

Kulttuurialan eettinen toimielin

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:23

Jukka Liedes

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:23

Kulttuurialan eettinen toimielin

Jukka Liedes

Opetus- ja kulttuuriministeriö

ISBN PDF: 978-952-263-899-1

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2020

Kuvailulehti

Julkaisija	Opetus- ja kulttuuriministeriö	3.8.2020
Tekijät	Jukka Liedes	
Julkaisun nimi	Kulttuurialan eettinen toimielin	
Julkaisusarjan nimi ja numero	Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:23	
Diaarinumero	VN/3618/2020 - OKM-1	Teema Kulttuuri
ISBN PDF	978-952-263-899-1	ISSN PDF 1799-0351
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-899-1	
Sivumäärä	106	Kieli suomi
Asiasanat	kulttuuri, etiikka, kulttuuripolitiikka, taide	
Tiivistelmä	<p>Selvityksessä on aluksi referoitu Suomessa aikaisemmin eettisistä kysymyksistä tehtyjä selvityksiä ja lyhyet kuvaukset eettisten asioiden käsittelystä pohjoismaissa. Selvityksessä on myös tarkasteltu olemassa olevia toimialakohtaisia eettisiä elimiä, samoin kuin Taiteen edistämiskeskusta. Selvitykseen on myös otettu jakso, jossa on esimerkkejä alakohtaisista eettisistä periaatteista Suomessa. Sidosryhmäkeskustelujen yhteenvedo heijastaa laajasti taide- ja kulttuurialojen edustajien näkemyksiä, ideoita, toivomuksia ja ehtoja.</p> <p>Selvityksessä ehdotetaan, että opetus- ja kulttuuriministeriö perustaa kulttuurialojen eettisen toimielimen ja sijoittaa sen Taiteen edistämiskeskukseen yhteyteen.</p> <ul style="list-style-type: none">- Toimielimessä tulisi olla kulttuurialojen eettinen neuvosto ja suppea sihteeristö, jota johtaisi pääsihteerä.- Toimielimen tulisi olla käsivarren mitan päässä Taikesta, säädettäisiin, että se on itsenäinen ja riippumaton.- Ehdotetaan, että ministeriö käynnistää neuvottelut Kuntaliiton ja säätiökentän kanssa.- Toimielimen tärkein tehtäväalue olisi ennaltaehkäisevä toiminta.- Tehtäviin kuuluisi alojen eettisten periaatteiden ja ohjeiden kokoaminen, kiteyttäminen ja tunnetuksi tekeminen sekä eettisten kysymysten käsittely.- Toinen eettisen toimielimen tärkeä toimintamuoto olisi jälkikäteinen toiminta, konkreettisten epäeettiseksi väitettyjen toimien ja käytäntöjen tutkinta.- Kantelumenettelyn avaaminen eettiseen toimielimeen asettaa asioiden käsittelijöille suuret vaatimukset. Asioiden käsiteltäväksi ottamiselle on voitava olla harkintavaltaa. Yksi harkintakriteereistä on aika, joka on kulunut valituksen kohteena olevasta tapauksesta.- Mahdolliset seuraamukset valituksesta tai kantelusta voivat olla esim. moite, huomautus tai ohjaava lausuma. Toimielin voisi myös ohjata tapauksen toimivaltaiseen muuhun elimeen.- Valitus- tai kantelumenettely voitaisiin avata esim. kahden vuoden siirtymäajan jälkeen. Tällöin paljon periaatteita ja menettelytavat olisi jo kiteytetty.- Sitoumus noudattaa eettisiä periaatteita vaikuttaisi mahdollisuuteen saada valtionavustus tai rahoitus.	
Kustantaja	Opetus- ja kulttuuriministeriö	
Julkaisun jakaja/myynti	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: vnjulkaisumyynti.fi	

Presentationsblad

Utgivare	Undervisnings- och kulturministeriet	3.8.2020
Författare	Jukka Liedes	
Publikationens titel	Ett etiskt organ inom kultursektorn	
Publikationsseriens namn och nummer	Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2020:23	
Diarienummer	VN/3618/2020 - OKM-1	Tema Kultur
ISBN PDF	978-952-263-899-1	ISSN PDF 1799-0351
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-899-1	
Sidantal	106	Språk finska
Nyckelord	kultur, etik, kulturpolitik, konst	
Referat	<p>I utredningen ingår en kortfattad sammanfattning av tidigare utredningar om etiska frågor i Finland samt korta beskrivningar av behandlingen av etiska frågor i de nordiska länderna. I utredningen har också granskats befintliga sektorspecifika etiska organ, likaså Centret för konstfrämjande. I utredningen har också tagits in ett avsnitt med exempel på sektorspecifika etiska principer i Finland. Sammanfattningen av diskussionerna med intressegrupperna återspeglar i stor utsträckning synpunkterna, idéerna, önskemålen och villkoren hos företrädarna för konst- och kultursektorerna.</p> <p>I utredningen föreslås att undervisnings- och kulturministeriet inrättar ett etiskt organ för kultursektorn och placerar det i anslutning till Centret för konstfrämjande.</p> <ul style="list-style-type: none">- Organet bör ha ett etiskt råd för kulturfrågor och ett litet sekretariat under ledning av en generalsekreterare.- Organet ska vara nära Centret för konstfrämjande, det ska föreskrivas att det är självständigt och oberoende.- Det föreslås att ministeriet inleder förhandlingar med Kommunförbundet och stiftelsefältet.- Organets viktigaste uppgiftsområde är förebyggande verksamhet.- Till uppgifterna hör att sammanställa, sammanfatta och göra sektorernas etiska principer och anvisningar kända samt att behandla etiska frågor.- En annan viktig verksamhetsform för det etiska organet är verksamhet i efterhand, undersökning av konkreta åtgärder och praxis som påstås vara oetiska.- Att öppna ett klagomålsförfarande hos det etiska organet ställer stora krav på handläggare av ärenden. Det ska vara möjligt att ha prövningsrätt i fråga om ärenden som ska tas upp till behandling. Ett av kriterierna är den tid som har förflutit från det fall som överklagan gäller.- Eventuella påföljder för besvär eller klagomål kan vara till exempel tillrättavisning, anmärkning eller styrande utsaga. Organet kan också hänvisa ärendet till ett annat behörigt organ.- Ett besvär- eller klagomålsförfarande kan öppnas till exempel efter en övergångsperiod på två år. Då är många principer och förfaranden redan klara.- Ett åtagande att iaktta etiska principer inverkar på möjligheten att få statsunderstöd eller finansiering.	
Förläggare	Undervisnings- och kulturministeriet	
Distribution/ beställningar	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvoisto.fi Beställningar: vnjulkaisumyynti.fi	

Description sheet

Published by	Ministry of Education and Culture		3 August 2020
Authors	Jukka Liedes		
Title of publication	Ethics Council for Cultural Domain		
Series and publication number	Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2020:23		
Register number	VN/3618/2020 - OKM-1	Subject	Culture
ISBN PDF	978-952-263-899-1	ISSN (PDF)	1799-0351
Website address (URN)	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-899-1		
Pages	106	Language	Finnish
Keywords	culture, ethics, cultural policy, art		
<p>Abstract</p> <p>This report gives a summary of previous reports on ethical issues in Finland and short descriptions of how ethical matters are handled in the Nordic countries. It also examines current industry-specific ethics bodies, as well as the Arts Promotion Centre. This report also includes a section that contains examples of sector-specific ethical principles in Finland. The summary of the discussions with stakeholders broadly reflects the views, ideas, wishes and conditions of the representatives of the arts and culture sector.</p> <p>In this report, it is proposed that the Ministry of Education and Culture establish an ethics board for the cultural domain, which would be located in the Arts Promotion Centre.</p> <ul style="list-style-type: none"> - The committee should consist of an ethics council and a small secretariat, led by a Secretary-General. - The institution should remain removed from the Arts Promotion Centre and be independent. - It is proposed that the Ministry launch negotiations with the Association of Local and Regional Authorities and other foundations and associations. - The primary task of the committee would be preventive action. - The tasks would include compiling, summarising and promoting ethical principles and guidelines and the handling of ethical issues. - Another important area of action would be retrospective action, investigating concrete actions and practices that have been claimed unethical. - Filing a complaint procedure to the ethical committee places great demands on the staff handling the cases. It is necessary to allow discretion in taking up complaints. One of the criteria for consideration is how much time has elapsed from the incident referred to in the complaint. - Possible sanctions of a complaint may include a reprimand, a notice or a guiding statement, for example. The committee could also refer the case to another, competent body. - The complaint procedure could be opened after a two-year transitional period, for example. This would ensure that many principles and procedures would have already been formed. - A commitment to comply with the ethical principles would affect the chances of receiving a government grant or government funding. 			
Publisher	Ministry of Education and Culture, Finland		
Distributed by/ publication sales	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: vnjulkaisumyynti.fi		

Sisältö

Saatteeksi	9
Tiivistelmä	11
1 Lähtökohdat	15
1.1 Tausta	15
1.2 Toimeksianto	17
1.3 Kulttuurin toimialat, etiikka ja eettiset kysymykset	19
2 Suomessa tehtyjä selvityksiä	25
2.1 Opetusministeriön selvitys (2006) – Reilu kulttuuri	25
2.2 Opetus- ja kulttuuriministeriön selvitys (2018) – Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja televisioalalla	26
2.3 Cuporen selvitys (2019) – Tyttöhän soittaa kuin mies	34
3 Pohjoismaat	40
3.1 Norja	40
3.2 Ruotsi	42
3.3 Tanska.....	43
4 Olemassa olevia toimialakohtaisia elimiä	44
4.1 Julkisen sanan neuvosto.....	45
4.2 Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK).....	48
4.3 Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE)	51
4.4 Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta.....	53
4.5 Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry	55
4.6 Valtuutetut – Tasa-arvovaltuutettu, yhdenvertaisuus-valtuutettu ja lapsiasiavaltuutettu	59
4.7 Virasto – Taiteen edistämiskeskus.....	64
5 Eri alojen eettisiä periaatteita ja ohjeita	68
6 Selvityksen sidosryhmä- ja asiantuntijakeskustelut	78

7 Ehdotukset	87
Liitteet	87
Liite 1. Asiantuntijat ja sidosryhmien edustajat	99
Liite 2. Kulttuurialan eettinen toimielin (keskustelurunko).....	101
Liite 3. Yhteenveto OKM:n keskustelutilaisuudesta 9.1.2020.....	103

SAATTEEKSI

Käsillä olevassa opetus- ja kulttuuriministeriön toimeksiannosta tehdyssä selvityksessä ehdotetaan kulttuurin ja taiteen aloja varten eettisen toimielimen perustamista.

Siinä ehdotetaan itse asiassa laajan eettisen liikekannallepanon toteuttamista kulttuurin ja taiteen aloilla. Eettisen toimielimen perustaminen ja toiminta laukaisisivat sen liikkeelle.

Esitän parhaat kiitokseni kaikille niille henkilöille, joita olen erityisesti puhelimitse tavoitellut, ja jotka kaikki, poikkeuksetta, suostuivat keskustelemaan kanssani kulttuurin ja taiteen alojen etiikasta ja eettisen toimielimen perustamisajatuksista.

Samoin esitän lämpimät kiitokset selvityksen ohjausryhmälle, opetus- ja kulttuuriministeriön ylijohtaja Riitta Kaivosojalle, ylijohtaja Tapio Kosuselle, johtaja Jorma Waldénille, johtaja Minna Karvoselle ja kulttuuriasiainneuvos Esa Pirnekselle, joka toimi selvityksen yhteyshenkilönäni.

Ohjausryhmä ohjasi työtä käsivarren mitan etäisyydeltä antaen hyviä neuvoja mutta puutumatta tekemiini ratkaisuihin, josta myös erityisesti kiitän.

Toivon, että opetus- ja kulttuuriministeriön nyt aloittama kulttuurialojen eettisten kysymysten esiin nostaminen johtaa pysyviin ja vaikuttaviin tuloksiin.

Espoossa kesäkuun 15 päivänä 2020

Jukka Liedes

Tiivistelmä

TOIMEKSIANTO

Opetus- ja kulttuuriministeriö antoi tämän kirjoituksen tekijälle toimeksiannon tehdä selvitys kulttuurin ja taiteen eettisiä kysymyksiä käsittelevän toimielimen muodostamisesta Suomeen.

Toimeksiannon mukaisesti selvityksessä tuli tarkastella keiden toimijoiden tulisi perustaa toimielin ja millainen se olisi oikeudelliselta muodoltaan sekä mitkä olisivat toimielimen tehtävät ja toimivalta. Edelleen tehtävänä oli arvioida, miten toimielimen toiminnan rahoitus ja hallinto olisi tarkoituksenmukaista järjestää. Lisäksi tuli arvioida, miten voitaisiin varmistaa, että yksittäinen henkilö voi tarvittaessa nimettömänä tuoda esiin kokemansa epäkohdat.

Muina tehtävinä oli perehtyä muille toimialoille perustettujen eettisiä asioita käsittelevien toimielinten toimintaa Suomessa sekä kulttuurin ja taiteen alan eettisiä kysymyksiä käsittelevien elinten toimintaan ulkomailla tarkoituksenmukaisessa laajuudessa.

Selvityksessä tuli tarvittaessa ehdottaa toteuttamiskelpoisia vaihtoehtoja ja arvioida niiden kustannuksia.

Selvityshenkilön tuli lisäksi ennen ehdotusten tekemistä käydä tarvittavassa laajuudessa keskusteluja kulttuurialan eettisen toimielimen muodostamiseen mahdollisesti osallistuvien tahojen kanssa toteuttamismahdollisuuksista.

Selvityksen runko

Selvityksessä on johdannon ja lähtökohtien kuvauksen jälkeen aluksi referoitu Suomessa aikaisemmin eettisistä kysymyksistä tehtyjä selvityksiä *Reilu kulttuuri* (Opetusministeriö, 2006), *Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja televisioalalla* (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2018) ja *Tyttöhän soittaa kuin mies* (Cupore, 2019).

Kansainvälisen vertailun kannalta relevanteimmat ovat muut pohjoismaat. Selvityksessä on lyhyet kuvaukset eettisten asioiden käsittelystä Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa. Eettisten kysymysten tärkeys on näissä maissa tunnustettu mutta niissä ei ole muodostettu taide- ja kulttuurialoille yleistä tai yhteistä eettistä toimielintä. Taiteen ja kulttuurin eri aloilla ovat toimialajärjestöt kehittäneet omia sääntöjään.

Osana mallin tai esikuvan – tai sijoituspaikan – etsintää kulttuurin ja taiteen eettisiä kysymyksiä käsittelevän toimielimen perustamista varten selvityksessä on tarkasteltu olemassa olevia toimialakohtaisia elimiä. Yhdistysmuotoisia, alojensa itsesääntelyelimiä ovat Suomessa Julkisen sanan neuvosto ja Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry.

Lailla ja/tai asetuksella on perustettu useita eettisiä neuvottelukuntia, kuten Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK), Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE) ja Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta. Ne ovat viranomaisia, joiden päätökset ovat ei-sitovia tai suosituksia. Näiden lisäksi on selvityksessä lyhyesti tarkasteltu valtuutettu-instituutiota ja otettu näistä esimerkiksi tasa-arvovaltuutettu, yhdenvertaisuusvaltuutettu ja lapsiasiainvaltuutettu. Valtuutetut ovat tietyn lainsäädännön soveltamisen ja noudattamisen varmistamiseksi perustettuja elimiä, joilla saattaa olla myös erityistä viranomaistoimivaltaa.

Mahdollisena kulttuurin ja taiteen eettisen toimielimen sijoituspaikkana on lopuksi kuvattu Taiteen edistämiskeskusta, joka on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto. Taiteen edistämiskeskuksen tehtäviin kuuluu sen asettamista koskevan lain mukaisesti myös ”edistää kulttuuria kansallisesti ja kansainvälisesti siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään” ja ”huolehtia muista taiteen ja kulttuurin edistämistehtävistä, joista erikseen säädetään tai jotka opetus- ja kulttuuriministeriö sille antaa”.

Sen kuvaamiseksi, miten laajasti Suomessa on laadittu eri toimi- ja ammattialoille eettisiä periaatteita ja ohjeita, on selvitykseen otettu jakso, jossa on esimerkkejä alakohtaisista eettisistä periaatteista. Ne on esityksessä ryhmitelty ammattialakohtaisiin, organisaatiokohtaisiin ja toimialakohtaisiin ohjeisiin ja lopuksi koulutusaineistoihin.

Ennen ehdotuksia on selvityksessä vielä yhteenveto sen toteutuksen yhteydessä käydyistä sidosryhmä- ja asiantuntijakeskusteluista. Suomessa vallinneen virustilanteen takia kaikki keskustelut oli – suunniteltujen seminaarien ja keskustelutilaisuuksien sijaan – käytävä puhelimitse. Pitkä keskustelutarja osoittautui erittäin antoisaksi ja sidosryhmä keskustelujen yhteenveto heijastaa laajasti taide- ja kulttuurialojen edustajien näkemyksiä, ideoita, toivomuksia ja ehtoja sekä heidän näkemiään mahdollisia ongelmia. Lähes kaikki keskusteluihin osallistuvat henkilöt toivoivat, että valtio osallistuu eettisen toimielimen perustamiseen ja sen toiminnan rahoittamiseen.

Ehdotukset

Selvityksessä ehdotetaan, että opetus- ja kulttuuriministeriö perustaa kulttuurialojen eettisen toimielimen (kulttuurialojen eettisen neuvoston) ja sijoittaa sen Taiteen edistämiskeskuksen yhteyteen ja osaksi Taiteen edistämiskeskusta. Toimielimen sijoittaminen mihinkään muuhun ministeriön alaiseen viranomaiseen ei ole luontevaa. Toimielin perustettaisiin lailla. Toimielimessä tulisi olla kulttuurialojen eettinen neuvosto ja suppea sihteeristö, jota johtaisi pääsihteeri.

Toimielimen tulisi olla käsivarren mitan päässä Taiteen edistämiskeskuksesta. Tämä varmistettaisiin säätämällä useiden muiden toimielimien tapaan, että toimielimen tulisi eettisiä asioita käsitellessään olla itsenäinen ja riippumaton.

Ehdotuksena on myös, että opetus- ja kulttuuriministeriö käynnistää neuvottelut Kuntaliiton ja säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunnan kanssa. Tavoitteena olisi luoda eettisten periaatteiden muodostamisen ja niiden noudattamisen ja julkisen ja yksityisen taiteen ja kulttuurin rahoituksen välille linkki.

Toimielimen tehtävänä olisi taiteen ja kulttuurin alojen eettisten periaatteiden ja ohjeiden kokoaminen, kiteyttäminen ja tunnetuksi tekeminen sekä eettisten kysymysten käsittely. Selvityksen ehdotusosassa on tästä yksityiskohtaisempia ajatuksia. Toimielimen toimivalta olisi neuvoa-antavaa ja sen päätökset olisivat ei-sitovia ja suositusluontoisia.

Toimielimen tärkein tehtäväalue olisi ennaltaehkäisevä toiminta. Tämä tehtäväalue muodostuisi muun muassa taide- ja kulttuurialojen eettisten periaatteiden identifioinnista, kokoamisesta ja dokumentoinnista. Tärkeä osa uuden toimielimen toiminnan alkuvaihetta olisi eettisten periaatteiden ja ohjeistojen laadinnan käynnistäminen ja tukeminen koko taiteen ja kulttuurin alojen organisaatiokentässä. Kaikkien organisaatioiden ja yhteisöjen tulisi laatia eettiset periaatteistonsa tai ohjeistonsa tai liittyä johonkin alan laajempaan eettiseen ohjeistoon.

Koko prosessia tukevia toimintoja olisivat koulutus ja seminaaritoiminta, tehokas tiedottaminen, neuvonta ja julkaisujen ja koulutusmateriaalin tuottaminen. Näin eettisten kysymysten vahva esiin nostaminen taiteen ja kulttuurin aloilla johtaisi tehokkaaseen jalkauttamiseen, eräänlaiseen eettiseen ”liikekannallepanoon”.

Toinen eettisen toimielimen mahdollinen tärkeä toimintamuoto olisi jälkikäteinen toiminta. Tätä olisi konkreettisten epäeettisiksi väitettyjen toimien, toimintakäytäntöjen tai käyttäytymistapausten käsittely ja tutkinta. Tämä on ennaltaehkäisevään toimintaan verrattuna monimutkainen ja arkaluontoinen alue. Siihen vaikuttaa mm. se, että etiikan

normipohjana ovat ei-sitovat periaatteet. Kulttuurin kentillä tarvitaan siis sovellettavien periaatteiden ”kodifiointia” ja laajaa sitoutumista niihin.

Kantelumenettelyn avaaminen eettiseen toimielimeen asettaa asioiden käsittelijöille suuren lainsäädäntöjen tuntemusta ja menettelyosaamista koskevan vaatimuksen sekä asian-tuntemusvaatimuksen. Oman haasteensa kantelumenettelyyn lisää asiakysymysten todistelun ja taustatarkistusten vaikeus.

Edellä sanottu johtaa useiden ehtojen asettamiseen konkreettisten tapausten käsittelylle. Asioiden käsiteltäväksi ottamiselle on voitava olla harkintavaltaa, tutkintakynnys. Yksi näistä on aika, joka on kulunut valituksen kohteena olevasta tapauksesta. Käsittelyn järjestämiselle pitää olla mahdollisuus menettelytapoihin, jotka eivät sido koko eettisen neuvoston kapasiteettia yksittäisten tapausten käsittelyyn. Ehdoista ja menettelytavoista on ehdotusosassa tarkempia kaavailuja.

Mahdolliset seuraamukset valituksesta tai kantelusta voivat olla vain ei-sitovia: moite, huomautus tai ohjaava lausuma. Toimielimen tulee myös voida ilman enempää käsittelyä siirtää tai ohjata tapaus käsiteltäväksi toimivaltaiseen muuhun toimielimeen tai viranomaiseen.

Selvityksen lopussa ehdotetaan harkittavaksi, että valitus- tai kantelumenettely avattaisiin esimerkiksi kahden vuoden siirtymäajan jälkeen. Tällöin sekä kaikkia taiteen ja kulttuurin aloja koskevat keskeiset eettiset periaatteet että suuri määrä alakohtaisia periaatteita olisi kiteytetty. Monet järjestöt olisivat jo sitoutuneet noudattamaan kodifioituja periaatteita ja ohjeita. Lisäksi olisi jo muodostettu kanteluelimen menettelytavat.

Koko kulttuurin ja taiteen alojen eettinen liikekannallepano voisi olla ainakin julkisen rahoituksen mekanismilla tehostettu. Sitoumus noudattaa alan eettisiä periaatteita ja ohjeita – tai sitoutumatta jättäminen – vaikuttaisi mahdollisuuteen saada valtionavustus tai rahoitus, tai voisi vaikuttaa sen suuruuteen.

1 Lähtökohdat

1.1 Tausta

Opetus- ja kulttuuriministeriössä laadittiin tämän selvityksen taustaksi muistio eettisiin kysymyksiin liittyvän toiminnan järjestämismahdollisuuksista. Muistiossa todetaan, että taiteen ja kulttuurin toimialalla eettiset ongelmat ovat nousseet esiin viime vuosina eritoten metoo-liikkeen myötä.

Opetus- ja kulttuuriministeriö reagoi tilanteeseen asettamalla huhtikuussa 2018 selvityshenkilö Jaana Paanetojan selvittämään elokuva- ja teatterialan häirintää ja muuta epäasiallista kohtelua. Metoo-liikkeen myötä julkisuuteen oli noussut esiin ongelmatapauksia näiltä aloilta. Paanetojan selvitys (Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja teatterialalla, opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:31)¹ valmistui elokuussa 2018.

Paanetojan selvityksessä käytiin läpi työlainsäädännön mukaiset keinot ja menettelyt puuttua häirintään tai muuhun epäasialliseen kohteluun, tuotiin esiin ko. alojen olemassa olevia hyviä käytäntöjä ja toimintamalleja sekä ehdotettiin lainsäädännön kehittämistoimia ja uusia toimintamalleja ja käytäntöjä. Yhtenä uutena käytäntönä selvittäjä esitti harkittavaksi tarvetta laatia alalle ammattieettistä ohjeistusta sekä mahdollisuutta perustaa Julkisen sanan neuvoston tyyppinen elokuva- ja teatterialan oma elin, joka valvoisi, ohjeistaisi ja tukisi alan toimintaa.

Tämän lisäksi Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore toteutti ministeriön toimeksianosta selvityksen sukupuoleen perustuvasta syrjinnästä ja häirinnästä sekä epätasa-arvosta taiteen ja kulttuurin toimialalla. Selvitys (Anna Anttila, Tyttöhän soittaa kuin mies! Kuinka vahvistaa taide- ja kulttuurialan tasa-arvoa ja työhyvinvointia, Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporen verkkojulkaisuja 55)² valmistui kesäkuussa 2019.

1 Hannele Koivunen ja Leena Marsio. Reilu kulttuuri? Kulttuuripolitiikan eettinen ulottuvuus ja kulttuuriset oikeudet. Opetusministeriön julkaisuja 2006:50.

2 Anna Anttila. Tyttöhän soittaa kuin mies. Kuinka vahvistaa taide- ja kulttuurialan tasa-arvoa ja työhyvinvointia?

Cuporen selvityksessä on listattu keinoja taide- ja kulttuurialan tasa-arvon ja hyvinvoinnin vahvistamiseksi. Säädös- ja rahoitusohjaukskeinoista selvityksessä mainittiin vaatimukset noudattaa työ- ja muuta lainsäädäntöä ja työehtosopimuksia, tasa-arvosuunnitelmien edellyttäminen, tiedonkeruu sekä väärinkäytöstapauksissa sanktiointi ja takaisinperintä. Koulutuksen ja seurannan sekä toimialan sisäisten stereotyyppien purkamisen lisäksi mainitaan vielä erilaisten neuvontakeinojen hyödyntäminen (työsuojelupiirit, ammattiliitot, tasa-arvovaltuutettu). Selvityksessä tuotiin esiin myös mahdollisuus ottaa mallia taide- ja kulttuurialan vapaalla kentällä vapaiden tutkijoiden ja toimittajien tukena olevista rakenteista (eettiset toimikunnat, neuvostot tai vastaavat).

Selvityksiä esitellään tarkemmin jäljempänä.

Opetus- ja kulttuuriministeriö on vuoden 2019 aikana resursoinut työnantajavelvoitteita koskevaa koulutusta ja koulutusmateriaalien tuottamista sekä elokuva- että teatterialan toimijoille lainsäädännön velvoitteiden paremmaksi tunnistamiseksi ja toimeenpanoksi. Niiden yhteydessä on tuotettu myös alalle suunnattua materiaalia.

Suomen elokuvasäätiön tulostavoitteisiin on sisällytetty tasa-arvon edistäminen elokuva-alalla ja tähän on luotu konkreettisia toimenpiteitä. Tuotantoyhtiön tulee muun muassa kuvata kirjallisesti mekanismit häirinnän ehkäisemiseksi elokuvatuotannossa, ennen kuin säätiö ryhtyy maksamaan yhtiölle myönnettyä avustusta.

Vuoden 2019 alusta voimaan tulleen elokuvalain (laki valtion rahoituksesta elokuvakulttuurin edistämiseen 1174/2018) mukaisesti Suomen elokuvasäätiön omia toiminnan ja päätöksenteon prosesseja on kehitetty ja selkeytetty. Lakiin sisältyvät uudet säännökset tuotantotukisopimuksesta, jolla voidaan edistää elokuva-alan hyvien käytäntöjen omaksumista. Alan häirinnän ehkäisemiseen liittyvät käytännöt ja sopimuskäytännöt on otettu myös keskusteluun elokuvasäätiön yhteyteen uuden lain mukaisesti perustetussa neuvottelukunnassa, jossa on koko ala edustettuna.

Opetus- ja kulttuuriministeriön valtionavustusehdoissa on määritelty, että avustuksen saajan tulee toiminnassaan edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta, sekä noudattaa tasa-arvolaissa (laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986) ja yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) säädettyjä työnantajavelvoitteita.

Työnantaja- ja tasa-arvovelvoitteista on myös muistutettu vuoden 2019 toiminta-avustuspäätöksissä:

”Tarkoituksena on lisätä vuoden 2020 alusta alkaen opetus- ja kulttuuriministeriöstä myönnettävien yleisavustusten yhdeksi myöntöperusteeksi se, että hakija noudattaa laissa säädettyjä tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyviä työnantajavelvoitteita.

Tämän vuoksi ministeriö muistuttaa yleisavustuksen saajia siitä, että työpaikalla on käytössä voimassa oleva tasa-arvosuunnitelma, yhdenvertaisuussuunnitelma, työsuojelun toimintaohjelma ja työterveyshuollon toimintasuunnitelma. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma pitää sisällään henkilöstöpoliittisen sekä toiminnallisen osion siinä laajuudessa kuin toiminnan luonne sitä vaatii.”

Edellä sanottu on toteutettu vuotta 2020 koskevissa valtionavustusten hakuilmoituksissa, joihin sisältyy myös maininta: ”Ministeriö tulee pyytämään vuonna 2020 valtionavustusta saaneilta erillisen selvityksen asiassa vuoden 2021 valtionavustuksia myönnettäessä.”

Tammikuussa 2020 opetus- ja kulttuuriministeriö järjesti taide- ja kulttuurialojen eettisistä kysymyksistä keskustelutilaisuuden. Keskustelussa tuotiin esiin, että taide- ja kulttuurialalla ollaan jälkijunassa eettisten teemojen käsittelyssä. Monilla muilla aloilla on jo eettisiä kysymyksiä käsitteleviä toimielimiä. Yhteiset pelisäännöt olisivat tärkeitä. Haaste on, miten päättävässä asemassa olevat henkilöt saadaan sitoutumaan eettisen toiminnan aktiiviseen edistämiseen. Eettisyys olisi ajateltava laajasti, ei vain häirintään tai sukupuoliseen häirintään nähden. Tuli esiin myös mielipide, että pitäisi olla järeämpiä keinoja kuin vain ohjeita ja sääntöjä. Toimet olisivat vaikuttavampia, jos ne tulisivat valtion taholta.

Keskustelussa eettisiä kysymyksiä taiteen ja kulttuurin alalla käsittelevän toimielimen tai toimijan perustaminen sai vahvan kannatuksen.

Tämän jälkeen opetus- ja kulttuuriministeriö päätti asiaa koskevan selvityksen tekemisestä.

1.2 Toimeksianto

Toimeksiannon mukaisesti toteutetaan selvitys kulttuurin ja taiteen eettisiä kysymyksiä käsittelevän toimielimen muodostamisesta Suomeen. Selvityksessä tulee tarkastella erityisesti seuraavia kysymyksiä:

1. Millainen kulttuurialan eettisen toimielimen tulisi olla oikeudelliselta muodoltaan?
2. Keiden toimijoiden (viranomaiset, yhteisöt, muut toimijat) tulisi perustaa kulttuurialan eettinen toimielin?
3. Mitkä olisivat kulttuurialan eettisen toimielimen tehtävät?
4. Mikä olisi kulttuurialan eettisen toimielimen toimivalta?
5. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen toiminnan rahoitus olisi mahdollista ja tarkoituksenmukaista rahoittaa?

6. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen hallinto olisi tarkoituksenmukaista järjestää?
7. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen toiminnassa voitaisiin varmistaa, että yksittäinen henkilö voi tarvittaessa nimettömänä tuoda esiin kokemansa epäkohdat?
8. Miten mahdollinen yhteistyö muiden alojen eettisiä asioita käsittelevien toimielinten tai vastaavien kanssa olisi mahdollista järjestää?
9. Muut mahdolliset selvitystyön aikana esille tulevat asiat.

Selvityshenkilön tulee selvitystyötä tehdessään perehtyä muille toimialoille perustettujen eettisiä asioita käsittelevien toimielinten ja muiden vastaavien instituutioiden toimintaan Suomessa sekä kulttuurin ja taiteen alan eettisiä kysymyksiä käsittelevien toimielinten toimintaan ulkomailla tarkoituksenmukaisessa laajuudessa.

Selvityshenkilön tulee ehdottaa tarvittaessa erilaisia toteuttamiskelpoisia ratkaisuvaihtoehtoja ja myös mahdollisuuksien mukaan arvioida kunkin ratkaisun toteuttamismahdollisuuksia ja kustannuksia.

Selvityshenkilön tulee ennen ehdotusten tekemistä käydä tarvittavassa laajuudessa keskusteluja kulttuurialan eettisen toimielimen muodostamiseen mahdollisesti osallistuvien tahojen kanssa ehdotusten toteuttamismahdollisuuksista ja -edellytyksistä.

Selvitystyön tukena toimi ohjausryhmä, jonka muodostavat ylijohtaja Riitta Kaivosoja, ylijohtaja Tapio Kosunen, johtaja Jorma Waldén, johtaja Minna Karvonen ja kulttuuriasiainneuvos Esa Pirnes.

Selvityksen toteutuksen kanssa samaan aikaan alkanut koronavirusepidemia vaikeutti työtä monella tavoin. Koko selvitys oli toteutettava pääasiassa kirjoituspöytätyönä ja -työmenetelmillä.

Selvittäjän työsuunnitelmaan kuului useita kymmeniä asiantuntija- ja sidosryhmäkeskusteluja ja yksi tai kaksi laajempaa keskustelutilaisuutta tai seminaaria. Näitä ei voitu epidemian aiheuttamien rajoitusten takia järjestää.

Asiantuntija- ja sidosryhmäkeskustelut muuttuivat puhelimen ja tietokoneen etäyhteydellä pidetyiksi yksittäisiksi keskusteluiksi. Olosuhteet huomioon ottaen nämä yhteydenpitotavat toimivat kuitenkin hyvin, koska epidemiaan liittyvän toimintojen rajoitustilanteen takia näistä yhteydenpitotavoista tuli ”uusi normaali”.

1.3 Kulttuurin toimialat, etiikka ja eettiset kysymykset

Kulttuuri ja kulttuurialat

Laajassa merkityksessä kulttuuri tarkoittaa yhteisön tai koko ihmiskunnan henkisten ja aineellisten saavutusten kokonaisuutta.³ Kulttuuri on ideoiden, käyttäytymisen, odotusten ja toimintatapojen summa. Kulttuuriin kuuluvat ihmisten elinkeinot, kielet, uskonnot, arvot, perhejärjestelmät, arkiset elämäntavat ja rakennettu kulttuuri. Taide on luonnollisesti osa kulttuuria, kuten myös urheilu, liikunta, koulutus ja tiede.

Tässä selvityksessä kohde- tai soveltamisalat, kulttuurin ala tai kulttuurin toimialat, on ymmärretty kapeammin. Tämän selvityksen kohdeala rajataan niihin kulttuurialoihin, joihin kohdistuvat valtion ja kuntien kulttuuripolitiikka ja kulttuuripoliittiset toimet. Valtion osalta nämä kulttuurialat ovat ne kulttuurin ja taiteen alat, joihin kohdistuvat opetus- ja kulttuuriministeriössä oleva kulttuuripolitiikka, sääntely, valtion rahoitus ja muut toimet.

Urheilun ja tieteen aloilla on Suomessa omat eettisten kysymysten käsittelymekanisminsa. Se, missä määrin toimintojen eettistä systemaattista ja metodisesti järjestettyä tarkastelua tulisi kehittää koulutuksen eri aloilla, on opetus- ja kulttuuriministeriön harkinnassa oleva kysymys. Koulutusjärjestelmän piirissä ovat lapset ja nuoret sukupolvesta toiseen. Toiminnan eettisen arvioinnin ja eettisten periaatteiden kehittämistarpeeseen vaikuttaa Suomen korkeatasoinen opettajankoulutusjärjestelmä, jossa epäilemättä on kiinnitetty huomiota eettisiin kysymyksiin ja opettajien valmiuksiin tässä suhteessa. Opetusalan Ammattijärjestö OAJ on lisäksi muodostanut omat ammattieettiset ohjeensa (opetustyön eettiset periaatteet). Eettistä toimielintä ei opetuksen aloille ole perustettu.

On kuitenkin hyviä syitä harkita perustettavan toimielimen toimintakentän tai tarkastelun alueen ulottamista taiteen perusopetukseen ja taiteen ja kulttuurin alojen opetukseen ammattikorkeakouluissa ja yliopistoissa. Näillä koulutuksen aloilla opitaan toimintakäytäntöjä, jotka ”periytyvät” koulutuksesta työelämään. Ne voivat olla eettisesti hyviä – tai huonoja tai kyseenalaisia. Huonoja toimintakäytäntöjä voi olla myöhemmin erittäin vaikea kitkeä. Ne saattavat koulutuksessa olla peräisin menneiden aikojen auktoriteeteilta, ja niitä perustellaan sillä, että näin on aikaisemminkin saatu hyviä tuloksia.

³ Tämä vastaa suurin piirtein kulttuurin määritelmää useassa sanakirjassa esim. Brockhaus. Monessa muussa sanakirjassa pääajatus hukkuu määritelmän yksityiskohtiin ja esimerkkeihin kielenkäytöstä (Larousse, Merriam-Webster, Encyclopedia Britannica).

Etiikka

Etiikka on filosofian osa-alue, joka tutkii moraalialia ja hyvää elämää. Etiikassa tutkitaan hyvää, paha, oikeaa, väärää, moraalisen toiminnan perusteita. Etiikan ja moraalin käsitteistä puhutaan nykyisin varsin väljästi. Usein niitä käytetään toistensa synonyymeinä.⁴

Etiikka jakautuu moniin osa-alueisiin.⁵ Normatiivinen ja soveltava etiikka ovat lähinnä tämän selvityksen tarkastelukulmaa. Normatiivinen etiikka tarkastelee sitä, mitkä asiat ovat oikein tai väärin. Normatiivisen etiikan tarkoituksena on vaikuttaa ihmisten moraalikäsitteisiin ja ohjata heidän moraalista toimintaansa. Soveltava etiikka on puolestaan normatiivista etiikkaa, jossa tutkitaan eri elämänalojen moraalikysymyksiä. Viime aikoina ovat olleet esillä esimerkiksi lääkintä- ja hoitoetiikka, ympäristöetiikka, feministinen etiikka ja vähemmistöjen oikeuksia koskevat moraalikysymykset.

Etiikka ja moraalifilosofia sanotuin tavoin järjestää, puolustaa ja suosittelee hyvän ja huonon käyttäytymisen periaatteita. Etiikassa on kysymys arvoista.

Etiikalla on suhteessa lakien noudattamiseen oma ulottuvuutensa. Ihmisen toiminta voi olla lainvastaista ja samalla epäeettistä. Vastaavasti toiminta, joka on lakien mukaista, voi myös olla epäeettistä. Kun jonkin toimen tai toiminnan epäeettisyyden aste nousee sille tasolle, että kyseessä alkaa olla jonkin sovellettavan lain vastainen toimi, sen tarkastelu kuuluu toimivaltaisille lainvalvonnan ja oikeudenhoidon viranomaisille. Kun toimen tai toiminnan epäeettisyyden aste ei nouse tälle tasolle, kysymystä on arvioitava ja sitä voidaan arvioida vain alalla mahdollisesti soveltuvien tai vallitsevien eettisten periaatteiden ja normien valossa.

4 Esitys perustuu melko tarkasti, toimituksellisiin muutoksiin tieteen termipankissa olevaa. Termi "etiikka" tulee kreikan sanasta *ethos*, joka tarkoittaa ensisijaisesti luonnetta. Sana 'moraalinen' juontuu latinan sanasta *moralis*, jonka perustana on tottumusta tai tapaa tarkoittava sana *mos* (mon. *mores*). Tämän etymologian mukaan moraalilla tarkoitetaan totutun ja hyvänä pidetyn tavan mukaista toimintaa.

5 Tieteen termipankin esitys etiikasta muilta osin seuraa alan kirjallisuutta. Tieteen termipankin mukaan etiikka tutkii moraalikäsitteiden luonnetta, alaa ja alkuperää ja jakautuu puolestaan moniin eri osa-alueisiin tai moraaliteorioihin, joista tärkeimpiä ovat seuraavat:

1. *Metaetiikka tai analyttinen etiikka* käsittelee etiikan luonnetta ja sen perustavimpia käsitteitä sekä niiden keskinäisiä suhteita. Siinä pohditaan esimerkiksi sellaisia käsitteitä kuin "hyvä", "paha", "oikea", "väärä", "velvollisuus", "lupa", "oikeudenmukaisuus", "syrjintä" tai "tasa-arvo".

2. *Normatiivinen etiikka* tutkii sitä, mitkä asiat ovat oikein tai väärin. Normatiivisen etiikan tarkoituksena on vaikuttaa ihmisten moraalikäsitteisiin ja ohjata heidän moraalista toimintaansa.

3. *Velvollisuuseetiikka* (Deontologinen etiikka) on erityisesti Kantin kehittämä moraaliteoria, jossa moraalilla liittyy velvollisuuksiin ja periaatteisiin, jotka vaativat moraalitoimijoita toimimaan tietyllä tavalla seurauksista välittämättä.

4. *Seurauseetiikka* (Konsekventialistinen etiikka) on moraaliteoria, jonka mukaan tekojen oikeuden tai vääryyden määrittävät niiden seuraukset.

5. *Hyve-etiikka* on moraaliteoria, joka korostaa moraalitoimijan luonnetta.

6. *Deskriptiivinen etiikka* on moraalien kuvailemiseen tähtäävä tutkimusala, joka välttää toimintasuositusten esittämistä.

7. *Soveltava etiikka* on normatiivista etiikkaa, jossa tutkitaan eri elämänalojen moraalikysymyksiä. Viime aikoina ovat olleet esillä lääkintä- ja hoitoetiikka, ympäristöetiikka, feministinen etiikka ja vähemmistöjen oikeuksia koskevat ongelmat.

Etiikka liittyy siis hyvin perusteltuihin normeihin oikeasta ja väärästä, jotka määräävät, mitä ihmisen pitäisi tehdä tai jättää tekemättä suhteessa oikeuksiin, velvollisuuksiin, yhteiskunnan (yleiseen) etuun, reiluuteen tai yhteisesti ymmärrettyihin hyveisiin. Eettiset normit sisältävät myös ne, jotka kehottavat rehellisyyteen, myötätuntoon ja lojaalisuuteen. Suhteessa lainsäädäntöön eettiset normit sisältävät myös ne normit, jotka velvoittavat pidättäytymään rikoksista, kuten varastamisesta, petoksesta tai toisen henkeen tai terveyteen kohdistuvasta rikoksesta. Näiden velvollisuuksien lantin toisena puolena ovat perustuslainkin turvaamat omistusoikeus ja oikeus koskemattomuuteen.

Etiikka liittyy kunkin oman toiminnan ja käyttäytymisen eettisten normien tutkimiseen ja kehittämiseen. Esimerkiksi tunteet, mielipiteet, lait ja sosiaaliset normit voivat poiketa siitä, mikä on eettistä. Eettinen ulottuvuus esimerkiksi kulttuuripolitiikassa aiheuttaa tarpeen tutkia omia ja muiden eettisiä käsityksiä, uskomuksia ja käyttäytymistä, sen varmistamiseksi, että noudatettaviksi tulevat järkevät ja hyvin perustellut eettiset normit.⁶

Ammattietiikka tarkoittaa ammattialan yhteistä näkemystä siitä, millainen ammatillinen toiminta on oikeaa ja hyvää ja millainen on puolestaan väärää ja pahaa. Usein nämä näkemykset esitetään ammattieettisissä ulos kirjoitetuissa periaatteissa, joissa on kuvattu ammattikunnan sopimat yhteiset eettiset ohjeet ja periaatteet toiminnalleen. Ammatillisessa toiminnassa esiintyviä moraalisia ongelmia kutsutaan eettisiksi ongelmiksi.⁷

Virkamiesetiikkaan kuuluvia arvoja ovat esimerkiksi avoimuus, puolueettomuus ja riippumattomuus. Virkamiesten käytännön työssä työn tärkeitä arvoja ovat myös tehtävien asianmukainen ja viivytyksetön hoitaminen, salassapitomääräysten ja -ohjeiden noudattaminen, työnjohto-oikeuden kunnioittaminen ja määräysten noudattaminen ja asemansa arvoisesti käyttäytyminen. Valtionhallinnon yhteisen arvoperustan muodostavat arvot ovat toiminnan tuloksellisuus, avoimuus, laatu ja vahva asiantuntemus, luottamus, palveluperiaate, puolueettomuus ja riippumattomuus, tasa-arvo ja vastuullisuus.⁸

Hyvän hallinnon arviointi on julkishallinnon osalta suurelta osin virkamiesten ja viranomaisten toiminnan eettispainotteista arviointia.

Merkittäviä eettisiä ratkaisuja tapahtuu viranomaisten monissa arkisissa käytännön valinnoissa. Hallinnolliset käytännöt määräävät hakumenettelyt, hakuajat, tiedottamisen tavat ja päätösten perusteiden ja kriteerien läpinäkyvyyden samoin kuin tasa-arvoisen kohtelun.

6 Ks. esim. kuvaus soveltavasta etiikasta Markkula Centerin verkkosivu, Santa Clara University.

7 Ks. esim. eettistä osaamista käsittelevä verkkosivu (Hanna Hopia), Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

8 Virkamiesetiikka. Valtiovarainministeriön verkkosivu.

Myös ajoituksilla ja viiveillä sekä niistä seuraavalla ennakoitavuudella ja luottamuksella on toimijoiden kannalta merkitystä.⁹

Eettinen tarkastelu ulottuu siis periaatteessa kaikkeen toimintaan kulttuurin eri aloilla – kulttuurihallinnon kulttuurin rahoitukseen liittyviin toimiin ja muihin toimintoihin sekä kulttuurin ja taiteen kenttien toimijoiden toimiin.

Taiteen ja kulttuurin kentän toimijoiden toiminnan ja käyttäytymisen eettisen arvioinnin kohteena ovat toimijoiden toimet sinänsä ja niiden suhde eettisiin normeihin, ja toimijoiden harjoittama toisten kohtelu ja käyttäytyminen toisia kohtaan.

Toisten kohtelun räikeimmässä päässä on työsuhteissa olevien henkilöiden seksuaalinen häirintä ja/tai epäasiallinen kohtelu.¹⁰ Näistä erityiskysymyksistä teki kohdennetun selvityksen opetus- ja kulttuuriministeriölle Jaana Paanetoja. Tasa-arvolain 7 §:n mukaan välitön ja välillinen syrjintä sukupuolen perusteella on kielletty. Myös seksuaalinen häirintä ja häirintä sukupuolen perusteella samoin kuin käsky tai ohje harjoittaa sukupuoleen perustuvaa syrjintää ovat tasa-arvolaisissa tarkoitettua syrjintää.¹¹

Myös yhdenvertaisuuslaki koskee erityisesti työsuhteissa olevia henkilöitä. Yhdenvertaisuuslain 8 §:n mukaan ketään ei saa syrjiä välittömästi eikä välillisesti iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Häirintä on yksi yhdenvertaisuuslakiin sisältyvä syrjinnän muoto. Sillä tarkoitetaan yhdenvertaisuuslain 14 §:n mukaan henkilön ihmisarvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukkaavaa käyttäytymistä, joka liittyy lain 8 §:n 1 momentissa tarkoitettuun syyhyn ja käyttäytymisellä luodaan mainitun

9 Ks. Hannele Koivunen ja Leena Marsio. *Reilu kulttuuri?* s. 60.

10 Toisten koskemattomuuteen puuttumisen ääritapauksia ovat rikoslain (39/1889) 20 luvussa rangaistaviksi säädettyt seksuaalirikokset, muun muassa raiskaus, pakottaminen seksuaaliseen tekoon, seksuaalinen hyväksikäyttö, seksuaalinen ahdistelu ja lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö.

11 Jaana Paanetoja. Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja teatterialalla. Selvitysraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2018:31. S. 29. Seksuaalinen häirintä ja sukupuoleen perustuva häirintä on määritelty tasa-arvolain (609/1986) 7 §:ssä: ”Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista ja jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.”

synnyn vuoksi henkilöä halventava tai nöyryyttävä taikka häntä kohtaan uhkaava, vihamielinen tai hyökkäävä ilmapiiri.¹²

Epätasa-arvoinen ja epäoikeudenmukainen kohtelu ja syrjintä voivat ilmetä työsuhteissa monilla muillakin tavoin, työtehtävien antamisessa ja muissa valinnoissa. Myös näitä tilanteita koskevat työlainsäädännössä olevat työelämän normit.¹³

Työsuhteiden ulkopuolella toimivat taiteen ja kulttuurin toimijat yksinyrittäjinä, itsensä työllistäjinä, freelancereina jne., toimivat henkilöt ovat myös alttiita seksuaaliselle ja muulle häirinnälle, epäasialliselle kohtelulle, syrjinnälle ja epäoikeudenmukaiselle kohtelulle. Taiteen ja kulttuurin vapaat kentät ovat laajat ja ne jäävät toiminnan organisoitumis-
muotojen takia usein katveeseen, myös toimintojen eettisen arvioinnin osalta.

Sekä työsuhteissa että työsuhteiden ulkopuolella toisten kohteluun vaikuttaa se, miten esimiesasemassa, muussa valta-asemassa tai päättävässä asemassa olevat henkilöt ymmärtävät asemansa ja käyttävät sitä. Myös yhteistyöverkostoissa ja projektimuotoisissa hankkeissa esimerkiksi rahoituksesta päättävällä henkilöllä on tällainen asema. Vastaavasti yksittäiset alisteisissa tai riippuvaisissa asemassa olevat henkilöt ovat haavoittuvassa tilanteessa.

Myös yhteistyösopimusten osapuolten keskinäiset sopimusehdot tai muulta pohjalta, esimerkiksi toimeksiantosopimusten perusteella hankkeeseen osallistuvien toimijoiden sopimusehdot voivat olla eettisen tarkastelun kohteena.

Sopimusehdot voivat olla olosuhteet huomioiden kohtuullisia tai kohtuuttomia. Suomessa on tekijänoikeutta koskevien sopimusten kohtuullistamista koskevia säännöksiä tekijänoikeuslainsäädännössä, ja niihin saattaa uusien direktiivivelvoitteiden pohjalta tulla tarkennuksia.

Eriyisen haavoittuvassa asemassa ovat edellä tarkastelluissa tilanteissa lapset ja nuoret, vammaiset henkilöt ja esimerkiksi kulttuuri- ja kielivähemmistöihin kuuluvat henkilöt.

12 Myös tasa-arvolain (609/1986) 7 §:n mukaan välitön ja välillinen syrjintä sukupuolen perusteella on kielletty. Myös seksuaalinen häirintä ja häirintä sukupuolen perusteella samoin kuin käsky tai ohje harjoittaa sukupuoleen perustuvaa syrjintää ovat tasa-arvolaisa tarkoitettua syrjintää. Lisäksi työturvallisuuslaissa (738/2002) säädetään tasa-arvolakia ja yhdenvertaisuuslakia vastaavasti työnantajan velvollisuudesta ryhtyä toimenpiteisiin saatuaan tiedon häirinnästä ja muusta epäasiallisesta kohtelusta.

13 Työsopimuslain (55/2001) 2 luvun 2 §:n 1 momentin mukaan työnantajan on kohdeltava kaikkia työntekijöitään tasapuolisesti.

Tasa-arvolain (609/1986) 6 §:n mukaan jokaisen työnantajan on edistettävä tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti.

Sekä julkisen hallinnon että kulttuurin ja taiteen kentän toimijoiden eettisiin toimintanormeihin kuuluvat lisäksi toimien ja toimintojen ympäristö- ja/tai ilmastovaikutukset sekä vaikutukset kestävän kehityksen edellytyksiin.

Tässä ei yritetäkään esittää tyhjentävää luetteloa taide- ja kulttuurialojen mahdollisista eettisistä kysymyksistä. Eettisten kysymysten kirjo kulttuurin aloilla on erittäin laaja:

- virkamiesetiikka, johon kuuluvat oikeudenmukaisuus, tasa-arvoinen, tasapuolinen ja syrjimätön kohtelu, yhdenvertaisuuden noudattaminen, oikea-aikaisuus, avoimuus, ja kunnioittava kansalaisten kohtelu
- kaikkien osalta sukupuolien välinen tasa-arvo tai tasapainoisempi kohtelu siellä, missä sillä on merkitystä, ja muut tasa-arvokysymykset
- yhdenvertaisuuden noudattaminen
- valta-aseman väärinkäyttö; valtarakenteiden puuttumisesta aiheutuvat ongelmat toimintatavoissa
- häirintä, seksuaalinen häirintä, vähättely ja pilkkaaminen, kiusaaminen
- syrjintä töihin tai tehtäviin valittaessa ja töiden jakamisessa
- kohtuuttomien sopimusten teko, kohtuuttoman matalien palkkioiden maksaminen, sopimusten tekemättä jättäminen
- kaikkien toimijoiden velvoitteet ympäristö-, ilmasto- ja kestävää kehitystä koskeissa kysymyksissä, silloin kun toiminnalla on merkitystä, ja
- vähemmistöjen kohtelu, alkuperäiskansaan kuuluvien ihmisten kohtelu, maahanmuuttajien asemaan liittyvät eettiset kysymykset.

2 Suomessa tehtyjä selvityksiä

2.1 Opetusministeriön selvitys (2006) – Reilu kulttuuri¹⁴ (*Hannele Koivunen ja Leena Marsio*)

Vuonna 2006 julkaistu ”Reilu kulttuuri” -selvitys oli luonteeltaan perusselvitys kulttuuripolitiikan etiikan lähtökohdista. Sen tarkoitus oli käynnistää keskustelu kulttuuripolitiikan etiikasta ja eettisen arvioinnin kehittämisen tarpeellisuudesta.

Selvityksen taustana oli havainto, että globalisaatiokehityksen myötä eettisten menettelytapojen merkitys oli korostunut. Eri alojen ja toimintojen eettisyyden punninta oli lähes päivittäin esillä mediassa ja lehtien otsikoissa. Elinkeinoelämässä nähtiin, että eettisesti kestävästä tuotantotavasta ja eettisistä brändeistä oli tulossa vahvoja kilpailutekijöitä. Organisaatioiden arvot olivat nousseet sekä yritysten että julkisen hallinnon strategioihin.

Selvityksessä esiteltiin kulttuuriset oikeudet osana ihmisoikeuksia ja perusoikeuksia, kulttuuripolitiikan eettinen ulottuvuus ja sivuttiin myös henkisen omaisuuden suojaa. Tarkastelu ulotettiin myös alueelliseen tasa-arvoon, lapsiin ja nuoriin, vammaisiin henkilöihin, kulttuuri- ja kielivähemmistöihin sekä kulttuurin alan kehityskysymyksiin.

Selvityksen mukaisesti reilu kulttuuri merkitsee ihmisten kulttuuristen oikeuksien toteutumista ja tasa-arvoista osallisuutta kulttuuriseen merkityksenantoon ikään, sukupuoleen, kieleen, vammaisuuteen, vähemmistöasemaan, etniseen, uskonnolliseen tai kulttuuriseen taustaan katsomatta. Reiluun kulttuuriin kuuluu: pääsy ihmiskunnan ja oman kulttuuripiirin traditioon, fyysinen, alueellinen ja kulttuurinen saavutettavuus ja saatavuus, kulttuuritarjonnan moninaisuus ja osuvuus, kulttuuritarjontaan osallistuminen sekä mahdollisuus, osallisuus ja kyky kulttuuriseen itseilmaisuun ja merkitystuotantoon.

¹⁴ Hannele Koivunen ja Leena Marsio. Reilu kulttuuri? Kulttuuripolitiikan eettinen ulottuvuus ja kulttuuriset oikeudet. Opetusministeriön julkaisuja 2006:50.

Kulttuuripolitiikan eettisen arvioinnin toteuttamiseksi selvityksessä esitettiin kulttuuripolitiikan eettisten valintojen näkyväksi tekemistä varten sekä eettisen vaikuttavuuden arvioinnin pohjaksi ja välineiden kehittämiseksi joukko jatkotoimenpiteitä. Näiden joukossa oli mm. projektin käynnistäminen kulttuuripolitiikan etiikasta, kulttuuripolitiikan jatkuvan eettisen arvioinnin kehittäminen, sekä työryhmän asettaminen näitä asioita varten. Ehdotuksilla oli myös kansainvälisiä ulottuvuuksia kulttuurin ja kehitystyön aloilla ja liittymä Euroopan unionin kulttuurien välisen vuoropuhelun teemavuoteen 2008. Lopuksi ehdotettiin, että kulttuuripolitiikan eettisen arvioinnin kokonaisuuteen sisällytetään muun ohella eettinen hallintomenettely, ammattieettiset koodit sekä eettisiä näkökulmia sisältävät normit, ohjeet, suositukset ja tavoitteet.

Vuoden 2006 selvitys liikkui hyvin yleisellä tasolla eikä se johtanut välittömiin toimenpiteisiin. Kesti 12 vuotta, ennen kuin eettiset kysymykset kulttuurin alalla tulivat uudelleen suuren huomion kohteeksi. Laukaisevana tekijänä oli metoo-liike, joka johti myös Suomessa keskusteluun seksuaalisesta häirinnästä ja epäasiallisesta kohtelusta.

2.2 Opetus- ja kulttuuriministeriön selvitys (2018) – Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja televisioalalla¹⁵ (Jaana Paanetoja)

Jaana Paanetojan selvitys keskittyi elokuva- ja televisioalaan, näillä aloilla työsuhteissa toimiviin henkilöihin ja työlainsäädännön velvoitteisiin.

Selvityksessä tarkasteltiin muun muassa sitä, ovatko elokuva-alan tuotantoyhtiöt hoitaneet työlainsäädännön mukaiset työnantajavelvoitteensa, joiden tavoitteena on turvata häirinnästä ja muusta epäasiallisesta kohtelusta vapaa työympäristö, sekä sitä, johtuvatko esille nousseet häirinnän ja muun epäasiallisen kohtelun tapaukset lainsäädännön sisällön puutteista vai lainsäädännön käytännön soveltamiseen liittyvästä osaamisen puutteesta.

Selvitykseen kerättiin lisäksi elokuva- ja teatterialan olemassa olevia hyviä käytäntöjä ja toimintamalleja sekä arvioitiin niiden vaikutusta häirinnän ja muun epäasiallisen kohtelun ennalta ehkäisyyn ja esille tulevien tapausten puuttumiseen.

¹⁵ Jaana Paanetoja. Häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu elokuva- ja teatterialalla. Selvitysraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:31.

Selvityksen mukaan eri työlakien veloitteiden tunnistamisessa on jonkin verran puutteita, samoin epäselvyyttä on vastuu- ja valtasuhteista. Ennaltaehkäiseviin toimiin ei aina ole kiinnitetty riittävästi huomiota.

Selvityksen mukaan myös lainsäännöksissä olisi tarkistamisen ja täsmentämisen varaa. Lisäksi selvityksen aikana tuotiin esille alan toimintakulttuuriin ja -rakenteeseen liittyviä epäkohtia.

Selvityksessä esitetyt toimenpiteet liittyvät muun muassa alan sisäisen toiminnan kehittämisen ensisijaisuuteen, vastuiden, veloitteiden ja oikeuksien selkeyttämiseen sekä luottamuksellisen yhteistyön vahvistamiseen.

Selvityksessä tehtiin ehdotuksia lainsäädännön kehittämiseksi sekä ehdotettiin uusia toimintamalleja ja käytäntöjä.

Toimenpide-ehdotuksia oli kohdistettu muun muassa opetus- ja kulttuuriministeriölle, työnantajana toimiville tuotantoyhtiöille ja teattereille, Suomen elokuvasäätiölle, oppilaitoksille ja työmarkkinaosapuolille.

Selvityksessä ehdotettiin muun ohessa alan eettisen ohjeiston laatimista ja eettisen toimielimen perustamista sekä työturvallisuuslain, tasa-arvolain, yhdenvertaisuuslain ja työterveyshuoltolain veloitteiden tuntemuksen parantamista koulutuksella ja alan yhteisillä toimintamalleilla.¹⁶

Selvityksen alkupuolella käsiteltiin työoikeuden alaa melko laajasti ja seikkaperäisesti. Siinä käytiin läpi ne työoikeudellisen lainsäädännön osat, joissa on häirinnän ja muun epäasiallisen kohtelun kannalta relevantteja säännöksiä.¹⁷ Tämä selvityksen jakso voi toimia johdantona ja oppimateriaalina koko selvityksen tematiikkaan.

Samassa oikeudellista perustaa koskevassa jaksossa on tarkasteltu myös työehtosopimusten merkitystä ja mahdollisuutta sisällyttää työehtosopimukseen määräykset häirinnästä työpaikalla. Selvityksessä on käsitelty myös perusteellisesti työnjohtovaltaa ja työnjohtovallan jakautumista elokuvatuotannoissa. Oikeudellista perustaa koskevan jakson

16 Valtioneuvoston verkkosivuilla oleva selvityksen esittely vähin toimituksellisin muutoksin.

17 Näihin lakeihin on selvityksessä sisällytetty seuraavat lait: työsopimuslaki (155/2001), jossa on säännöksiä mm. työntekijöiden tasapuolisen kohtelun veloitteesta; yhdenvertaisuuslaki (1325/2014), säännökset mm. syrjinnän kiellosta, yhdenvertaisuussuunnitelmasta ja hyvityksestä; tasa-arvolaki (609/1986), jossa on yleinen tasa-arvon edistämismelvoite ja säännökset tasa-arvosuunnitelmasta, syrjinnän kiellosta ja hyvityksestä; työaikalaki (605/1995), työturvallisuuslaki (738/2002), jossa on yleinen huolehtimismelvoite työturvallisuudesta ja säännökset riskien ja vaarojen arvioinnista, työsuojelun toimintaohjelmasta sekä häirinnästä ja muusta epäasiallisesta kohtelusta; työterveyshuoltolaki (1383/2001), jossa on säännökset työpaikkaselvityksestä ja työterveyshuollon toimintasuunnitelmasta; vuosilomalaki (162/2005); laki nuorista työntekijöistä (998/1993), jossa on säännökset mm. lupamenettelystä.

jälkipuolella on katsaus työturvallisuusmääräysten rikkomisesta aiheutuvaan vastuuseen ja työsyönnän seuraamuksiin.

Oikeudellista perustaa koskeva jakso päättyy viranomaisiin ja niiden tehtäviin. Aluehallintovirastojen roolia erityisesti työsuojelussa kuvataan. Etelä-Suomessa tehtiin vuonna 2017 työsuojelutarkastus yhteensä 78 elokuva-alan työpaikassa. Itä-Suomen aluehallintovirasto toimii mm. nuoria työntekijöitä koskevan lain mukaisena poikkeuslupaviranomaisena. Lopussa on kuvaus tasa-arvovaltuutetun ja yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan roolista ja tehtävistä.

Paanetoja tarkasteli selvityksessään myös yliopisto-opetusta erityisesti Aalto-yliopiston Elokuva- ja lavastustaiteen laitoksen tuottaja- ja ohjaajakoulutusta sekä Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun (TEAK) näyttelijäkoulutusta. Molemmissa on kursseja tai opetusta, joka parantaa työelämävalmiuksia tai antaa käsityksen työhyvinvointiin liittyvistä asioista ja työsuojelun ja työlainsäädännön perusasioista.

Selvityksen aikaan samanaikaisesti käynnistyi elokuvan rahoitusta koskevan uuden lain käsittely, kun hallitus antoi asiaa koskevan esityksen eduskunnalle huhtikuussa 2018. Laki tuli voimaan vuoden 2019 alussa.¹⁸ Uuden lain myötä Suomen elokuväsäätiön tukimuodot järjestettiin uudella tavalla, ja tuotantotukea, jakelutukea ja käsikirjoitusapurahoja sekä muuta elokuvakulttuurin tukemista koskevaa päätöksentekoa muutettiin. Avustusten myöntämisestä päättää toimitusjohtajan sijasta säätiön hallitus.

Uudessa elokuva-laissa on säädetty säätiön ja tuotantoyhtiön välisestä tukisopimuksesta, jolla täydennetään valtionavustuspäätöstä. Tukisopimuksessa sovitaan ainakin 1) elokuvan taiteellisesta suunnitelmasta, 2) elokuvan tekijöistä, 3) elokuvan valmistamisen ja taloudellisen hyödyntämisen edellyttämistä oikeuksista, 4) elokuvan lopullisesta kustannusarviosta, kokonaisrahoituksesta ja vakuutuksesta, 5) sitoutumisesta lainsäädännön velvoitteiden ja elokuvatutannon mahdollisten hyvien käytäntöjen noudattamiseen, 6) tuotannon aikatauluista, 7) tuen maksamisesta, 8) tuen käytön seurannasta ja selvitysten antamisesta, ja 9) elokuvan tuottoja koskevien tietojen toimittamisesta.

Opetus- ja kulttuuriministeriö varmisti lain poliittisen käsittelyn aikana yksityiskohtaisella kirjeellä Suomen elokuväsäätiölle, että säätiössä valmistellaan lain vaatimat toimenpiteet suunnitelmallisesti.¹⁹

18 Laki valtion rahoituksesta elokuvakulttuurin edistämiseen (1174/2018).

19 Paanetoja. s. 132–133.

Paanetoja järjesti selvitystä toteuttaessaan sidosryhmille keskustelutilaisuuden, toteutti tuotantoyhtiöille ja teattereille suunnatut kyselyt ja piti lisäksi alojen edustajille kuulemis-tilaisuuksia. Olemassa olevien mallien, tapojen ja sopimusehtojen arvioinnin jälkeen hän esitti laajan joukon toimenpide-ehdotuksia.

Olemassa olevista malleista, tavoista ja sopimusehdoista Paanetoja arvioi mm. helmikuussa 2018 laadittua elokuva- ja tv-alan ohjeistusta.²⁰ Siinä selvitetään, mikä on seksuaalista häirintää ja annetaan toimintaohjeet seksuaalista häirintää kohtaavalle henkilölle, esimiehelle ja seksuaalisesta häirinnästä epäillylle tai syytetylle. Hän tarkasteli lyhyesti lisäksi yhtiöiden ja teattereiden sisäisiä ohjeita ja malleja, AVEKin tukisopimusten työturvallisuuslauseketta ja työehtosopimusmääräyksiä. Hän piti tuotantokohtaisen luottamusmiehen valintaa hyvänä esimerkkinä työehtosopimuksen käyttämisestä sen tarkoituksen mukaisesti. Hyvänä toimintamallina hän piti sitä, että häirintäyhdyshenkilöitä on kaksi, nainen ja mies, ja että heidät on valinnut henkilöstö.

Hyvinä toimintatapoina selvityksessä pidettiin lopuksi tuotannon aikaisia kyselyitä, joihin voi vastata nimettömänä sekä erilaisia tuotannon aikaisia yhteydenotto- ja ilmoituskanavia.

Selvitystyön aikana saatujen tietojen perusteella yksittäisten toimenpide-ehdotusten lähtökohdiksi muodostuivat erityisesti seuraavat kokonaisuudet:

1. Toimintakulttuurin ja -rakenteen muutostarve.
2. Myönnettäessä valtiovastuusta on varmistettava työlainsäädännön velvoitteiden noudattaminen ja asiallinen työympäristö. Myös valvontaa on lisättävä.
3. Alalle räätälöity oikeudellinen koulutus ja aineisto.
4. Alan sisäinen toiminta etusijalla ennen lainsäädäntömuutoksia.
5. Juridiikan mukaan ottaminen prosesseihin nykyistä laajemmin.
6. Vastuiden, velvoitteiden ja oikeuksien selkeyttäminen.
7. Puuttuvien rakenteiden, mallien ja toimintatapojen luominen.
8. Epäkohtien ja ongelmien selvittely ilman mediaa.
9. Laaja-alainen ja ratkaisukeskeinen lähestymistapa.
10. Yhteistyö ja luottamus.

Seuraavassa on tiivistetty yhteenvedo Paanetojan toimenpide-ehdotuksista.

Työlainsäädännön koulutus. Selvittäjä ehdotti ensi sijassa vapaaehtoista kouluttautumista. Haettaessa rahoitusta Suomen elokuvasäätiöltä pitäisi edellyttää selvitystä

²⁰ http://ses.fi/fileadmin/dokumentit/Ohjeistus_seksuaalisen_haeirinnaen_ehkaeisyy_n_elokuva-_ja_tv-alalla.pdf.

työnantajavelvoitteiden noudattamisesta. Pakollista kouluttautumista voitaisiin edellyttää, jos seurantajakson aikana ilmenee, että vapaaehtoiseen koulutukseen ei osallistuta riittävästi. Myös teattereiden edustajien osallistumista koulutukseen pitäisi seurata. Koulutus tulisi suunnitella asiantuntijoiden avulla ja sen olisi oltava räätälöityä. Kouluttautumista voitaisiin palkita ainakin elokuvien rahoitusprosessissa. Koulutusta järjestettäessä olisi syytä ottaa huomioon myös muiden kuin työnantajien edustajien koulutustarve ja tarjottava sitä myös muille alojen ammattiryhmille, mukaan lukien yhtiöiden ja teatterien päättävät elimet.

Kirjallinen aineisto. Alojen työnantajille pitäisi laatia kirjallista aineistoa työlainsäädännön vastuista ja velvoitteista. Ehdotukset sisältävät myös ehdotuksen verkkokurssin laatimisesta.

Alueellinen työsuojeluvaltuutettu tai vastaava. Selvityksessä harkittiin myös Ruotsin mallin mukaisen alueellisen työsuojeluvaltuutetun mahdollisuutta. Mikäli tällaiseen päädyttäisiin, tulisi tehtävän olla valtion virkasuhde ja sen luominen olisi järjestettävä muuttamalla työsuojelun valvontalakia. Vaihtoehtona selvityksessä harkittiin tuotantokohtaista työsuojelun valvontalain mukaista työsuojeluvaltuutettua. Tämä asia-alue edellyttäisi opetus- ja kulttuuriministeriön lisäselvittelyjä.

Yliopistokoulutuksen vahvistaminen. Työoikeudellista opetusta tulisi vahvistaa ainakin Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa ja Aalto-yliopiston Elokuva- ja lavastustaiteen laitoksella.

Valtionavustusten jakaminen. Selvityksessä kiinnitettiin huomiota siihen, että Suomen elokuväsäätiö hoitaa valtionapuviranomaiselle kuuluvia valtionavustuksiin liittyviä tehtäviä, ja tarkasteltiin säätiön päätöksentekomenettelyä ja todettiin, että tuotantoneuvojen valmistelua varten ei ole olemassa etukäteistä kriteeristöä, jonka perusteella objektiivisesti arvioitaisiin hakemusta. Toimenpide-ehdotuksena oli, että säätiö ryhtyy luomaan päätöksentekoaan ja hakemusten sisällöllistä arviointia varten avoimet ja selkeät kriteerit. Selvityksessä viitattiin myös vireillä olleeseen valtion rahoitusta elokuvakulttuurin edistämiseen koskevaan lakiehdotukseen. Laki on sittemmin tullut voimaan ja lailla on tarkistettu mm. Suomen elokuväsäätiön päätöksentekomenettelyä.²¹

Suomen elokuväsäätiön toiminnan kehittäminen. Edellä mainittu laki vaikuttaa merkittävästi Suomen elokuväsäätiön toimintaan. Selvityksessä viitattiin myös opetus- ja kulttuuriministeriön säätiölle heinäkuussa 2018 lähettämään kirjeeseen, jossa kiinnitettiin huomiota useisiin lain voimaantulon edellyttämiin toimenpiteisiin. Ministeriö yksilöi toimenpiteitä edellyttävät asiakokonaisuudet, joita olivat säätiön toiminta ja rooli valtionavustusasioissa, tukipäätösten valmisteluprosessit, säätiön päätöksentekoprosessi ja valvonta.

²¹ Laki valtion rahoituksesta elokuvakulttuurin edistämiseen (1174/2018, laki tuli voimaan 19.12.2018).

Tässä ei referoida selvityksessä viitattuja säätiön toimintojen kehittämistoimia, koska toimenpiteitä lienee jo toteutettu.

Alan sisäinen toiminta. Selvityksessä pidettiin suotavana, että elokuva- ja televisioalalle luodaan yhteisesti alalle sopivat yhteiset toimintamallit siitä, miten työnantajan on toimittava epäiltäessä häirintää ja muuta epäasiallista kohtelua. Toimintamallien pitäisi koskea myös asioiden selvittämistä työsuhteiden päätyttyä. Selvityksessä ehdotettiin lisäksi alan toimijoiden harkittavaksi sitä, että elokuva- ja teatterituotantoihin valittaisiin aina työntekijöiden keskuudesta työsuojeluvaltuutettu ja että työnantaja nimittäisi myös työsuojelupäällikön. Lisäksi ehdotettiin, että harkittaisiin, voitaisiinko näyttelijöille valita heidän keskuudestaan yhteyshenkilö, joka osallistuisi tuotantoa koskeviin kokouksiin ja toimisi tietojen välittäjänä. Alle 18-vuotiaille tuotannon työntekijöille ehdotettiin vielä nimettäväksi aina oma tuki- ja vastuuhenkilö, joka huolehtisi heidän hyvinvoinnistaan koko tuotannon ajan.

Eettinen normisto ja eettinen neuvosto / sovittelulautakunta. Selvityksessä pidettiin tarkoituksenmukaisena, että alalla harkittaisiin tarvetta laatia ammattieettistä ohjeistusta eri tehtävissä toimiville ja mahdollisuutta perustaa Julkisen sanan neuvoston tyyppinen alan oma elin, joka valvoisi, ohjeistaisi ja tukisi sen toimintaa. Elin voisi olla mukana laatimassa eettistä säännöstöä ja valvomassa sitten sen noudattamista. Elin voisi lisäksi tavalla tai toisella osallistua tekijäsopimuksissa esille tulevien riitojen selvittelyyn.

Työterveyshuoltoon liittyvät asiat. Selvityksessä esitettiin, että opetus- ja kulttuuriministeriö käynnistäisi vuoropuhelun sosiaali- ja terveysministeriön kanssa siitä, että lakiin perustuvaa työterveyshuoltoa jatkettaisiin jonkin aikaa työsuhteen päättymisen jälkeen. Selvityksessä katsottiin myös tärkeäksi, että elokuvan rahoituksessa varattaisiin osa valtionavusta vapaaehtoisen työterveyshuollon järjestämiseen ainakin henkisesti vaativissa tuotannoissa. Ajatellen sitä, että seksuaalinen häirintä ja epäasiallinen kohtelu ovat nousseet esille alan haittatekijöinä, työterveyshuollon toimintasuunnitelmat pitäisi päivittää yhdessä palvelun tuottajan kanssa.

Yhteistyö Työturvallisuuskeskuksen kanssa. Olisi suositeltavaa selvittää, onko alan edustus riittävä keskuksen ao. toimialaryhmässä, ja olisiko tarpeen perustaa kulttuurialalle oma työalatoimikuntansa.

Kummijärjestelmä, mentorointiohjelma ja vertaistuki. Selvityksessä suositeltiin mentorointiohjelman käynnistämistä ainakin tuottajille, ohjaajille, näyttelijöille ja käsikirjoittajille.

Näyttelijöitä koskeva työehtosopimus. Selvityksessä ehdotettiin alan osapuolten välillä meroitua keskustelua työehtosopimuksen eduista ja haitoista ja solmimismahdollisuuksista. Lisäksi ehdotettiin vaihtoehtoisia etenemistapoja.

Häirintäohjeistuksen päivittäminen ja tukisopimusten työturvallisuuspykälä. Näihin ehdotettiin päivitystä ja muokkaamista.

Alan yhdistysten tulisi ottaa internet-sivuilleen jäsenistöä palvelevaa työoikeudellista aineistoa.

Elokuvien tuotantoyhtiöt. Yhtiöiden olisi korjattava puutteet työlainsäädännön noudattamisessa ja pyrittävä kaikin puolin suunnitelmalliseen ja kokonaisvaltaiseen työoikeuden asioiden hallintaan. Tärkeää olisi ottaa työturvallisuuslaissa säädetyt tarkkailu- ja perehdyttämismenpiteet aktiiviseen käyttöön. Selvityksessä suositeltiin vielä eri tekijöiden kanssa tehtävien sopimusten sisältöjen tarkistamista ja mahdollisten lain ja hyvän tavan vastaisten sopimusehtojen poistamista. Samoin suositeltiin tuotantokohtaisten tuotantoon osallistuvien henkilöiden keskinäisten pelisääntöjen laatimista. Työsuojelun toimintaohjelman ohella olisi syytä harkita kutakin tuotantoa koskevien työsuojelun toimintaohjelman ja työterveyshuollon toimintasuunnitelman laatimista. Alalla olisi luotava yhteiset toimintamallit epäkohtiin puuttumiseksi ja niiden selvittämiseksi. Yhteistyötä työterveyshuollon palvelun tuottajan kanssa olisi syytä tiivistää ja samalla varmistaa, että työpaikkaselvitystä tehtäessä riittävässä määrin kiinnitetään huomiota työtehtävän luonteeseen ja olosuhteisiin.

Teatterit. Erilaisten ohjeiden, sääntöjen ja toimintamallien laadintaan olisi saatava mukaan myös ne työntekijät, joiden työsuhte teatterissa kestää vain lyhyen aikaa. Vaihtoehtoisesti olisi harkittava tuotantokohtaisten toimintamallien ja pelisääntöjen laadintaa (esimerkiksi sopimus, jonka jokainen allekirjoittaa). Ohjeissa ja malleissa olisi kiinnitettävä huomiota siihen, että häirintä ja muu epäasiallinen kohtelu voi ilmetä työnantajan tai tämän edustajan mutta myös ulkopuolisen taholta. Olisi tarkoituksenmukaista myös entistä enemmän kannustaa työyhteisön jäseniä viemään asioita eteenpäin ja luoda esille ottamista varten mahdollisimman monta tapaa. Ohjeiden ja mallien vaikuttavuutta olisi seurattava muun muassa säännönmukaisin kyselyin.

Lasten esiintymisen poikkeusluvut. Selvityksessä ehdotettiin varmistuksia poikkeuslupahakemuksen käsittelyyn ja muokkausta poikkeuslupahakemukseen, jotta lomakkeessa olevat ilmaisut eivät jää epäselviksi erityisesti psykososiaalisten kuormitustekijöiden osalta.

Opetus- ja kulttuuriministeriö. Selvityksessä tehtiin joukko ehdotuksia opetus- ja kulttuuriministeriön toimenpiteiksi. Niihin sisältyi seuraavia:

- Ministeriön heinäkuussa 2018 Suomen elokuvasäätiössä olleiden asioiden toimeenpanon varmistaminen; elokuvarahoituslain (1174/2018) voimaantulon edellyttämät toimet (maksatuksen keskeyttämisen ja takaisinperinnän kriteerit ja käytännön menettelyt); nämä toimet lienee jo toteutettu.

- Selvittäjän ehdotus oli, että ministeriö harkitsisi, olisiko syytä ryhtyä vuoropuheluun liikenne- ja viestintäministeriön ja/tai YLE:n hallinto-neuvoston, hallituksen tai toimitusjohtajan kanssa selvityksessä esiin tuotujen epäkohtien paikkaansa pitävyyden selvittämisestä ja mahdollisesta korjaamisesta.
- Ehdotus, että ministeriö selvittäisi sitä, miten teatterit ovat hoitaneet työntantajavelvoitteensa. Vaihtoehtona oli aluehallintovirastojen työsuojelutarkastus.
- Ehdotus, että ministeriö käynnistäisi selvityksen alan korkeakoulujen sisäisestä toiminnasta sekä häirinnän ja epäasiallisen kohtelun esiintymisestä niin oppilaiden kesken kuin opettaja-oppilas-suhteissa.
- Ehdotus, että ministeriö harkitsisi, onko tarvetta selvittää työlainsäädännön velvoitteiden noudattamisesta erilaisissa tv-tuotannoissa.
- Ehdotus, että ministeriö pohtisi, olisiko tekijöiden työsuhteisiin liittyviä epäkohtia syytä arvioida. Ehdotus, että ministeriö harkitsee lisäselvyyden hankkimista alalla teetettävästä vapaaehtoistyöstä. Selvittäjä nosti esiin myös kysymyksen, ottaako Suomen elokuvaäätiö rahoitusprosesseissaan huomioon tuotannoissa teetettävän työn oikeudelliseen luonteen ja miten virheellisiin tulkintoihin tai toimintatapoihin puututaan.
- Ministeriön tulisi käynnistää yhteistyö alan eettisen ohjeistuksen valmistelun ja eettisen lautakunnan perustamistarpeen selvittämiseksi ja mahdollisuuksien mukaan hallinnoida perustamisvaihetta.
- Mikäli harkitaan tarpeelliseksi liittää lapsiesiintyjä koskeviin poikkeuslupiin ehto, jonka mukaan alaikäisten kanssa alalla työskentelevien on näytettävä työntantajalle rikostaustaote, ministeriön tulisi saattaa rikosrekisterilain muutostarve oikeusministeriön tietoon.
- Ministeriön olisi myös syytä yhteistyössä sosiaali- ja terveysministeriön kanssa selvittää, onko tarpeen käynnistää kolmikantainen hanke sen arvioimiseksi, olisiko työturvallisuuslaissa säädettävä häirinnän ja muun epäasiallisen kohtelun sisällöstä sekä tasa-arvolain ja yhdenvertaisuuslain tapaan hyvitysseuraamuksesta, jos työntuoja laiminlyö työturvallisuuslain 28 §:ssä säädetyn velvoitteensa. Samassa yhteydessä olisi suositeltavaa selvittää, voitaisiinko tasa-arvolain 6 §:n sanamuotoa tarkistaa ja mainita säädöstekstissä nimenomaisesti sanat seksuaalinen ja muu sukupuoliin perustuva häirintä.
- Mahdollinen yhdenvertaisuuslakiin lisättävä selvitysprosessi; keskustelu oikeusministeriön kanssa.

Lopuksi selvityksessä ehdotettiin, että opetus- ja kulttuuriministeriö tekisi esimerkiksi 1,5 vuoden kuluttua selvityksen valmistuttua kyselyn tuotantoyhtiöille, teattereille ja niiden henkilöstölle siitä, miten toimintakulttuuri ja olosuhteet ovat muuttuneet.

2.3 Cuporen selvitys (2019) – Tyttöhän soittaa kuin mies²² (*Anna Anttila*)

Seuraavassa esitetään nyt käsillä olevan selvityksen kannalta relevantteja poimintoja Cuporen tutkimuksesta. Otteita on muokattu vain vähän. Selvitys toteutettiin vuonna 2019.

Tutkimus tehtiin opetus- ja kulttuuriministeriön toimeksiannosta ja sen taustalla oli tarve selvittää #metoo-keskusteluja syvemmin, miksi suomalainen taide- ja kulttuurielämä on erityisen altis häirinnälle ja epäasialliselle kohtelulle. Tutkimuksen tavoitteeksi tuli nostaa esiin syrjiviä käytänteitä ja normeja kulttuurin ja taiteen toimialojen työskentelykulttuureissa sekä laajemminkin suomalaisessa sukupuoliperinteessä. Tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta, valta-asetelmia, työoloja ja työhyvinvointia tarkasteltiin kulttuuripoliittisista, sukupuolentutkimuksen, työelämäntutkimuksen sekä kulttuurien ja taiteen tutkimuksen eettisistä näkökulmista.

Tutkimuksen aineistoihin sisältyi esimerkkitapauksia syrjinnästä, häirinnästä ja sukupuolesta riippumattomasta valta-aseman väärinkäytöstä, mutta selvitystyön päätarkoitus oli tarkastella sukupuolten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta laajempaa taustaa vasten.

Tutkimustyön eettisenä lähtökohtana oli tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen.

Julkista taiteen ja kulttuurin rahoitusta ei aina käytetä tavalla, joka olisi myös eettisesti kestävä. Alalla työskentelevät kohtaavat epäoikeudenmukaisuutta ja jopa häirintää paljon, mutta eivät välttämättä määrällisesti mitattuna sen enempää kuin muussa työelämässä.²³

Sensitiivistä tutkimuskohdetta lähestyttiin moniaineistollisesti ja tutkimusaineisto koottiin desk research -menetelmällä. Tutkimus on aineistopohjainen tutkimus, jossa käsitellään jo tehtyjen tutkimusten ja tilastojen valmista tutkimusaineistoa.

Selvitys jatkoi keskustelua asiallisten ja kestävien työolojen sekä ihmisten keskinäistä kunnioitusta lisäävien toimintatapojen vahvistamiseksi taide- ja kulttuurialalle. Lainsäädännön

22 Anna Anttila. Tyttöhän soittaa kuin mies. Kuinka vahvistaa taide- ja kulttuurialan tasa-arvoa ja työhyvinvointia? Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporen verkkojulkaisuja 55. Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore 2019.

23 Edellä olevat otteet ovat tutkimuksen sivuilta 6–7.

lisäksi työhyvinvointiin vaikuttavat tietoiset ja tiedostamattomat asenteet. Raporttiin koottiin hyviä käytäntöjä, säädöksiä, politiikkasuosituksia ja tasa-arvolinjauksia.²⁴

Selvityksen tiivistelmän loppuun on sivulle 9 otettu taulukkomuotoinen esitys keinoista tasa-arvon ja hyvinvoinnin vahvistamiseksi:

KEINOJA TAIDE- JA KULTTUURIALAN TASA-ARVON JA HYVINVOINNIN VAHVISTAMISEKSI

Nollatoleranssi on avain häirinnän poistamiseen

- Rakenteet, toimintakulttuurit ja työyhteisöt avoimiksi, läpinäkyviksi
- Ei toimintaedellytyksiä häirinnälle ja hyväksikäytölle
- Vastuuta ei jätetä uhrin harteille

Säädös- ja rahoitusohjaus, seuranta

- Ohjausta ja seurantaa työ- ja muun lainsäädännön noudattamiseen
- Työehtosopimukset kuntoon
- Tasa-arvosuunnitelmat jo rahoitushakuihin
- Väärinkäytöksissä taloudelliset sanktiot, takaisinperinnän mahdollisuus
- Jatkuva ja päivittyvä tiedonkeruu alan tasa-arvon tilasta, tasa-arvotilastot julki

Koulutus ja seuranta

- Taiteellisten ansioiden avulla meritoituneille päälliköille/johtajille/ohjaajille koulutusta henkilöstöjohtamisessa
- Alan toimijoille lisää vuorovaikutus- ja tasa-arvotaitoja
- Professorivalinnoissa painotus pedagogisiin ansioihin
- Työnantaja- ja työntekijäjärjestöille häirinnän vastaisia menetelmiä ja asennekasvatusta: tasa-arvosuunnitelmat, työelämän pelisäännöt, code of conduct, unconscious bias

Neuvonta

- Työsuojelupiirit, ammattiliitot, tasa-arvovaltuutettu antavat neuvoja
- Myös taide- ja kulttuurialan vapaan kentän huomioiminen jatkossa: olisiko mahdollista ottaa mallia vapaiden tutkijoiden ja toimittajien tukena olevista rakenteista (eettiset toimikunnat, neuvostot tai vastaavat)?

Vanhanaikaisen sukupuoliperinteen, stereotyyppien ja neromyyttien purkaminen

- Ei ole poikkeusyksilöitä, joilla olisi oikeus toisten alistamiseen tai muita erioikeuksia suhteessa muihin – Kutsumusammattissakin on oltava säälliset työolot
- Kaikessa viestinnässä huomio siihen, miten eri sukupuolia käsitellään arvostavasti
- Levitetään esimerkkejä tasa-arvoa edistävästä hyvistä käytännöistä
- Kannustusta kohden tasa-ammattaja, palkka-avoimuutta ja vakaata tulotasoa

²⁴ Sivu 8.

Selvityksen viitekehystä koskevassa käsittelyjaksossa²⁵ käsitellään tasa-arvon esteitä, ml. sukupuoliperinnettä, Suomessa vallitsevaa segregatiota, palkkatasa-arvoa ja apurahatasa-arvoa.

Seuraavassa jaksossa käsitellään selvityksiä tasa-arvosta työelämässä.²⁶ Siinä todetaan, että Metoo-teeman ympäriltä on tehty useita seksuaaliseen häirintään liittyviä selvityksiä ja tutkimuksia.

Sekä yleistä työelämään että nimenomaan kulttuurialaan liittyvää tutkimustietoa on myös runsaasti saatavilla. Sitä ovat keränneet ja julkaisseet eri taiteenalojen tiedotuskeskukset (Arkkitehtuurin tiedotuskeskus, Kirjallisuuden vientikeskus FILI, Music Finland, Neogames, Nykytaiteen tiedotuskeskus Frame, Sirkuksen tiedotuskeskus, Suomen elokuvaääitiö, Tanssin Tiedotuskeskus, Teatterin tiedotuskeskus TINFO), ammattiyhdistykset ja -liitot (Akava, Museoliitto, Muusikkojen liitto, Teatteriliitto, Edistysellinen tiedeliitto, Insinööriliiton alainen Peliala ry/Game Makers of Finland jne.), tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu (syrjinta.fi; yhdenvertaisuus.fi) sekä Tilastokeskus (stat.fi), josta saa esimerkiksi tietoa työvoiman määrästä, sukupuolijakaumasta ja tuloista eri kulttuuriammateissa ja toimialoilla; pitkän aikasarjan taiteilijoiden ammattijärjestöjen jäsenistön sukupuolijakaumasta (...).²⁷ Loppuvuoden 2017 #metoo-ilmiön jälkimainingeissa on tehty useita tiedonkeruita seksuaalisesta ahdistelusta ja muusta häirinnästä, joista tuoreimpana selvityksessä mainitaan Teatterin tiedotuskeskuksen TINFO:n tuottama ”Valta, vastuu, vinoumat -kysely”.²⁸ Jaksossa selostetaan edellä mainittujen lisäksi useiden kyselytutkimusten tuloksia (TTL:n ”Sopuista-tutkimushanke”, Sosiaali- ja terveysministeriön vuoden 2017 tasa-arvobarometri ja mm. STTK:n tutkimus vuodelta 2018).

Selvityksen sivulle 21 on otettu häirinnän ja syrjinnän ulottuvuuksia valottava kuvaus:

Häirinnällä tarkoitetaan useimmiten seksuaalista tai sukupuoleen perustuvaa häirintää. Myös vihapuhe ja kiusaaminen ovat häirintää. Toisen häirintä on syrjintää. Syrjintää ovat näennäisesti yhdenvertaiset säännöt ja käytännöt, jotka saattavat jonkun muita epäedullisempaan asemaan henkilöön liittyvän syyn perusteella. Useimmiten ihmiset kohtaavat ikä- ja syntyperäsyryntää, sukupuolisyryntää, suosikkijärjestelmiin

25 Sivut 10–16.

26 Sivut 17–25.

27 Tilastokeskuksen tasa-arvotilastot sisältävät myös runsaasti relevanttia tietoa tasa-arvon toteutumisesta työpaikoilla sekä esimerkiksi seksuaalista häirintää eri tavoin kokeneista sukupuolen ja ikäryhmän mukaan luokiteltuina (Tilastokeskus 2018, 108–109). Tilastokeskuksessa on myös tehty survey-tutkimuksia, jotka liittyvät aihepiiriin ja joita on käytetty tämän raportin aineistoina. Niin ikään aihepiiriin liittyviä survey-tutkimuksia on tehty Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporessa, Taikessa/Taiteen keskustuimikunnassa, Helsingin tutkijanaississa, Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksessa (THL), Akavan erityisaloissa, TAKU:ssa, STTK:ssa ja muissa ammattiliitoissa ja -yhdistyksissä sekä Työterveyslaitoksessa.

28 Sivu 18.

perustuvaa syrjintää sekä syrjinnän kasautumista. Syrjintä on Suomessa kielletty perustuslain, yhdenvertaisuuslain, tasa-arvolain, rikoslain sekä useiden yksittäisten erityislakien nojalla. (yhdenvertaisuus.fi)

Häirintä, syrjintä ja kiusaaminen työssä

Häirinnästä puhuttaessa tarkoitetaan yleisimmin seksuaalista tai sukupuoleen kohdistuvaa häirintää. #Metoo-liike tai kampanja ei luokitellut häirintätapauksia, vaan uhrien kokemukset vaihtelivat sopimattomista katseista raiskauksiin. Pahimmassa tapauksessa törkeänä väkivaltarikoksena sanktioidun teon lisäksi seksuaalinen häirintä ja sukupuoleen perustuva häirintä ovat tasa-arvoa kiellettyä syrjintää. Sukupuoleen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvää syrjintää valvoo tasa-arvovaltuutettu ja työsuojelua koskevien säännösten ja määräyksien noudattamista valvoo työsuojeluviranomainen.

Häirintää ja syrjintää kulttuuri- ja taidealalla käsittelevässä jaksossa²⁹ on taulukkomuotoinen esitys aloista, joilla yleisimmin on naisiin tai miehiin kohdistuvaa häirintää:

HÄIRINNÄN KOHTEENA KULTTUURI- JA TAIDEALALLA OVAT YLEISIMMIN

Naiset, ja naiset erityisesti seuraavilla aloilla

1. audiovisuaaliset taiteet,
2. musiikki,
3. esittävät & visuaaliset taiteet

Myös miehet, erityisesti seuraavilla aloilla

1. esittävät,
2. visuaaliset,
3. musiikki & audiovisuaaliset (Barometri 2018)

HÄIRINTÄÄN ALTISTAVAT TEKIJÄT

- Kehoinstrumentit – oma keho työvälineenä esim. näyttämötaiteet, elokuva
- Henkilökohtaiset, intiimit opetustilanteet
- Työyhteisön erilaiset uravaiheet, meritoitumiset, valtariippuvuudet
- Tyypillisen epätyypilliset työsuhteet, pätkä- ja keikkatyöt
- Työtilaisuuksien ja toimeentulon epävarmuus
- Epäselvät ammattiroolit / johtajuuden epämääräisyys
- Epäselvä jako työhön ja vapaa-aikaan
- Suomalaisen sukupuoliperinteen vahva segregatio, stereotyyppinen sukupuolijako

²⁹ Sivut 22–25.

Tässä jaksossa referoidaan myös Cuporen ja Taiteen edistämiskeskuksen vuoden 2018 taiteen ja kulttuurin barometrin tuloksia häirinnän ja epäasiallisen kohtelun osalta. Barometrin mukaan kaiken kaikkiaan taide- ja kulttuurialalla häirintää on kokenut tai todistanut 63 prosenttia alalla työskentelevistä, ja itse sitä on kokenut 48 prosenttia.³⁰ Vuoden 2017 barometrissä, joka koski nuoria taiteentekijöitä, on raportoitu, että noin 70 prosenttia vastaajista ei kokenut taiteen kenttää tasa-arvoisena. Moni vastaajista piti selvänä, että yhteiskunnassa vallitseva epätasa-arvo on laajempi kysymys, joka läpäisee myös taiteen kenttää.³¹ Yli puolet (53 %) oli sitä mieltä, että taiteen kentältä löytyy eriarvoisuutta ylläpitäviä rakenteita. Tällä tarkoitetaan muun muassa taiteen alojen statusta ja arvostusta tai koulutusrakenteiden ja institutionalisoituneiden rahoitusrakenteiden muuttumattomuutta. Moni mainitsee myös rakenteellisen rasmin, taloudelliset erot, heteronormatiivisuuden sekä patriarkaalisuuteen perustuvia rakenteita. Tässä suhteessa on vaikea erottaa taiteen kenttää muusta yhteiskunnasta.³²

Sukupuoleen kohdistuvan syrjinnän yleisyyttä on tutkittu myös ennen metoo-ilmiötä tehdyssä ”Taiteilijan asema”-tutkimuksessa (Rensujeff 2014).³³

Häirintää ja syrjintää eri taidealoilla koskevan jakson lopuksi selvitykseen on otettu pätevä sanallinen kuvaus seksuaalisesta ja sukupuoleen kohdistuvasta häirinnästä:

30 Sivu 22.

31 Cupore, taiteen ja kulttuurin barometri 2017, sivu 34. Nuoret taiteentekijät.

32 Cupore, taiteen ja kulttuurin barometri 2017, sivu 86. Nuoret taiteentekijät.

33 Sivu 24.

SEKSUAALINEN JA SUKUPUOLEEN PERUSTUVA HÄIRINTÄ

Seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirintä on tasa-arvolaisissa tarkoitettua syrjintää.

Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Seksuaalinen häirintä voi ilmetä ainakin seuraavin tavoin:

- sukupuolisesti vihjailevat eleet tai ilmeet
- härskit puheet, kaksimieliset vitsit sekä vartaloa, pukeutumista tai yksityiselämää koskevat huomautukset tai kysymykset
- pornoaineistot, seksuaalisesti värityneet kirjeet, sähköpostit, tekstiviestit tai puhelinsoitot
- fyysinen koskettelu
- sukupuoliyhteyttä tai muuta sukupuolista kanssakäymistä koskevat ehdotukset tai vaatimukset
- raiskaus tai sen yritys

Sukupuoleen perustuva häirintä voi ilmetä esimerkiksi seuraavin tavoin:

- halventava puhe toisesta sukupuolesta
- toisen sukupuolen alentaminen
- työpaikka- tai koulukiusaaminen silloin, kun se perustuu kiusatun sukupuoleen.

3 Pohjoismaat

3.1 Norja

Norjan kulttuuriministeriön asiantuntijoiden kertoman mukaan Norjassa ei ole erityistä viranomaista tai instituutiota, joka käsittelisi ja arvioisi eettisiä kysymyksiä taide- ja kulttuurialalla.

Norjassa tällaista työtä tekevät koko yhteiskunnan kaikkiin aloihin nähden tasa-arvoasiamies, syrjintäasiamies, lapsiasiamies ja vanhusasiamies.

Kulttuurialojen organisaatiot laativat itse omat eettiset suuntaviivansa. Seuraavassa on joidakin esimerkkejä alojen omista eettisistä ohjeista.

Norjan kulttuurineuvosto (Norsk kulturråd) on lailla³⁴ perustettu kulttuurialan valtakunnallinen hallinnollinen viranomainen. Neuvostossa on kollegiaalinen elin (neuvosto) ja tarpeellinen hallintokoneisto. Se jakaa taiteen ja kulttuurin valtionavustuksia. Kulttuurineuvoston strategiassa (2018-2022) mainittuihin toiminnan arvoihin kuuluvat ensinnäkin valtionhallinnon yleiset arvot, jotka kuvataan uudistus- ja hallintoministeriön raportissa eduskunnalle.³⁵ Keskeiset näistä ovat ”hallinto demokratian ja yhteiskunnan hyväksi”. Kulttuurineuvoston omien työntekijöiden arvoja ovat lisäksi ammatillinen integriteetti, oikeusvarmuus, tehokkuus ja demokratia.

Kulttuurineuvoston omassa strategiassa todetaan, että neuvostolla on omat eettiset suuntaviivansa. Ne toimivat eettisinä suuntaviivoina yhdessä valtionhallinnon yleisten eettisten suuntaviivojen ja virassa saatavia lahjoja koskevan ohjeen kanssa. Neuvosto toimii

34 Lov om Norsk kulturråd (kulturrådsloven).

35 St.meld. nr. 19 (2008–2009), Fornyings- og administrasjonsdepartementet.

sopuinnassa sovellettavan lainsäädännön ja yhteiskunnan perusarvojen kanssa. Kansalaisia kohdellaan rehellisesti ja kunnioittavasti.³⁶

Norjan kirjastoseuralla (Norsk bibliotekforening)³⁷ on omat ammattieettiset suuntaviivansa (Veiledende etiske retningslinjer for bibliotekansatte). Ne on laaditu yhteistyössä seitsemän Norjassa toimivan kirjastoalan yhdistyksen välillä. Säännöt lähtevät siitä, että kirjaston käyttäjille pitää taata yhdenvertainen pääsy tietoon, tiedon lähteille ja kulttuuriin.

Oslon taidekorkeakoululla (Kunsthøgskolen i Oslo)³⁸ on laitosta itseään koskevat eettiset suuntaviivat. Bergening taide ja muotoilukorkeakoululla (Kunst- og designhøgskolen i Bergen)³⁹ on eettiset ohjeet, jotka koskevat sekä opiskelijoita että korkeakoulun työntekijöitä. Valtion virkamieseettiset ohjeet koskevat lisäksi myös korkeakoulun työntekijöitä.

Kulttuuriajatus (Kulturtanken, joka koordinoi taidetta ja kulttuuria kouluille)⁴⁰ on järjestänyt (2018–) maanlaajuisen seminaarisarjan etikasta koulutyössä. Seminaarit ovat kattaneet sekä kysymykset koulun ja oppilaiden keskinäisessä että oppilaiden välisissä suhteissa.

Taidealojen ammatilliset organisaatiot⁴¹ valvovat taiteilijoiden interressejä ja avustavat konfliktitilanteissa. Ne työskentelevät myös tuomalla kysymyksenasetteluja yhteiskunnallisen keskustelun agendalle ja julkiseen debattiin.

Taiteilijajärjestöt työskentelevät taiteilijoiden hyvien työehtojen hyväksi ja toimivat aktiivisesti viranomaisten suuntaan. Monet järjestöt tarjoavat oikeudellisia palveluja jäsenille ja ovat valmistelleet standardisopimuksia ja -ehtoja, joita taiteilijat voivat käyttää ja joihin he voivat vedota.

Taiteilijat eri kulttuuri-instituutioissa ovat vuosien mittaan saavuttaneet hyvät työehdot mitä esimerkiksi työaikaan ja työolosuhteisiin tulee.

36 <https://www.kulturradet.no/documents/10157/882de948-c476-463f-9dc5-ee7cb0aa25d9>

37 <https://norskbiobliotekforening.no/etikk/>

38 <https://www.google.com/search?q=khio+etisk&ie=&oe=>

39 <https://khib.azurewebsites.net/for-ansatte/arbeidsliv/personalrelaterte-saker/etiske-retningslinjer/>

40 <https://www.kulturtanken.no/search?q=etisk>

41 Esimerkiksi: www.kunstnernetverket.no; www.billedkunst.no; www.creokultur.no; www.forfatterforeningen.no

3.2 Ruotsi

Ruotsissa on laaja-alaista lainsäädäntöä, joka koskee syrjintää, muun muassa syrjintälaki (Diskrimineringslagen, 2008:567) ja siihen liittyviä tehtäviä hoitava syrjintäasiamies (Diskrimineringsombudsman). Tämä kattava lainsäädäntö on ohjaava lainsäädäntö myös kulttuurialan osalta.

Ruotsissa on erityinen mieltymys yleiseen lainsäädäntöön, joka kattaa kaikki yhteiskunnan alat ja kaikki sektorit.

Kulttuuriministeriössä nähdään, että joitakin panostuksia ja sitoumuksia on syytä tuoda esille. Esimerkiksi Ruotsin näyttämötaide (Svensk scenkonst, työnantajajärjestö) ja Teatteriliitto (Teaterförbundet, ammattiliitto) ovat yhdessä tehneet yhteistyötä parhaiden käytäntöjen muodostamiseksi.⁴² Järjestöt päättivät vuoden 2017 lopulla toimeenpanna kyselytutkimuksen jäsenistöjensä keskuudessa siitä, missä määrin esiintyy sukupuolista häirintää. Ammattiliitot SYMF (Sveriges Yrkesmusikerförbundet) ja Muusikkojen liitto (Musikerförbundet) liittyivät tutkimuksen tekemiseen. Tutkimuksen tulokset osoittivat, että kahdeksan prosenttia näyttämötaiteen alalla toimivista naisista, jotka vastasivat kyselyyn, oli viimeisten 12 kuukauden aikana kokenut sukupuolista häirintää työssään.

Järjestöt Ruotsin näyttämötaide ja Teatteriliitto ilmoittivat tammikuussa 2019 perustavansa toimikunnan sukupuolista häirintää vastaan teatterialalla. Toimikunnan tehtävänä on lisätä tietämystä ja tehdä aloitteita toimintatapojen muuttamiseksi, havainnollistaa ohjeita ja käytäntöjä, luoda edellytyksiä hyvälle johtamistavalle ja muun muassa harkita muutoksia työehtosopimuksiin.

Media-alalla ovat toimijat itse kehittäneet eettisiä sääntöjä lehdistölle ja radio ja televisioalalle. Näissä on linkki Yleisön Media-asiamieheen (Allmänhetens Medieombudsman, MO) ja Media-alan eettiseen lautakuntaan (Mediernas etiknämnd), jotka ovat alan eettisiä itse-sääntelyelimiä ja voivat käsitellä myös sellaisten yksittäisten henkilöiden valituksia, jotka ovat joutuneet julkisuudessa vahingollisen menettelyn kohteeksi.⁴³

Ruotsin media-alan eettiset toimielimet muistuttavat Suomen Julkisen sanan neuvostoa.

Media-asiamies auttaa yksittäisiä henkilöitä, jotka ilmoittavat, että he ovat kokeneet anteeksi-antamatonta tai vastuutonta vahinkoa julkisuudessa jonkin julkaisun tai televisio- tai

⁴² <https://www.svenskscenkonst.se/arbetsgivarguiden/diskriminering/kommissionen-mot-trakasserier-inom-scenkonsten/>

⁴³ <https://medieombudsmannen.se/>

radiolähetyksen takia. Selvityksen jälkeen Media-asiamies voi siirtää asian käsiteltäväksi Media-alan eettiseen lautakuntaan. Lautakunta voi sitten päättää virallisesti moittia julkaisua.

Media-alan eettinen lautakunta, joka korvasi vuoden 2020 alussa aikaisemmin toimineen Lehdistön Mielipidelautakunnan, on mediaeettisen systeemin päättävä elin. Lautakunnan kokoonpanossa on edustajia yleisön ja medioiden piiristä ja sitä johtavat kokeneet juristit. Kun lautakunta päätöksessään, että hyvää julkaisutapaa on rikottu, on lehden tai lähettäjäyhtymän julkaistava lautakunnan lausuma viipymättä ja sitä muuttamatta.

Normipohjana media-alan eettisessä järjestelmässä Ruotsissa ovat Journalistiliiton laatima Journalistien ammattietiikka -ohjeista (Den journalistiska yrkesetikern) ja lehdistön ja radio- ja televisioyhtymien laatima ja vahvistamat Julkaisusäännöt – lehdistön, radion ja television etiikka (Publicitetsregler – etik för press, radio och tv).

Sekä media-asiamiehen että media-alan eettisen lautakunnan perustajina ovat Ruotsalaisten sanoma- ja aikakauslehtien kustantajien yhteisjärjestöt, radio- ja televisioyhtiöt sekä journalistien järjestöt.

3.3 Tanska

Tanskassa katsotaan perustavan tärkeäksi, että julkiset kulttuuri-instituutiot kuuluvat kansankäräjien oikeusasiamiehen ja valtiontalouden tarkastusviraston (Rigsrevisionens) toimivaltaan. Tämän lisäksi ovat tasa-arvoneuvosto (Ligestillingsråd) ja tasa-arvoisen kohtelun lautakunta (Ligebehandlingsnævnet).

Metoo -kysymykset ovat parin viime vuoden aikana johtaneet siihen, että kulttuuriministeriö on kohdistanut lisähuomiota muun muassa taiteen alojen koulutukseen samoin kuin elokuva- ja teatterialoille, joilla organisaatiot ovat itse ryhtyneet moniin aloitteisiin – mm. neuvoteltuaan kulttuuriministeriön, tasa-arvoministerin ja Anti Doping Danmark -elimen kanssa.

Tanskassa eettisiin kysymyksiin liittyviä aloitteita tai hankkeita ei ole ankkuroitu valtioon. On kuitenkin vireillä erilaisia aloitteita yhteistyössä bilateraalisesesti – esimerkiksi valtion taiderahaston musiikkivaliokunta on selvittänyt tasa-arvoa ja moninaisuutta musiikkialalla ja elokuva-ala on itse tehnyt aloitteen yhteisiin ohjeisiin tai määräyksiin.

Lisäksi viitataan tavallisesti aina tasa-arvolakiin, kun esimerkiksi asetetaan komiteoita, neuvostoja jne.

4 Olemassa olevia toimialakohtaisia elimiä

Jaana Paanetoja esitti elokuva- ja teatterialoille mahdollisuutta perustaa julkisen sanan neuvoston tyyppinen elin, jonka toiminta voisi olla laajennettavissa koskemaan koko taiteen ja kulttuurin toimialaa. Paanetojan mukaan tällainen elin ”voisi olla mukana laatimassa eettistä säännöstöä ja valvoa sittemmin sen noudattamista. Lisäksi se voisi tavalla tai toisella osallistua tekijäsopimuksissa esille tulevien riitojen selvittelyyn. Tavoitteena olisi erilaisten epäkohtien ja ongelmien käsittely alan sisällä ennen niiden saattamista median tietoon. Sitoutuminen tämäntyyppiseen toimintaan voisi tapahtua muun muassa eri yhdistysten sääntöjen perusteella tai sopimusperusteisesti.”

Tämän selvityksen toimeksiannon mukaisesti selvityshenkilön tulee perehtyä muille toimialoille perustettujen eettisiä asioita käsittelevien toimielinten ja muiden vastaavien instituutioiden toimintaan Suomessa. Seuraavassa tarkasteltavat toimielimet on valittu Suomessa toimivista lukuisista toimielimistä niin, että tarkastelu kattaisi perustamistavaltaan ja lainsäädäntöperustaltaan kaikki erilaiset Suomessa toimivien toimielinten mallit. Toimielinten rakenteen/organisaation, tehtävien ja toiminnan esittelyn jälkeen esitetään kustakin lyhyt arviointi. Olemassa olevien mallien lisäksi on tarkasteltu Taiteen edistämiskeskusta mahdollisena kulttuurialan eettisen toimielimen sijoituspaikkana.

Tähän selvityksen jaksoon on sisällytetty seuraavat toimielimet:

MALLI

Julkisen sanan neuvosto
 Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)
 Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE)
 Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta
 Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry
 Valtuutettu-malli (lapsiasia-, tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusvaltuutettu)
 Viranomainen, virasto: Taiteen edistämiskeskus

4.1 Julkisen sanan neuvosto

Organisaatiomuoto. Julkisen sanan neuvosto (JSN) on sopimuksella vuonna 1968 muodostettu elin tai yhteenliittymä. Se on tiedotusvälineiden, kustantajien ja niiden järjestöjen, ja toimittajien järjestöjen perustama. Neuvoston talouden hoitoa ja aatteellista tukea varten yhteisöt ovat perustaneet Julkisen sanan neuvoston kannatusyhdistys r.y:n. Suuri osa suomalaisista viestintäyrityksistä kuuluu julkisen sanan neuvoston perussopimuksen allekirjoittaneisiin yhteisöihin järjestöjensä kautta. Allekirjoittajiin on liittynyt myös yksittäisiä viestintäyrityksiä, kuten Yleisradio Oy ja MTV Oy sekä lehdenkustantajayhteisöjä. Allekirjoittajiksi on hyväksytty vuodesta 2011 alkaen myös journalismin alan oppilaitoksia, joilla on julkaisutoimintaa.

Julkisen sanan neuvosto edustaa omalla alallaan itsesääntelyn periaatetta. Se korostaa omassa viestinnässään, että se ei ole tuomioistuin eikä käytä julkista valtaa.

Tehtävät ja toiminta. JSN:n tehtävänä on tulkita hyvää journalistista tapaa ja puolustaa sanan- ja julkaisemisen vapautta. Neuvosto käsittelee myös toimittajan menettelyä tietojen hankinnassa. JSN ja sen puheenjohtaja käsittelevät perussopimuksen mukaisesti asioita niille tehtyjen kanteluiden perusteella, mutta voivat ottaa periaatteellisesti tärkeän asian tutkittavakseen myös omasta aloitteestaan. Yksittäistapauksissa antamiensa päätösten lisäksi neuvosto voi laatia myös yleisluontoisia lausumia. Neuvosto päättää muutoshakupyynnöstä, jonka kantelija voi tehdä puheenjohtajan vapauttavasta päätöksestä. Perussopimuksen mukaan JSN:n puheenjohtaja osallistuu aktiivisesti julkiseen keskusteluun journalismin etiikasta ja itsesääntelystä.

Kantelun voi neuvostolle tehdä kuka tahansa, jonka mielestä mediassa on loukattu hyvää journalistista tapaa. Asian ei tarvitse koskea kantelijaa itseään, mutta asianomistajan on annettava kuitenkin suostumus kantelun käsittelylle. Jos tiedotusväline neuvoston mielestä on rikkonut hyvää journalistista tapaa, sille annetaan huomautus, joka on julkaistava lyhyessä määräajassa. Ellei huomautuksen saanut tiedotusväline julkaise sitä, annetaan se muutoin julkisuuteen.

Toimivalta. JSN:n toimivalta syntyy siitä, että perussopimukseen liittyneet tiedotusvälineet ovat sitoutuneet noudattamaan sopimuksen ehtoja. Perussopimuksen sitovuutta koskeva määräyksen (25 §) mukaisesti ”sopimukseen liittynyt yhteisö sitoutuu itse noudattamaan tätä sopimusta sekä vaikuttamaan käytettävissään olevin keinoin siihen, että sen jäsenet ja heidän palveluksessaan olevat noudattavat Journalistin ohjeita ja sen liitteitä sekä toimivat muutoinkin sopimuksen tarkoittamalla tavalla”.

Pääosa suomalaisista tiedotusvälineistä kuuluu joko suoraan tai niitä edustavien yhdistysten kautta JSN:ään. Näin JSN voi käsitellä niihin kohdistuvia kanteluita. Kantelijana voi olla

yksityinen henkilö, viranomainen, yhdistys, yhtiö tai muu yhteisö. Neuvosto ei käsittele asiaa nimettömän ilmoituksen perusteella. Se ei myöskään tutki asiaa, jonka julkistamisesta on kulunut enemmän kuin kolme kuukautta.

Neuvosto ja sen puheenjohtaja voivat perussopimuksen mukaan käsitellä perussopimuksen hyväksyneissä joukkoviestimissä julkaistua toimituksellista aineistoa sekä sen erottuvuutta mainosaineistosta. Myös tietotoimistot voivat kuulua tämän toimivallan piiriin. Neuvosto ja puheenjohtaja voivat lisäksi käsitellä yleisön tuottaman sisällön erottuvuutta toimituksellisesta aineistosta sekä yleisölle varattujen verkkopalstojen ylläpitoa toimituksissa niin kuin Journalistin ohjeiden liitteessä määritellään. Lisäksi voidaan samalla tavoin käsitellä joukkoviestimien ja tietotoimistojen palveluksessa olevien tai niille freelancer-työtä tekevien journalistien menettelyä tietojen hankinnassa.

Päätökset/toiminta. Perussopimuksen mukaan joukkoviestin tai tietotoimisto, joka rikkoo hyvää journalistista tapaa, saa neuvostolta huomautuksen eli langettavan päätöksen. Jos rikkomus on törkeä tai joukkoviestimen toiminta muutoin osoittaa piittaamattomuutta, voi neuvosto antaa langettavan päätöksen, joka sisältää vakavan huomautuksen.

Seuraamuksena on, että langettavat päätökset on julkaistava viipymättä ja ilman välittämiä kommentteja. Perussopimuksessa on määräykset siitä, miten julkaisemisen on tapahduttava. Tapauksesta riippuen langettava päätös on julkaistava verkkosivuilla, lehdessä tai radion tai television verkkosivuilla ja kyseisen ohjelman yhteydessä.

Neuvoston tehtävänä on tulkita hyvää journalistista tapaa ja puolustaa sanan- ja julkaisemisen vapautta. Neuvosto käsittelee myös toimittajan menettelyä tietojen hankinnassa. Neuvosto ja sen puheenjohtaja perustavat ratkaisunsa vapaan harkinnan mukaan Journalistin ohjeisiin, niiden liitteisiin ja muihin vakiintuneisiin hyvän journalistisen tavan periaatteisiin.

Journalistin ohjeet valmistelee ja hyväksyy julkisen sanan neuvoston kannatusyhdistys.

Esimerkiksi vuonna 2018 neuvostolle tehtiin yhteensä 318 kantelua (369 vuonna 2017). Puheenjohtaja otti sihteerien valmistelusta neuvoston käsittelyyn 64 kantelua ja karsi yhteensä 254 kantelua. Vuoden 2018 kanteluihin neuvosto teki 40 vapauttavaa päätöstä ja 23 langettavaa päätöstä.

Hallinto ja resurssit. Julkisen sanan neuvostossa on puheenjohtaja ja kaksitoista jäsentä, joista kahdeksan on viestimien edustajia. Heidät valitsee neuvoston kannatusyhdistys. Loput viisi ovat yleisön edustajia. Heidät valitsee neuvosto itse. Kaikilla jäsenillä on varajäsen.

JSN:n talous on järjestetty kannatusyhdistyksen kautta. Yhdistyksen talousarvion mukainen kustannusten kokonaismäärä on vuoden 2020 talousarvion mukaisesti 329 000 euroa.

Neuvoston perustoiminta rahoitetaan jäsenyhteisöjen ja yksittäisten tiedotusvälineiden maksamin vuosimaksuin sekä valtionavulla. Jäsenyhteisöt ja jäsenlehdet maksavat rahoitusosuutensa vuosimaksuina. Valtion rahoituksen euromääräinen taso on vuonna 2020 kaikkiaan 110 000 euroa. Näiden rahoituslähteiden lisäksi yhdistys voi saada apurahoja säätiöiltä hankkeiden toteuttamiseen. Vuonna 2018 kustannustasoon vaikutti se, että kyseessä oli neuvoston 50-vuotisjuhlavuosi.

JSN:n toimiston henkilökuntaan kuuluu vuonna 2020 neuvoston puheenjohtaja, joka on vuodesta 2016 lähtien päätoiminen, ja kolme valmistelevaa sihteeriä.

JSN:n toiminnan seuranta, arviointi ja tutkimus on järjestetty siten, että kaikki sen päätökset on julkaistu neuvoston verkkosivuilla viestimien, tutkijoiden ja muiden käytettäväksi. Neuvosto seuraa itse tekemiensä päätösten noudattamista.

Arviointia JSN-mallista eettisenä toimielimenä

Eettisten kysymysten käsittely saattaisi kulttuurin ja taiteen aloilla periaatteessa olla järjestetty itsesääntelyn periaatteen pohjalta. Taiteen alalla vallitsee perustuslaissa säädetty taiteen vapaus, joka merkitsee sitä, että julkinen valta ei puutu taiteen sisältöihin ja tekemisen tapoihin. Toisaalta, etiikka ja eettiset periaatteet ovat lainsäädäntöön, myös perustuslaissa säädettyyn taiteen vapauteen, nähden omassa ulottuvuudessaan.

Samoin toisaalta monet lainsäädännöt asettavat ehtoja myös kulttuurin alan toimintoihin ja taiteen tekemiseen niiden sisältöihin puuttumatta. Kaikkien, myös taiteen ja kulttuurin toimijoiden, tulisi noudattaa lakeja. Niiden tapausten käsittelyn, joissa epäeettinen toiminta on myös lainvastaista, luontevin järjestämistapa ei ole itsesääntely.

JSN:n toiminnan pääosa on kanteluiden käsittelyä. Tosin kannatusyhdistys valmistelee ja hyväksyy myös Journalistin ohjeet. On oletettavaa, että kulttuurin alojen eettisen toimielimen toiminnassa painottuisi mahdollisten tapausten käsittelyn lisäksi ennaltaehkäisevä toiminta, eettisten periaatteistojen luominen ja niiden laatimiseen myötävaikuttaminen sekä neuvonta, koulutus ja aineistojen tuottaminen.

JSN on pystytty luomaan käytännöllisesti katsoen koko tiedotusvälineiden alan kattavaksi, koska alan järjestörakenne ja yritysten suhteellisen rajoitettu lukumäärä on mahdollistanut tämän. Kulttuurin ja taiteen aloilla ongelman tämän mallin mukaisen elimen perustamiselle aiheuttaa se, että toimijoiden määrä on suuri ja myös eri alojen toimijoiden muodostamien järjestöjen määrä on suuri. Vaikka tarkasteltaisiin vain alojensa edustavimpia yhdistyksiä ja harvoja kattojärjestöjä, laaja kattavuus olisi vaikeasti saavutettavissa.

Kulttuurin ja taiteen alan järjestöjen halu ja kyky osallistua toimielimen rahoittamiseen ovat myöskin tiedotusvälineiden alaan verrattuna erilaiset. Elimen perustaminen ja toiminta tulisivat todennäköisesti riippumaan siitä, olisiko saatavissa merkittävää valtion rahoitusta.

4.2 Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)

Organisaatorakenne. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) perustettiin vuonna 1991 käsittelemään tieteelliseen tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä ja edistämään tutkimusetiikkaa. Neuvottelukunnan perustamisesta annettiin asetus (1347/1991). Neuvottelukunta on opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijaelin. Neuvottelukunta on siis valtion perustama ja asetuksen mukaisesti neuvottelukunnasta on voimassa, mitä valtion komiteoista määrätään.

Neuvottelukunnan sihteeristö on sijoitettu Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteyteen. Tieteellisten seurain valtuuskunta (TSV) on noin 260 suomalaisen tieteellisen seuran valtakunnallinen kattojärjestö.

TSV on perustettu vuonna 1899, ja sen jäsenseuroihin kuuluu yhteensä yli 250 000 jäsentä. Sääntöjensä mukaan valtuuskunta valvoo ja edistää jäsenseurojensa toimintaedellytyksiä muun muassa harjoittamalla julkaisutoimintaa sekä tekemällä tieteen asemaa koskevia aloitteita ja antamalla lausuntoja. Valtuuskunnan toimintaa ohjaa Laki tieteellisten seurain valtuuskunnasta (938/2006). Sen säännöt on hyväksytty vuonna 2007.

Tehtävät ja toiminta. Asetuksen mukaan neuvottelukunnan tehtävänä on: 1) tehdä esityksiä ja antaa lausuntoja viranomaisille tutkimuseettisistä lainsäädäntö- ja muista kysymyksistä; 2) toimia asiantuntijaelimenä tutkimuseettisiä ongelmia selvittäessä; 3) tehdä aloitteita tutkimusetiikan edistämiseksi sekä edistää tutkimusetiikkaa koskevaa keskustelua Suomessa; 4) seurata alansa kansainvälistä kehitystä sekä osallistua aktiivisesti kansainväliseen yhteistyöhön; ja 5) harjoittaa tutkimuseettisiin kysymyksiin liittyvää tiedotustoimintaa.

Neuvottelukunta on omassa viestinnässään muotoillut erityisesti substanssiin liittyvät tehtävänsä seuraavasti. Neuvottelukunnan tehtävänä on:

- vahvistaa tutkimuseettisten periaatteiden mukaista toimintakulttuuria
- harjoittaa tutkimuseettistä valistusta ja koulutusta
- kehittää vilppiepäilyjen selvittämisprosessia
- tiivistää verkottumista kansallisesti ja kansainvälisesti
- kehittää avointa tiedottamista

- hyödyntää hyviä kansainvälisiä käytänteitä suomalaisessa tutkimuseettisessä kulttuurissa.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta mm. tekee aloitteita tutkimuseetiikan edistämiseksi sekä edistää tutkimuseetiikkaa koskevaa keskustelua ja pyrkii ennaltaehkäisemään tutkimusvilppiä. Tutkimuseettinen neuvottelukunta on muun muassa julkaissut ohjeiston hyvästä tieteellisestä käytännöstä ja sen loukkausten käsittelemisestä.

Toimivalta. Neuvottelukunta noudattaa laatimiaan ja vahvistamiaan hyvän tieteellisen käytännön ohjeita ja niiden loukkausepäilyjen käsittelyn suuntaviivoja.⁴⁴

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan vuoden 2012 Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK) -ohje tuli voimaan 1.3.2013 niissä tutkimusorganisaatioissa, jotka olivat sen siihen mennessä allekirjoittaneet ja siihen sitoutuneet. Tähän mennessä ohjeeseen ovat sitoutuneet kaikki Suomen yliopistot (14), yhtä vaille kaikki Suomen ammattikorkeakoulut (23), suuri joukko tutkimuslaitoksia (28) ja muita tutkimuksen alalla toimivia yhdistyksiä, säätiöitä ja muita yksityisiä ja julkisia organisaatioita, mukaan luettuna esimerkiksi valtioneuvoston kanslia (23).

Hyvän tieteellisen käytännön edistäminen samoin kuin tieteelliseen tutkimukseen kohdistuvien hyvän tieteellisen käytännön loukkausepäilyjen käsitteleminen kuuluvat ensisijaisesti tieteellistä tutkimusta harjoittaville organisaatioille, esimerkiksi yliopistojen rehtoreille.

Päätökset/lausunnot. Loukkausepäilyn selvitysprosessiin tai päätökseen tyytymätön osapuoli voi pyytää asiasta tutkimuseettisen neuvottelukunnan lausunnon.

Koska tutkimuseettinen neuvottelukunta rajaa lausuntonsa tutkimuseettisiin kysymyksiin, lausunnoissa otetaan kantaa vain siihen, onko hyvää tieteellistä käytäntöä koskeva HTK-tutkinta suoritettu HTK-ohjeen mukaisesti ja onko hyvää käytäntöä loukattu.

TENK ei lausunnoissaan ota kantaa esimerkiksi tieteellisiin mielipide-eroihin, koulukunta-kiistoihin, ammattieettisiin kysymyksiin tai työyhteisöongelmiin. TENK ei käsittele myöskään lainsäädännön, kuten tekijänoikeus- tai patenttilain rikkomusepäilyjä.

Tiedolliset puutteet ja huolimattomuus eivät kuitenkaan välttämättä merkitse sitä, että tutkijan ammatillinen toiminta olisi tutkimuseettisesti kyseenalaista. Hyvän tieteellisen käytännön loukkauksilla tarkoitetaan epäeettistä ja epärehellistä toimintaa, joka vahingoittaa tieteellistä tutkimusta ja pahimmillaan mitätöi sen tulokset. Hyvän tieteellisen

⁴⁴ Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012.

käytännön loukkauksina arvioitavat teot ovat tahallisia tai huolimattomuudesta tehtyjä. Tällaisten rikkomusten yksityiskohtainen ja yksiselitteinen määrittäminen on vaikeaa, mutta esimerkkien avulla voidaan luonnehtia, millainen toiminta on eettisesti vastuutonta.

Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset jaotellaan kahteen kategoriaan:

- vilppi tieteellisessä toiminnassa
- piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä.

Lausuntopyyntöissä on lausunnonpyytäjän ilmoitettava nimensä ja yhteystietonsa. Lausuntopyyntöä ei neuvottelukunnalle voi tehdä nimettömänä. Kun harkitaan vuonna 2019 annetun laaja-alaisen EU-direktiivin toimeenpanoa, joka koskee unionin oikeuden rikkomisesta ilmoittavien henkilöiden suojelusta, voidaan harkita myös sitä, pitäisikö olla ilmoituskanava myös nimettömänä tehtäville tiedevilppiä koskeville ilmoituksille.⁴⁵

Hallinto ja resurssit. Neuvottelukunnassa on puheenjohtaja, varapuheenjohtaja ja kahdeksan muuta jäsentä, jotka opetus- ja kulttuuriministeriö nimeää kolmeksi vuodeksi kerrallaan. Neuvottelukunnassa tulee olla edustettuina tutkimuseetiikan kannalta tärkeimmät tieteenalat sekä keskeiset tutkimuseetiikasta vastaavat viranomaiset. Neuvottelukunnan jäsenet ovat yliopistojen ja tutkimuslaitosten edustajia. OKM asettaa jäsenet tiedeyhteisön esityksestä.

Tutkimuseettisessä neuvottelukunnassa (TENK) työskenteli vuonna 2019 pääsihteeri ja asiantuntija sekä osa-aikaisina suunnittelija ja toimistos sihteeri. Sihteeristö on fyysisesti sijoitettu Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) yhteyteen. Valtuuskunta saa toimintaansa opetus- ja kulttuuriministeriöltä valtionavustusta. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan osuus TSV:n yleisavustuksesta oli 232 000 euroa. TSV osoittaa työtilat ja muut työsuhteisiin liittyvät palvelut sekä toimistosihteerin. TENK:n sihteeristö on työsuhteessa valtuuskuntaan. Yleisavustuksen lisäksi TENK saa ministeriöltä rahoitusta erilaisiin määräaikaisiin projekteihin

Seuranta. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan toiminta on erinomaisesti dokumentoitu neuvottelukunnan verkkosivuilla. Ohjeet lausuntopyyntöön ja hyvän tieteellisen käytännön perusaineistot löytyvät verkkosivuilta. Neuvottelukunnan lausuntokäytäntöä ei kuitenkaan ole julkaistu.

⁴⁵ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2019/1937, annettu 23 päivänä lokakuuta 2019, unionin oikeuden rikkomisesta ilmoittavien henkilöiden suojelusta.

Neuvottelukuntamallin arviointi

Tiede ja taide ovat toiminnan perusluonteen näkökulmasta verrannollisia inhimillisen toiminnan muotoja. Samoin kuin taiteen vapaus, myös tieteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu perustuslaissa.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mallin mukaisen elimen perustaminen taiteen ja kulttuurin aloille voisi olla mahdollinen alojen eettistä arviointia vaativien tapausten käsittelemiseksi ja etiikan kysymysten saamiseksi alan sisäisen keskustelun kohteeksi. Rahoituskellisesti tämä malli olisi kulttuurin ja taiteen alalla todennäköisesti myös toteuttamiskelpoisempi kuin alojen omarahoitukseen perustuva muu malli. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan rahoitus tulee kokonaisuudessaan valtiolta valtionavustuksena.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) toimii Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteydessä. Valtuuskunta kattaa koko Suomen tieteen kentän. Taiteen ja kulttuurin alalla ei ole vastaavaa toimijaa.

4.3 Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE)

Organisaattiorakenne. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE on perustettu potilaslain ja sosiaalihuollon asiakaslain säännöksillä. Neuvottelukunnan kokoonpanosta ja tehtävistä säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella.⁴⁶

Neuvottelukunta toimii sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä.

Tehtävät ja toiminta. Lain mukaan neuvottelukunnan tehtävänä on käsitellä sosiaali- ja terveysalaan sekä potilaan ja asiakkaan asemaan liittyviä eettisiä kysymyksiä periaatteelliselta kannalta ja antaa niistä suosituksia. Asetuksen mukaan neuvottelukunnan yksityiskohtaisemmat tehtävät ovat:

1. tehdä aloitteita sekä antaa lausuntoja ja suosituksia sosiaali- ja terveysalan eettisistä kysymyksistä sekä herättää näitä kysymyksiä koskevaa yhteiskunnallista keskustelua;
2. antaa asiantuntija-apua sosiaali- ja terveysalaa ja sitä koskevaa lainsäädäntöä kehitettäessä;

⁴⁶ Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) ja asetus valtakunnallisesta sosiaali- ja terveysalan eettisestä neuvottelukunnasta (667/2009). Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000).

3. kerätä ja välittää tietoa sosiaali- ja terveysalan eettisistä kysymyksistä ja kansainvälisestä alan eettisestä keskustelusta julkaisujen, koulutustilaisuuksien ja muun vastaavan avulla;
4. seurata sosiaali- ja terveysalan ja siihen liittyvän teknologian kehitystä eettisestä näkökulmasta;
5. käsitellä potilaan ja sosiaalihuollon asiakkaan oikeuksiin ja asemaan liittyviä eettisiä kysymyksiä.

ETENEn toiminta perustuu potilaslakiin ja lakiin sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. Neuvottelukunnan toiminnan tarkoituksena on potilaan ja asiakkaan perusoikeuksien, ihmisarvon, itsemääräämisen, yhdenvertaisuuden, oikeudenmukaisuuden sekä hyvän hoidon, hoivan, palvelun ja kohtelun edistäminen sosiaali- ja terveysalalla. Eettistä keskustelua tarvitaan myös palvelujen käyttäjien asemaa, osallisuutta, vastuuta, näkyvyyttä ja roolia koskevista asioista sekä teknologian, teknisten apuvälineiden ja tietotekniikan lisääntyvästä käytöstä palveluissa ja hoivassa.

Kaikkia sosiaali- ja terveydenhuollon eettisiä periaatteita ei tarkoin ole dokumentoitu yhteiseen ohjeistoon tai käsikirjaan. Eettisiä periaatteita on useissa alakohtaisissa asiakirjoissa. Arvio on, että laintulkinnan merkitys tulee aikaa myöten ETENEn toiminnassa kasvamaan.

ETENEn toiminta muodostuu neuvottelukunnan kokouksista, seminaareista ja muista tilaisuuksista, lausuntojen ja kannanottojen laatimisesta, julkaisutoiminnasta ja yhteistoiminnasta eri tahojen kanssa.

Neuvottelukunta toimii yhteistyössä sosiaali- ja terveysministeriön, eduskunnan, muiden ministeriöiden ja valtion laitosten kanssa. Yhteistyötapaamisia ja -tilaisuuksia järjestetään mm. kansallisten eettispainotteisten neuvottelukuntien ja alueellisten toimijoiden kanssa. ETENE tekee yhteistyötä myös tiede- ja koulutusorganisaatioiden, järjestöjen, median ja kansalaisten kanssa.

ETENE tekee yhteistyötä aluehallintovirastojen, sairaanhoitopiirien ja alueellisten hoitoeettisten toimikuntien, sosiaalialan osaamiskeskusten, kuntayhtymien ja kuntien sekä potilas- ja sosiaaliasiamiesten kanssa. Samoin ETENE tekee yhteistyötä yliopistojen ja sosiaali- ja terveysalan ammattikorkeakoulujen kanssa.

ETENE on julkaissut huomattavan määrän sosiaali- ja terveysalan eettisiä kysymyksiä ja niiden eri aspekteja käsitteleviä julkaisuja. Neuvottelukunnan kaikki lausunnot ja kannanotot on julkaistu verkkosivuilla.

Toimivalta. ETENE on sosiaali- ja terveysministeriön asiantuntijaelin. ETENE käsittelee eettisiä kysymyksiä periaatteelliselta kannalta. Se ei ota kantaa yksittäisen asiakkaan tai potilaan

hoivan ja hoidon eettisiin kysymyksiin. Se ei myöskään ota kantaa yksittäisen sosiaali- tai terveyspalvelujen järjestäjän tai ammattihenkilön toimintaan.

Päätökset. ETENE antaa asiantuntevia kannanottoja ja lausuntoja. Kannanotot ja lausunnot eivät ole sitovia mutta niillä on auktoritatiivista painoarvoa.

Hallinto ja resurssit. Neuvottelukunnassa on puheenjohtaja, varapuheenjohtaja sekä enintään 18 muuta jäsentä. Viimeksi mainituista jäsenistä kullakin on henkilökohtainen varajäsen. Valtioneuvosto määrää puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan sekä muut jäsenet ja varajäsenet neljäksi vuodeksi kerrallaan. Käytäntönä on, että neuvottelukunnan kokouksiin voivat osallistua samanaikaisesti sekä jäsenet että varajäsenet.

Pääsihteerin ja hallinnollisen avustajan palkkauskulut ovat osa sosiaali- ja terveysministeriön henkilöstömenoja.

Seuranta. ETENEn toimintaa arvioidaan suunnitelmallisesti keskustelemalla etenkin neuvottelukunnan toimikauden lopulla. Tarkemman arvioinnin määrällisinä kriteereinä voidaan käyttää annettujen kannanottojen ja lausuntojen lukumäärää, neuvottelukunnan verkkosivuilla käyntien määrää, julkaisujen, blogien ja podcastien määrää, twiittien ja seuraajien lukumäärää ja puhujapyyntöjen ja osallistumisten määrää.

Mallin arviointi

ETENEn toiminnassa on paljon mallikelpoista myös kulttuurin ja taiteen toimielimen toimintaa ajatellen. ETENE on hyvin organisoitu ja resursoitu.

4.4 Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta

Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta on perustamistavaltaan samanlainen elin kuin ETENE. Neuvottelukunta esitellään tässä lyhyesti, koska virkamieseettiset kysymykset ovat relevantteja myös tämän selvityksen kannalta.

Organisaatorakenne. Virkamieslain mukaan valtiovarainministeriön yhteydessä toimii valtion virkamieseettinen neuvottelukunta, jonka tehtävänä on käsitellä virkamieseetiikkaan liittyviä asioita ja antaa valtion virastojen pyynnöstä lausuntoja virkamieseettisistä kysymyksistä. Neuvottelukunta on toiminnassaan riippumaton. Neuvottelukunnan

kokoonpanosta ja sen tehtävistä säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella.⁴⁷ Neuvottelukunta on pysyvä valtion etiikkatoimielin.

Tehtävät ja toiminta. Neuvottelukunnan tarkoituksena on edistää virkamieseettisten kysymysten parempaa hallintaa ja yhtenäisyyttä valtionhallinnossa. Neuvottelukunta on toiminut vuodesta 2014 lähtien.

Neuvottelukunnan tehtävät ovat asetuksen mukaisesti:

1. tehdä aloitteita ja antaa yleisiä suosituksia virkamieseetiikasta sekä toimia päätöksenteon tukena;
2. antaa valtion virastojen pyynnöstä lausuntoja virkamieseettisistä kysymyksistä;
3. edistää virkamieseetiikkaa koskevaa keskustelua;
4. suorittaa harkintansa perusteella valtiovarainministeriön sille esittämät virkamieseettisiä kysymyksiä koskevat tehtävät.

Neuvottelukunta siis antaa yleisiä suosituksia virkamieseetiikasta. Neuvottelukunta päättää itse, mitä virkamieseettisiä asioita tai eettisiä ongelmia se ottaa tarkasteltavakseen ja lausuttavakseen. Neuvottelukunta katsoo, että tässä yhteydessä eettisellä ongelmalla tarkoitetaan tilanteita, joissa eettisesti perusteltu toimintatapa on epäselvä.

Neuvottelukunta voi oma-aloitteisesti ottaa käsiteltäväkseen myös muita tähän asiakokonaisuuteen kuuluvia ongelmallisia tapauksia. Sen ohella virkamiehet voivat ehdottaa asioita neuvottelukunnan käsiteltäviksi. Neuvottelukunnan ei ole tarkoitus antaa vastauksia sille osoitettuihin yksittäisiin kysymyksiin, vaan esittää kannanottonsa julkisena lausuntona.

Neuvottelukunnan tehtävänä sen ensimmäisellä toimikaudella oli antaa yleisiä suosituksia virkamieseetiikasta ja antaa virastojen pyynnöstä lausuntoja tapauksissa, joissa virkamies siirtyy pois valtion palveluksesta.

Valtiovarainministeriö ja oikeusministeriö ovat yhdessä valmistelleet virkamieseetiikasta koulutuspaketin valtion virastojen piirissä toimiville työntekijöille.

Toimivalta. Valtion henkilöstöasiat kuuluvat valtiovarainministeriön toimialaan. Neuvottelukunta on valtiovarainministeriön asiantuntijaelin.

⁴⁷ Valtion virkamieslaki (750/1994) ja valtioneuvoston asetus valtion virkamieseettisestä neuvottelukunnasta (353/2019).

Päätökset. Neuvottelukunnan antamat lausunnot ja suositukset ovat luonteeltaan neuvoo-antavia eivätkä ne ole oikeudellisesti sitovia. Neuvottelukunnan tehtävänä ei ole toimia riidanratkaisu- tai kanteluelimenä.

Hallinto ja resurssit. Valtioneuvosto asettaa neuvottelukunnan valtiovarainministeriön esityksestä neljäksi vuodeksi kerrallaan. Neuvottelukunnassa on puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja sekä tarpeellinen määrä muita jäseniä, kuitenkin enintään kymmenen.

Jäseniksi tulee asetuksen mukaan valita henkilöitä, joilla on monipuolinen näkemys yhteiskunnasta ja syvällinen käsitys viranomaistoiminnasta. Neuvottelukunnalla on kaksi sihteerää, joista toisen nimeää valtiovarainministeriö ja toisen valtioneuvoston kanslia.

Mallin arviointi

Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta voisi käsitellä myös kulttuurin ja taiteen alojen eettisiä kysymyksiä silloin, kun ne ovat luonteeltaan myös virkamieseettisiä. Nämä ovat yleensä riippumattomia siitä, mistä alasta on kysymys.

4.5 Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry

Organisaatorakenne. Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry on oikeudelliselta rakenteeltaan rekisteröity yhdistys.

SUEK on yleishyödyllinen yhteisö, jonka toimintaan kuuluvat urheilun eettiset asiat Suomessa sekä kansainvälinen yhteistyö. SUEKilla on neljä jäsentä: Suomen Olympiakomitea ry, Suomen Paralympiakomitea ry, Suomen Urheilulääkäriyhdistys – Finlands Idrottsläkareförening ry sekä Suomen valtio, jota edustaa opetus- ja kulttuuriministeriö.

SUEK perustettiin vuonna 2016. Sen edeltäjiä olivat vuonna 1984 perustettu Kansallinen Dopingtoimikunta KDT ja vuonna 2001 perustettu Suomen Antidopingtoimikunta ADT.

Antidopingasioiden valvontalautakunta on puolestaan SUEKin yleiskokouksen asettama riippumaton elin, joka käsittelee ja päättää, onko antidopingsäännösten soveltamisiin kuuluvan urheilijan tai muun henkilön menettelyä tai toimintaa pidettävä säännöstyössä tarkoitettuna dopingrikkomuksena.

Urheilun oikeusturvalautakunta on urheilujärjestöistä riippumaton muutoksenhakuelin, joka käsittelee muun muassa valitusten perusteella ADT:n vahvistaman Suomen antidopingsäännösten mukaan tehtyjä päätöksiä. Lautakunta toimii toimivaltansa piirissä myös

välímiesoikeutena, jos valittaja ja järjestö, jonka tekemää päätöstä valitus koskee, niin sopivat tai valittajana oleva urheilija sitä vaatii.

Tehtävät ja toiminta. SUEKin tehtävänä on vahvistaa yhdessä muiden toimijoiden kanssa eettisesti kestävää urheilukulttuuria. SUEK vastaa antidopingtoiminnan, kilpailumanipulaation torjunnan sekä katsomoturvallisuuden ja -viihtyvyyden valtiosopimusten toimeenpanosta Suomessa. SUEK on vastuussa Euroopan neuvoston dopingin vastaisen yleissopimuksen, Unescon kansainvälisen dopingin vastaisen yleissopimuksen, Euroopan neuvoston katsomoturvallisuus ja -viihtyvyyssopimuksen sekä Euroopan neuvoston urheilukilpailujen tulosten manipuloinnin vastaisen yleissopimuksen käytännön toimeenpanosta urheilun osalta Suomessa.

Yhdistyksen tarkoituksen toteuttamiseksi sen sääntöjen mukaiset tehtävät ovat:

- Urheilun eettisiin asioihin liittyvä ennaltaehkäisevä toiminta yhteistyössä urheilu- sekä muiden toimijoiden kanssa
- Kansainvälisten sopimusten (antidoping, urheilukilpailujen manipulointi ja katsomoväkivallan ehkäisy) edellyttämien toimenpiteiden toteuttaminen urheilussa
- Koulutustoiminnan järjestäminen ja koordinointi
- Julkaisutoiminta ja viestintä
- Tutkimustyön edistäminen ja tiedon lisääminen tutkimuksia ja selvityksiä tuottamalla ja käynnistämällä.

Antidopingtyön osalta SUEK:in tehtävät ovat: (1) Suomen antidopingsäännösten laatiminen, vahvistaminen ja ylläpito, (2) Suomen antidopingsäännösten toteuttamisen valvonta, (3) dopingvalvonnasta vastaaminen Suomessa yhteistyössä urheilujärjestöjen ja opetus- ja kulttuuriministeriön sekä muiden viranomaisten ja yhteisöjen kanssa, (4) dopingrikkomuksiin liittyvien tapausten tutkinta ja (5) toimiminen näiden sääntöjen 12 §:n mukaisesti kurinpitoelimenä.

Urheilukilpailujen manipuloinnin osalta SUEK:n tehtävät ovat: (1) urheilukilpailujen manipulointiin liittyvä ennaltaehkäisevä toiminta yhteistyössä eri urheilutoimijoiden kanssa, (2) urheilukilpailujen manipulointiin liittyvänä tietokeskuksena toimiminen ja (3) urheilukilpailujen manipulointiin liittyvien rikkomusten tutkinta urheilun sääntöjen osalta.

Katsomoväkivallan ehkäisyn osalta sen tehtäviä ovat: (1) katsomoväkivallan ehkäisevät toimenpiteet urheilussa yhteistyössä urheilun toimijoiden kanssa, (2) mahdollisen porttikieltojärjestelmän ylläpito ja (3) katsomoväkivaltaan liittyvien rikkomusten tutkinta urheilun sääntöjen osalta.

Suomen Antidopingtoimikunta ADT ry sitoutui vuonna 2008 noudattamaan kulloinkin voimassa olevaa Maailman antidopingsäännöstöä. Toiminnassa noudatetaan Maailman Antidopingtoimiston (WADA) hyväksymiä kansainvälisiä standardeja sekä WADAn suosittelemia toimintamalleja soveltuvin osin. ADT vahvisti Suomen kansallisen antidopingsäännösten yleiskokouksessaan vuoden 2014 lopulla, ja se tuli voimaan vuoden 2015 alussa.

Dopingrikokset lisättiin rikoslakiin 1.9.2002 alkaen. Rikoslaisissa kriminalisoitiin tällöin laitton dopingaineiden valmistus, maahantuonti ja levittäminen sekä hallussapito levittämistaroituksessa. Dopingaineiden käyttöä ei Suomessa ole kriminalisoitu.

Koulutus, tutkimus- ja selvitystoiminta ja julkaisutoiminta ovat SUEK:in tärkeitä toimintamuotoja. SUEK antaa koulutusta urheilun eettisissä asioissa sekä toimii myös kannanottajana ja arvokeskustelun käynnistäjänä.

SUEK:in toiminta painottuu vahvasti dopingkysymysten käsittelyyn. Suuri osa toiminnasta muodostuu dopingtesteistä ja koulutuksen painopiste on dopinginvastaisessa työssä.

Tarve laajempiin eettisiin periaatteisiin, kuin mitä SUEK:in tähänastisessa työssä on ollut esillä, on tunnustettu ja valmistelutyö on käynnissä yhteistyössä SUEK:in ja Olympiakomitean kesken.

Toimivalta. Dopingkysymyksissä SUEK:ille syntyy toimivaltaa urheilun kansallisen ja kansainvälisen järjestökentän sopimusjärjestelmästä, joka ulottuu joiltakin osin yksittäisiin urheilijoihin asti. Suomessa lajiliitot ovat Suomessa sitoutuneet noudattamaan Suomen antidopingsäännöstöä.⁴⁸

SUEK:in toimintaa tällä alueella säätelevät edellä mainitut UNESCO:n antidopingsopimus ja Euroopan neuvoston dopingin vastainen sopimus, joihin Suomi on liittynyt. Nämä sopimukset edellyttävät, että Suomen valtio järjestää antidopingtoimintaa maassamme sopimusten edellyttämällä tavalla. Tämä tehtävä on annettu SUEK:ille. Suomen valtio on myös UNESCO-sopimuksen kautta sitoutunut tukemaan Maailman Antidopingtoimisto WADAA ja sitoutunut myös siihen, että Suomessa noudatetaan WADAn hyväksymää Maailman

48 Suomen antidopingsäännöstössä (2015) on verrattain yksityiskohtaiset säännökset säännösten tarkoituksesta ja soveltamisalasta (1 §):

1.2 *Soveltaminen kansallisiin lajiliittoihin.* Suomen antidopingsäännöstöä sovelletaan Suomessa rekisteröityyn kansalliseen lajiliittoon ja muuhun urheilujärjestöön, joka on säännöissään tai ADT:n kanssa erikseen solmitulla sopimuksella sitoutunut noudattamaan tätä säännöstöä sekä edellä johdannossa tarkoitettuja toimintaohjeita. (...)

1.3 *Soveltaminen henkilöihin.* Tätä säännöstöä sovelletaan kaikkiin sellaisiin luonnollisiin henkilöihin heidän ikäänsä, asuinpaikkaansa tai kansallisuuteensa katsomatta, jotka ovat jonkin maan kansallisen lajiliiton tai sen jäsen- tai sisärjestön jäseniä tai lisenssinhaltijoita tai osallistuvat niiden järjestämiin, valtuuttamiin tai tunnustamiin kilpailuihin tai muihin tapahtumiin, niiden pitopaikasta riippumatta, tai ovat jonkin sopimusjärjestelyn myötä tai muutoin jonkin maan kansallisen lajiliiton tai sen jäsen- tai sisärjestön toimi vallon alaisia. (...)

antidopingsäännöstöä. Suomen antidopingsäännöstö perustuu Maailman antidopingsäännöstöön.

Päätökset. Antidopingsäännöstössä on yksityiskohtaiset määritelmät dopingrikkomuksista, joihin kuuluu kielletyn aineen käyttö ja kielletyn aineen tai menetelmän hallussapito. Seuraukset dopingrikkomuksista voivat olla väliaikainen toimintakielto tai kilpailutuloksen hylkääminen (josta päättää kilpailutapahtumaa hallinnoiva taho). SUEKille voidaan tehdä ilmoituksia epäillyistä rikkomuksista urheilun alalla.

Hallinto ja resurssit. Yhdistyksen asioita hoitaa yhdistyksen hallitus, jossa on hallituksen valitsema puheenjohtaja ja kuudesta seitsemään muuta varsinaista jäsentä sekä kaksi varajäsentä, joilla on aina hallituksen kokouksissa puhe- ja läsnäolo-oikeus.⁴⁹

SUEKin toimistossa työskentelee pääsihteeri ja 16 muuta henkilöä, joista huomattava osa dopingvalvontaan liittyvissä tehtävissä.

Opetus- ja kulttuuriministeriö myönsi SUEKille valtionavustusta 3,6 miljoonaa euroa vuonna 2018. Yhdistykselle myönnettiin lisäksi pienempiä valtionavustuksia hankkeisiin.

Seuranta. Kaikki SUEK:in toimintaan liittyvät asiakirjat ovat julkisia ja ne löytyvät yhdistyksen verkkosivuilta.

Mallin arviointi

Urheilukentän kattojärjestö rakenne on mahdollistanut eettisiä asioita käsittelevän yhdistyksen, joka kattaa käytännöllisesti katsoen koko urheilukentän. Taiteen ja kulttuurin kentällä ei ole vastaavaa järjestö rakennetta. Dopingkysymykset painottuvat SUEK:in toiminnassa niin vahvasti, että vertailu kulttuurisektorin eettisten kysymysten käsittelyyn ja toimielimeen on vaikeaa – toiminnan laajuus ja resursointi ovat omassa mittaluokassaan. SUEK:in muussa toiminnassa on sen sijaan varmasti malliksi otettavaa myös kulttuurin ja taiteen eettistä toimielintä ajatellen.

⁴⁹ Opetus- ja kulttuuriministeriö voi ehdottaa hallitukseen kahta tai kolmea muuta varsinaista jäsentä. Suomen Olympiakomitea ry, Suomen Paralympiakomitea ry ja Suomen Urheilulääkäriyhdistys ry voivat kukin esittää yhtä muuta varsinaista jäsentä hallitukseen. Suomen Olympiakomitean ja Suomen Paralympiakomitean urheilijavalio-kunnat voivat yhdessä esittää hallitukseen yhtä muuta varsinaista jäsentä.

4.6 Valtuutetut – Tasa-arvovaltuutettu, yhdenvertaisuusvaltuutettu ja lapsiasiavaltuutettu

Yhteiskunnan eri toiminta-alueilla erilaisiin kysymyksiin liittyen toimii valtuutettuja, joiden tehtävät ja toimivalta on säädetty laissa. Lailla on perustettu muun muassa tasa-arvovaltuutettu, yhdenvertaisuusvaltuutettu ja lapsiasiavaltuutettu⁵⁰, jotka ovat käsillä olevan selvityksen kannalta kysymykseen tulevia mahdollisia malleja kulttuurin ja taiteen eettisen toimielimen kannalta. Valtuutetut valvovat niiden tehtäväalaaan kuuluvien lakien noudattamista ja puuttuvat tarvittaessa yleisesti tai yksittäistapauksissa tähän liittyviin ongelmiin. Valtuutettujen työ sisältää myös neuvontaa, yksittäisten tapausten selvittämistä, sovinnon edistämistä, kouluttamista, tiedon keräämistä sekä lainsäädäntöön ja viranomaisten käytäntöihin vaikuttamista.

Nyt tarkasteltavat valtuutetut ovat itsenäisiä ja riippumattomia viranomaisia ja ne toimivat oikeusministeriön yhteydessä. Valtuutetuilla on oma toimistonsa ja lisäksi tehtäviä varten voi olla neuvottelukunta.

Tasa-arvovaltuutettu

Organisaattiorakenne. Tasa-arvovaltuutettu on perustettu lailla. Tasa-arvovaltuutettu valvoo naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain noudattamista (tasa-arvolaki).⁵¹ Tasa-arvolaissa on säädetty tasa-arvovaltuutetulle useita nimenomaisia tehtäviä ja toimivaltuuksia.

Tasa-arvolaki on keskeinen laki työelämässä. Lain 3 §:ssä määritellään työntekijä henkilöksi, ”joka sopimuksessa sitoutuu tekemään toiselle (työnantaja) työtä tämän johdon ja valvonnan alaisena palkkaa tai muuta vastiketta vastaan taikka on virkasuhteessa tai muussa siihen verrattavassa palvelussuhteessa valtioon, kuntaan tai muuhun julkisyhteisöön (viranomainen)”. Lakia sovelletaan soveltuvin osin myös muussa palvelussuhteeseen rinnastettavassa oikeussuhteessa työskentelevään.

Tehtävät. Tasa-arvovaltuutettua koskevan lain mukaan valtuutetun tehtävänä on:

1. valvoa tasa-arvolain sekä ensisijaisesti syrjinnän kiellon ja syrjivän ilmoittelun kiellon noudattamista;
2. aloittein, neuvoin ja ohjein edistää tasa-arvolain tarkoituksen toteuttamista;

50 Valtuutettuja on Suomessa muitakin, esimerkiksi tietosuojavaltuutettu ja tiedusteluvalvontavaltuutettu. Valmisteilla oikeusministeriössä on myös vanhusvaltuutetun asettaminen

51 Laki tasa-arvovaltuutetusta (1328/2014) ja naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annettu laki (609/1986).

3. antaa tietoja tasa-arvolainsäädännöstä ja sen soveltamiskäytännöstä;
4. seurata tasa-arvon toteutumista yhteiskuntaelämän eri aloilla;
5. ryhtyä toimenpiteisiin sovinnon aikaansaamiseksi tasa-arvolaisissa tarkoitettua syrjintää koskevassa asiassa.

Lain mukaan tasa-arvovaltuutettu voi avustaa syrjinnän kohteeksi joutunutta tämän oikeuksien turvaamisessa sekä tarvittaessa avustaa tätä oikeudenkäynnissä, joka koskee hyvityksen tai korvauksen suorittamista, jos valtuutettu katsoo, että asialla on lain soveltamisen kannalta huomattava merkitys.

Lisäksi on tasa-arvoasiain neuvottelukunta (TANE), jonka valtioneuvosto asettaa eduskunnan toimikaudeksi. TANElla on neuvoa-antava rooli valtionhallinnossa. Puolueet nimittävät neuvottelukunnan jäsenet. Kokoonpano vastaa eduskunnan voimasuhteita. Lisäksi viisi kattojärjestöä nimeää neuvottelukuntaan pysyvät asiantuntijajäsenet. Neuvottelukunnalla on pääsihteeri, asiantuntija ja osa-aikainen hallinnollinen avustaja. Neuvottelukunta toimii sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä.

Tasa-arvolain mukaisia tehtäviä on myös yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalla, josta on annettu oma lakinsa.

Toimivalta ja päätökset. Tasa-arvovaltuutettu on lain mukaan toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton. Valtuutettu valvoo tasa-arvolain noudattamista. Tasa-arvovaltuutetulla on oikeus maksutta saada viranomaisilta tämän lain noudattamisen valvontaa varten välttämättömät tiedot sen estämättä, mitä asian tai asiakirjan julkisuudesta säädetään.

Tasa-arvovaltuutetulla on tasa-arvolain mukaan oikeus suorittaa myös tarpeellinen tarkastus työpaikalla, oppilaitoksessa tai etujärjestössä taikka tavaroiden tai palvelujen tarjoajan liiketiloissa, jos on syytä epäillä, että on menetelty tämän lain vastaisesti taikka että tässä laissa säädettyjä tasa-arvovelvoitteita ei muutoin ole noudatettu.

Tasa-arvovaltuutettu voi ryhtyä toimenpiteisiin sovinnon aikaansaamiseksi tasa-arvolaisissa tarkoitettua syrjintää koskevassa asiassa. Syrjintää koskevassa asiassa saavutetun sovinnon osapuolet yhdessä tai tasa-arvovaltuutettu osapuolten suostumuksella voivat hakea yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalta sovinnon vahvistamista tässä laissa tarkoitettua syrjintää koskevassa asiassa.

Tasa-arvovaltuutettu voi asettaa tietojenanto- ja asiakirjan esittämisvelvollisuuden tehosteeksi uhkasakon. Uhkasakon tuomitsee maksettavaksi yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta.

Hallinto ja resurssit. Tasa-arvovaltuutetun nimittää valtioneuvosto enintään viideksi vuodeksi kerrallaan.

Tasa-arvovaltuutetulla on toimisto, jossa on lain mukaan tarpeellinen määrä valtuutetun tehtävälleen perehtyneitä esittelijöitä ja muuta henkilöstöä. Vuoden 2020 valtion talousarviossa tasa-arvovaltuutetun toimintaan oli varattu 970 000 euroa ja mahdollisuus 10 henkilötyövuoteen.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu

Organisaatorakenne. Myös yhdenvertaisuusvaltuutettu on perustettu lailla. Monista sen tehtävistä on säädetty samassa laissa. Lisäksi tehtävistä säädetään yhdenvertaisuuslaissa.⁵²

Yhdenvertaisuuden yleisen edistämisen ja syrjinnän ehkäisemisen kannalta merkittävien toimijoiden ja viranomaisten tietojenvaihtoa sekä yhdenvertaisuuteen liittyvien kysymysten käsittelyä varten yhdenvertaisuusvaltuutetun toimiston yhteydessä on valtioneuvoston kolmeksi vuodeksi kerrallaan asettama yhdenvertaisuusasioiden neuvottelukunta.

Tehtävät. Yhdenvertaisuusvaltuutetun tehtävänä on valvoa yhdenvertaisuuslain (1325/2014) noudattamista sen mukaan kuin sanotussa laissa säädetään sekä yleisesti edistää yhdenvertaisuuden toteutumista ja ehkäistä syrjintää. Lisäksi valtuutettu toimii kansallisena ihmiskaupparaportoijana. Tehtäviensä hoitamiseksi valtuutettu:

1. laatii ja teettää selvityksiä, julkaisee raportteja sekä tekee aloitteita;
2. antaa neuvoja ja lausuntoja;
3. edistää tiedotusta, kasvatusta ja koulutusta;
4. osallistuu eurooppalaiseen ja kansainväliseen yhteistyöhön;
5. seuraa toimialallaan Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamista ja kansallisen lainsäädännön toimivuutta;
6. seuraa ihmiskauppaan liittyviä ilmiöitä.

Lisäksi yhdenvertaisuusvaltuutettu hoitaa muualla lainsäädännössä valtuutetulle säädetty tehtävät. Tehtäviä on ulkomaalaislaissa.

Yhdenvertaisuuslain mukaisia tehtäviä on myös yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalla, josta on annettu oma lakinsa.

⁵² Laki yhdenvertaisuusvaltuutetusta (1326/2014) ja yhdenvertaisuuslaki (1325/2014).

Yhdenvertaisuusvaltuutetun puoleen voi kääntyä, jos on kokenut tai havainnut syrjintää iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Valtuutetun tehtäviin kuuluu myös syrjinnän vaarassa olevien ryhmien, kuten ulkomaalaisten, olojen, oikeuksien ja aseman edistäminen. Tämän lisäksi valtuutettu valvoo ulkomaalaisten maasta poistamista ja toimii kansallisena ihmiskaupparaporttoijana.

Käytännössä yhdenvertaisuusvaltuutetun työ on neuvontaa, yksittäisten tapausten selvittämistä, sovinnon edistämistä, kouluttamista, tiedon keräämistä, lainsäädäntöön ja viranomaisten käytäntöihin vaikuttamista sekä oikeudellista avustamista.

Toimivalta ja päätökset. Yhdenvertaisuusvaltuutettu on lain mukaan toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton ja valvoo tasa-arvolain noudattamista. Samoin kuin tasa-arvovaltuutetulla myös yhdenvertaisuusvaltuutetulla on oikeus salassapitosäännösten estämättä saada viranomaiselta ja muulta julkista hallintotehtävää hoitavalta, koulutuksen järjestäjältä ja oppilaitokselta sekä tavaroiden tai palvelujen tarjoajalta maksutta yhdenvertaisuuslaissa säädettyjen valvontatehtäviensä hoitamiseksi välttämättömät tiedot. Valtuutetulla on myös oikeus saada samoilta tahoilta selvitys seikoista, jotka ovat tarpeen valtuutetun tehtävien hoitamiseksi.

Myös tarkastusoikeutta koskevat säännökset ja uhkasakon asettamista koskevat säännökset tietojenanto- ja selvitysvelvollisuuden tehostamiseksi vastaavat sitä, mitä on säädetty tasa-arvovaltuutetusta.

Hallinto ja resurssit. Yhdenvertaisuusvaltuutetulla on toimisto, jossa on tarpeellinen määrä valtuutetun tehtäväänsä perehtyneitä esittelijöitä sekä muuta henkilöstöä. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimintaan osoitettiin vuonna 2018 yhteensä vähän yli 1,4 miljoonaa euroa ja henkilötöyövuosimäärä on 24.

Lapsiasiavaltuutettu

Organisaatiorakenne. Lapsiasiavaltuutettu tuo lasten oikeuksien näkökulmaa yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Lapsiasiavaltuutettu rakentaa lapsille hyvää ja oikeudenmukaista yhteiskuntaa yhdessä muiden toimijoiden kanssa. Työn perustana on YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59-60/1991).

Myös lapsiasiavaltuutettu on perustettu lailla.⁵³

⁵³ Laki lapsiasiavaltuutetusta (1221/2004).

Lain mukaan lasten aseman ja oikeuksien sekä niitä koskevan viranomaisten yhteistyön edistämistä varten lapsiasiavaltuutetun apuna toimii neuvottelukunta, jonka asettamisesta ja kokoonpanosta, tehtävistä sekä työskentelystä säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella (274/2005).

Tehtävät. Lapsiasiavaltuutetusta annetun lain mukaan valtuutetun tulee tehtävässään:

1. arvioida lapsen edun ja oikeuksien toteutumista ja seurata lasten ja nuorten elinolosuhteita;
2. seurata lainsäädäntöä ja yhteiskunnallista päätöksentekoa sekä arvioida niiden vaikutuksia lasten hyvinvointiin;
3. aloittein, neuvoin ja ohjein kehittää yhteiskunnallista päätöksentekoa lasta koskevissa asioissa ja edistää lapsen edun toteutumista yhteiskunnassa;
4. pitää yhteyksiä lapsiin ja nuoriin ja välittää heiltä saamaansa tietoa päätöksentekoon;
5. kehittää yhteistyömuotoja eri toimijoiden välille;
6. välittää lapsia koskevaa tietoa lapsille, lasten parissa työskenteleville, viranomaisille sekä muulle väestölle; sekä
7. edistää eri tavoin Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksen hyväksymän lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 59–60/1991) toteutumista.

Lapsiasiavaltuutettu vaikuttaa muun muassa tekemällä aloitteita ja antamalla lausuntoja sekä osallistumalla yhteiskunnalliseen keskusteluun. Valtuutettu arvioi valtionhallinnossa vireillä olevia hankkeita lapsen oikeuksien näkökulmasta ja tekee aloitteita tarpeellisten muutosten käynnistämiseksi.

Lapsiasiavaltuutettu ei tutki yksittäisiä valituksia tai kanteluita. Loukkaustapausten käsittelyn valtuutetun toimisto siirtää edelleen toimivaltaisille viranomaisille. Valituksiin ja kanteluihin liittyviä tehtäviä on (jo ennen lapsiasiavaltuutetun tehtävän perustamista) säädetty eduskunnan oikeusasiamiehen tehtäväksi, ja tehtäviä on myös lastensuojeluviranomaisilla sekä muun muassa aluehallintoviranomaisilla.

Toimivalta ja päätökset. Lapsiasiavaltuutettu on lain mukaan toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton. Valtuutetulla on oikeus saada muilta viranomaisilta maksutta tehtäviensä hoidon kannalta tarpeellisia tietoja, jollei salassapitosäännöksistä muuta johdu.

Hallinto ja resurssit. Lapsiasiavaltuutetulla on toimisto. Toimistossa on talousarvion rajoissa tarpeellinen määrä esittelijöinä toimivia virkamiehiä ja muuta henkilökuntaa. Vuodelle

2021 lapsiasiavaltuutetun toimintaan oli valtion talousarvioehdotuksessa budjetoitu menoja 670 000 euroa. Henkilöitä valtuutetun toimistossa on 5–6.

Valtuutettu-instituution toiminnan seurantatapa

Tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu antavat vuosittain valtioneuvostolle kertomuksen toiminnastaan. Lapsiasiavaltuutetun puolestaan on vuosittain annettava valtioneuvostolle ja kerran neljässä vuodessa eduskunnalle kertomus toimialtaan.

Valtuutettu-mallin arviointi

Valtuutetun toimijan malli poikkeaa taiteen ja kulttuurin toimialan mahdollisesta eettisen toimijan tehtävästä siten, että valtuutettuja on perustettu erityislainsäädännössä lain noudattamisen valvonnan ja sitä koskevan neuvonnan tai kansainvälisen sopimuksen mukaisten (lasten) oikeuksien ja edun valvontaa ja toteutumista varten. Niiden tehtävä kattaa säädetyt tehtävät koko yhteiskunnassa poikkihallinnollisesti, vaikka ne toimivat yhden ministeriön (oikeusministeriö) yhteydessä.

Valtuutettujen toimenkuva ei myöskään liity pelkästään eettisiin kysymyksiin. Valtuutetut toimivat asianomaisen ministeriön yhteydessä. On mahdollista, että tämä ei olisi paras järjestely kulttuurin ja taiteen toimialojen eettisen toimijan organisoimiseksi. Muutoin valtuutetun toimijan mallissa on paljon malliksi kelpaavaa näiden alojen eettisten kysymysten käsittelyn järjestämiseen.

4.7 Virasto – Taiteen edistämiskeskus

Taiteen ja kulttuurin toimialalla opetus- ja kulttuuriministeriön alaisuudessa toimii viisi virastoa. Mikään niistä ei edusta koko taiteen ja kulttuurin toimialaa. Laajin toimintaprofiili on Taiteen edistämiskeskuksella.

Organisaatiorakenne. Taiteen edistämistä varten on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto Taiteen edistämiskeskus (TAIKE), jolla on aluetoimipisteitä.⁵⁴ Keskuksen tehtävänä on myös kulttuurin edistäminen siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään. Keskuksen toiminnan järjestämisestä säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella.

Taiteen edistämiskeskus jatkaa vuonna 1968 perustetun Taiteen keskustoimikunnan tehtävää.

⁵⁴ Laki Taiteen edistämiskeskuksesta (657/2012)

Taiteen edistämistä varten on lain mukaan keskuksen yhteydessä taideneuvosto, valtion taidetoimikuntia, alueellisia taidetoimikuntia sekä erillislautakuntia. Opetus- ja kulttuuriministeriö nimeää taideneuvoston kolmivuotiskausiksi. Jäsenen tulee olla taiteeseen ja kulttuuriin perehtynyt. Taideneuvosto on Taiteen edistämiskeskuksen asiantuntijaelin, joka päättää valtion taidetoimikuntien toimialoista, nimistä ja määristä.

Taiken yhteydessä toimii 24 asiantuntijaelintä. Toimikunnat ja lautakunnat päättävät apurahoista ja palkinnoista ja antavat asiantuntijalausuntoja. Taideneuvosto nimeää toimikunnat.

- taideneuvosto
- valtion taidetoimikunnat (7)
- alueelliset taidetoimikunnat (13)
- lautakunnat (2)
- kulttuurilehtipaneeli

Tehtävät. Taiteen edistämiskeskukselta annetun lain 3 §:n mukaisesti sen tehtävänä on:

1. edistää taidetta kansallisesti ja kansainvälisesti;
2. edistää kulttuuria kansallisesti ja kansainvälisesti siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään;
3. edistää taiteilijoiden kansallisia ja kansainvälisiä työskentelyedellytyksiä;
4. osallistua taiteilijoiden toimeentuloedellytysten edistämiseen;
5. vastata yhteydessään olevien valtion taidetoimikuntien, alueellisten taidetoimikuntien ja erillislautakuntien sekä taideneuvoston hallinnosta sekä niille kuuluvien asioiden valmistelusta, päätösten esittelystä ja toimeenpanosta;
6. toimia opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijavirastona toimialallaan;
7. laatia opetus- ja kulttuuriministeriölle perusteltu ehdotus valtion talousarvioon otettavista toimialansa määrärahoista;
8. huolehtia muista taiteen ja kulttuurin edistämistehtävistä, joista erikseen säädetään tai jotka opetus- ja kulttuuriministeriö sille antaa.

Taideneuvostolla on laissa säädetyt omat tehtävänsä. Taideneuvosto on Taiteen edistämiskeskuksen asiantuntijaelin. Taideneuvostossa on puheenjohtaja ja kahdeksan muuta jäsentä. Kuten edellä sanottiin, se päättää valtion taidetoimikuntien toimialoista, nimistä ja määristä. Se myös nimeää sekä valtion että alueellisten taidetoimikuntien jäsenet kaksivuotiskausittain. Neuvosto tekee virastolle esityksen taiteen määrärahojen jakaantumisesta sekä päättää sille osoitettujen kehittämisvarojen käytöstä. Lisäksi se toimii opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijaelimenä taidepoliittisissa linjauksissa.

Alueellisten taidetoimikuntien tehtävistä on myös säädetty edistämiskeskusta koskevassa laissa.

Edistämiskeskukseen kuuluvia erillislautakuntia on kaksi: toisen tehtävänä on apurahojen ja avustusten jakaminen eräistä kirjailijoille ja kääntäjille suoritettavista apurahoista annetun lain ja toisen tehtävänä apurahojen jakaminen eräistä kuvataiteen tekijöille suoritettavista apurahoista annetun lain mukaisesti.

Valtion taidetoimikuntien tehtävänä on lain mukaisesti:

1. päättää valtion taiteilija-apurahoista annetun lain mukaisista apurahoista;
2. päättää vertaisarviointiin perustuvista taiteilijoille, taiteilijaryhmille ja yhteisöille myönnettävistä apurahoista ja palkinnoista kukin omalla toimialallaan;
3. antaa asiantuntijalausuntoja oman toimialansa asioista;
4. osallistua toimialansa asiantuntijaelimenä keskuksen taiteeseen liittyvään strategiatyöhön;
5. toimia asiantuntijaelimenä oman toimialansa valtakunnallista erityistehtävää hoitavalle aluetoimipisteelle.

Valtion taidetoimikuntia on vähintään seitsemän ja enintään kymmenen.

Lain mukaan Taiteen edistämiskeskuksen tehtävä on taiteen edistäminen, mutta ”keskuksen tehtävänä on myös kulttuurin edistäminen siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään”.

Toimivalta ja päätökset. Taiteen edistämiskeskuksen toimivalta määräytyy edistämiskeskusta koskevan lain 3 §:n mukaisesti säädettyistä tehtävistä. Tämän selvityksen kannalta keskeisimmät ovat säännöksen toinen ja kahdeksas kohta. Niiden mukaisesti keskuksen tehtävänä on ”edistää kulttuuria kansallisesti ja kansainvälisesti siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään” ja ”huolehtia muista taiteen ja kulttuurin edistämistehtävistä, joista erikseen säädetään tai jotka opetus- ja kulttuuriministeriö sille antaa.”

Tämä tarkoittaa sitä, että keskuksen toimivalta on dynaaminen. Sille voidaan antaa muitakin kuin laissa nyt säädettyjä tehtäviä ja sen tosiasiallista toimivaltaa samalla laajentaa.

Edistämiskeskuksen tärkeimmät päätökset ovat sen päätehtävän mukaisesti valtionavustuksia koskevat päätökset. Sen toimivalta monelta muulta osin suhteessa opetus- ja kulttuuriministeriöön on neuvoa-antavaa.

Hallinto ja resurssit. Taike on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen asiantuntijavirasto. Se jakaa vuosittain noin 40 miljoonaa euroa apurahoja ja avustuksia. Taiteen edistämistoimien rahoittamiseen tarvittavat määrärahat osoitetaan keskukselle valtion talousarviossa ensisijaisesti arpajaislain (1047/2001) 17 §:ssä tarkoitetusta rahapeliyhtiön tuotosta.

Virastossa työskentelee noin 80 henkilöä. Heistä puolet on virkamiehiä ja puolet työsopimusuhteisista määräaikaisista läänintaiteilijoita, jotka toimivat taiteen edistämisen projekteissa maan eri puolilla.

Seuranta. Taiteen edistämiskeskuksen toiminta on avointa ja kaikki sen päätökset ovat julkisia. Keskuksella on omaa tutkimustoimintaa, joka sisältää myös keskuksen toiminnan arviointia. Toinen kulttuuripolitiikan toimien arviointia harjoittava organisaatio on Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämisseätiö (CUPORE).

Mallin arviointia

Taiteen edistämiskeskus on todennäköisesti ainoa mahdollinen sijoituspaikka, jos halutaan sijoittaa kulttuurin ja taiteen eettinen toimielin asianomaisen ministeriön ulkopuolelle ja kuitenkin viranomaistoiminnan piiriin.

Taiteen edistämiskeskus on kuitenkin rakennettu käytännön toiminnaltaan taiteen edistämisen organisaatioksi, kun taas taiteen ja kulttuurin toimialan eettisiä kysymyksiä käsittelevän elimen tulisi käsitellä koko taiteen ja kulttuurin koko monimuotoista toimintakenttää. Tehtävien asetelun muotoilu kuitenkin edistämiskeskusta koskevassa laissa viittaa myös koko kulttuurin kenttään. Myös taideneuvoston tehtävien muotoilu laissa viittaa siihen, että tehtävät voivat olla myös taiteen alaa laajemmat; sen tehtävänä on ”huolehtia muista tehtävistä, joista erikseen säädetään tai jotka opetus- ja kulttuuriministeriö sille antaa”. Lisäksi lain mukaan ”taideneuvoston jäsenen tulee olla taiteeseen ja kulttuuriin perehtynyt henkilö”.

Opetus- ja kulttuuriministeriön 9.1.2020 järjestämässä keskustelutilaisuudessa tuotiin esiin, että mikäli kulttuurin ja taiteen eettisen toimielimen tehtävät sijoitettaisiin Taiteen edistämiskeskukseen, voitaisiin katsoa ongelmalliseksi myös se, että esimerkiksi apurahoihin tai valtionavustuksiin liittyviä potentiaalisia eettisiä ongelmia käsitellessään Taiken yhteydessä toimiva eettinen elin saattaisi joutua ottamaan kantaa myös Taiken toimintaan – mahdollisesti ongelmalliseksi osoittautuvan rahoituksen myöntäjänä

Taiken yhteydessä tai sen osana toimivan taiteen ja kulttuurin alan eettisen elimen toimintaan tarvittavat määrärahat tulisi osoittaa osana viraston määrärahoja valtion talousarviossa.

5 Eri alojen eettisiä periaatteita ja ohjeita

Eettisten kysymysten käsittelyn esiin nostaminen kulttuurin toimialoilla johtaa tarpeeseen muodostaa eettisiä periaatteita ja ohjeita aloille, joilla niitä vielä ei ole tai ei ole riittävän kattavassa muodossa. On mahdollista, että olisi järkevää muodostaa yhteisiä, laajemmin eri aloilla sovellettavia normeja ja suuntaviivoja, jotka voisivat toimia ohjenuorana sektori-kohtaisten ohjeiden tai periaatteiden luomiselle.

Monilla aloilla on Suomessa eri yhteiskunnan sektoreilla jo olemassa järjestökohtaisia, toimintasektorikohtaisia tai laajemmin sovellettavia eettisiä säännöstöjä ja ohjeita. Perustettavalla eettisten kysymysten toimielimellä voisi olla kulttuurialojen etiikan periaatteita ja ohjeita standardoiva rooli.

Seuraavassa esitellään ja luetellaan lyhyesti joukko olemassa olevia ohjeistuksia. Esitys ei pyri olemaan eikä se voisikaan olla tyhjentävä. Esimerkit antavat kuvaa siitä, miten laajasti eettisten kysymysten tärkeys on eri aloilla tunnustettu ja miten laajaa ja intensiivistä eettisten kysymysten käsittely on. Eettinen näkökulma on joidenkin toimi- ja ammattialojen päivittäisen toiminnan ytimessä ja toisten kohdalla se on yksi toimi- tai ammattialan laatu-piirre tai sen toiminnan tarkastelun ja arvioinnin mahdollinen näkökulma.

Seuraavassa esimerkit alakohteisista eettisistä periaatteista ja ohjeista on ryhmitelty ammattialakohtaisiin, organisaatiokohtaisiin ja toimialakohtaisiin ohjeisiin ja lopuksi koulutusaineistoihin.

Ammattieettisiä ammattialakohtaisia ohjeistuksia

Sosiaali- ja terveysalalla eettiset kysymykset ovat näillä toimialoilla toimivien ammattilaisten päivittäisen työn ytimessä. Niinpä koko alueen kattavat sekä sektorikohtaiset että ammattiryhmäkohtaiset eettiset ohjeet ja periaatteet.

Eettiset periaatteet terveydenhuollossa toimiville. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE kokosi pian perustamisensa jälkeen yhtenä

ensimmäisistä tehtävistään yhteiset eettiset periaatteet terveydenhuollossa toimiville.⁵⁵ Niihin koottiin keskeisiä periaatteita eri ammattikuntien eettisistä ohjeista. Periaatteiden katsottiin soveltuvan kaikille terveydenhuollossa toimiville, myös päättäjille ja avustavalle henkilöstölle. Suosituksissa korostetaan paitsi perinteisiä lääketieteen ja terveydenhuollon etiikan periaatteita myös yhteistyötä, ammattitaitoa ja toisten työn kunnioittamista. ETENEn toiminta-alue laajeni vuonna 2009 ja periaatteet ulotettiin koskemaan myös sosiaalihoitoa ja siellä työskenteleviä. Julkaisuja on käytetty myös ammattihenkilöiden perus- ja täydennyskoulutuksessa.

Suomessa sosiaali- ja terveydenhuollon kaikilla ammattiteilla on omat ammattieettiset ohjeensa. Lisäksi heidän työtään ohjaavat yhteiset edellä mainitut, koko toimialan kattavat eettiset ohjeet.

*Lääkärin eettiset ohjeet.*⁵⁶ Lääkärin eettiset ohjeet lähtevät periaatteesta, että lääkärin velvollisuutena on ylläpitää ja edistää terveyttä, ehkäistä ja hoitaa potilaidensa sairauksia sekä lievittää heidän kärsimyksiään. Lääkärin tulee kaikessa toiminnassaan kunnioittaa ihmisyyttä ja elämää. Lääkärin ohjeilla on vuosituhantiset perinteet. Käytössä olevan lääkärinvalan pohjana on Hippokrateen vala. Se on lääkärin eettinen ohjeisto ja periytyy antiikin ajalta n. 400 eKr.

*Sairaanhoitajien eettiset ohjeet.*⁵⁷ Ohjeisto on lyhyt ja ytimekäs ja sisältää paljon samoja piirteitä kuin esimerkiksi lääkäreiden vastaavat ohjeet. Potilaiden itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukainen kohtelu korostuvat ohjeistossa, samoin se, että sairaanhoitaja on vastuussa toiminnastaan ensisijaisesti potilailleen.

Sairaanhoitajaliitolla on eettinen toimikuntansa.

Myös lähihoitajilla on omat ohjeensa (*Lähihoitajan eettiset ohjeet*)⁵⁸ samoin kuin sosiaalialan työntekijöillä.

*Arvot, arki ja etiikka – Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet.*⁵⁹ Talentia on julkaissut sosiaalialan ammattilaisille omat eettiset ohjeensa. Ohjeiden yhteydessä on siteerattu

55 ETENEn kokoamat eettiset periaatteet sisältyvät muun muassa seuraaviin julkaisuihin: Terveydenhuollon yhteinen arvopohja, yhteiset tavoitteet ja periaatteet (Julkaisu 1, 2001), Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta (ETENE-julkaisu 32, 2011) ja Etiikan tila sosiaali- ja terveysalalla (ETENE-julkaisu 35, 2012). Julkaisujen ja verkkosivujen www-osoitteita ei tähän osaan esitystä ole otettu, koska linkit ovat useiden rivien pituisia. Julkaisut löytyvät hakukoneilla helposti niiden luonnollisilla nimillä.

56 Lääkäriliitto 2014.

57 Suomen sairaanhoitajaliitto 1996. Myös TEHYllä on eettinen toimikunta.

58 SuPer (Julkaisu 2/2019, laatinut SuPerin eettinen työryhmä).

59 Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian ammattieettinen lautakunta 2017.

Ihmisoikeusliiton julistusta: ”Ihmisoikeudet eivät ole luksus, johon on joskus varaa. Ne ovat sitovia velvoitteita, joista valtio kantaa vastuun”.⁶⁰ Ihmisarvo, ihmisoikeudet ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus ovat keskeiset eettiset periaatteet ja ammattietiikan lähtökohdat, joihin sosiaalialan ammatillinen työ nojautuu. Ammattietiikka on keino edistää ihmisen hyvän elämän toteutumista, ja eettisiin toimintatapoihin vaikuttaminen on osa ammatillisuutta.

Eettiset periaatteet sisältävät:

- ihmisen oikeuden ilmaista tunteitaan ja kielteisiä kokemuksiaan,
- arvostavan vuorovaikutuksen ja luottamuksen,
- itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden,
- jokaisen ihmisen ainutlaatuisen kokonaisuuden huomioon ottamisen,
- ihmisen voimavarojen ja vahvuuksien huomioimisen,
- oikeuden osuuteen voimavaroista,
- yhdenvertaisuuden,
- epäoikeudenmukaisten toimintatapojen ja käytäntöjen vastustamisen, ja
- syrjinnän vastustamisen ja erilaisuuden hyväksymisen.

*Lääketieteellisen tutkimuksen eettiset ohjeet.*⁶¹ Lääketieteellinen tutkimus on laajasti säännelty ala, sitä koskevat lukuisat lait (muun muassa tutkimuslaki (448/1999)), sitovat kansainväliset sopimukset ja muun muassa EU:n lääketutkimusdirektiivi. Lääketieteellisen tutkimuksen edellytyksenä on valtakunnallisen tutkimuseettisen toimikunnan (TUKIJA) tai alueellisen eettisen toimikunnan puoltava lausunto. Ennen ihmiseen kohdistuvan lääketieteellisen tutkimuksen aloittamista on tutkimuksesta saatava toimivaltaisen eettisen toimikunnan myönteinen lausunto. Yliopistolliset sairaanhoitopiirit ylläpitävät tutkimuslain mukaisia toimivaltaisia eettisiä toimikuntia.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan TENKin laatimiin ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettisiin periaatteisiin ja eettisen ennakoarvioinnin ohjeisiin ovat sitoutuneet lähes kaikki näillä tieteenaloilla toimivat korkeakoulut sekä tutkimuslaitokset ja arkistot Suomessa. Sitoutuminen perustuu vapaaehtoisuuteen ja sisältää veloitteen järjestää TENKin ohjeiden mukainen eettinen ennakoarviointi. TENK itse ei anna eettisen ennakoarvioinnin lausuntoja.

*Varhaiskasvatuksen eettiset periaatteet.*⁶² Julkisten hyvinvointialojen liitolla JHL:llä on omat varhaiskasvatuksen eettiset periaatteensa sanoin kuin Suomen lastenhoitoalan liitolla

⁶⁰ Ihmisoikeusliitto 2015.

⁶¹ Lääketieteellisen tutkimuksen eettinen neuvottelukunta – eettiset ohjeet.

⁶² Julkisten ja hyvinvointialojen liitto JHL. Suomen Lastenhoitoalan Liitto SLaL ry 2005.

SLal:lla. Niiden keskiössä ovat lapsen oikeuksien, ihmisten ja ympäristön kunnioittaminen sekä varhaiskasvatuksessa työskentelevien toiminnan tukeminen.

TENKin verkkosivuilla on koottuna joukko eri ammattialojen eettisiä ohjeita. Niitä ovat muun muassa *Journalistin ohjeet (ja liite)*⁶³, *Lakimiesliiton eettiset ohjeet*⁶⁴, *Papin ammattietiikka*⁶⁵, *Professorin eettiset ohjeet*⁶⁶, *Psykologien ammattieettiset periaatteet*⁶⁷ ja *Tietokirjailijan eettiset ohjeet*⁶⁸.

Opetustyön eettiset periaatteet.⁶⁹ Opetustyön eettiset periaatteet on laadittu Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n piirissä. Opettajan tehtävä edellyttää jatkuvaa oman ammattitaidon ylläpitämistä, erityistä herkkyyttä tunnistaa opetustyön eettisiä ongelmia ja valmiutta toimia näissä tilanteissa ammattieettisesti. Opettajan etiikassa on erotettava toisistaan juridiset ja eettiset kysymykset. Vaikka opettajan perustehtävä ja vastuut on määritelty lainsäädännössä ja normeissa, ammattietiikka ei voi perustua pakkoon tai ulkopuoliseen valvontaan. Oppijan arviointiin liittyy paljon opettajan valtaa ja vastuuta. Sisäistynyt eettisyys estää opettajaa käyttämästä asemaansa väärin.

OAJ:n piirissä toimii opetusalan eettinen neuvottelukunta, joka on valtakunnallinen riippumaton elin. Neuvottelukunta ottaa kantaa opetusalan eettisiin kysymyksiin ja edistää keskustelua opettajan ammattietiikasta. Neuvottelukunta on ottanut kantaa muun muassa arviointiin, koulukiusaamiseen ja lapsen oikeuksiin. Opettajien eettinen ohjenuora, *Come-niuksen vala*, on neuvottelukunnan laatima.^{70,71}

Organisaatiokohtaisia eettisiä ohjeistuksia

Lähes kaikilla Suomen kaupungeilla on eettisiä ohjeita ja periaatteita.

63 Viimeksi hyväksytty JSN:n kannatusyhdistyksen kokouksessa 2011.

64 Suomen Lakimiesliiton valtuuskunta hyväksynyt 1995.

65 Pappisliiton valtuusto hyväksynyt 2009.

66 Hyväksytty Professoriliiton valtuustossa 2012.

67 Suomessa psykologien toimintaa ohjaavat Pohjoismaiden psykologien ammattieettiset säännöt. Suomen Psykologiliitto on hyväksynyt nykyiset ammattieettiset periaatteet vuonna 1998.

68 Suomen tietokirjailijat ry:n hallitus 9.2.2012.

69 Opetusalan Ammattijärjestö OAJ

70 Opettajien vala on nimetty 1600-luvulla vaikuttaneen tšekkiläisen kasvatustieteilijän Johan Comeniuksen mukaan.

71 TENK:in verkkosivuilla on mainittu eettisinä ohjeistoina myös *Aineistonhallinnan käsikirja* (Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, Tampereen yliopisto) ja *Kopiraatti – Tekijänoikeuden ABC – Reitti tekijänoikeuteen* (Tekijänoikeusjärjestö Kopiosto ry). Molemmat sisältävät ammatillisia ohjeita, arkistoalalle ja opettajille, mutta eivät painotu etiikkaan.

*Helsingin kaupungin eettiset periaatteet.*⁷² Periaatteiden mukaisesti Helsingin kaupunki työskentelee asukkaita varten. Kaupunki painottaa kaikessa toiminnassaan rehellisyyttä, oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaista kohtelua. Vuorovaikutus ja osallisuus ovat tärkeitä. Kaupunki noudattaa hyvän hallinnon ja hyvän johtamisen periaatteita. Kaupungin toiminnassa ei sallita henkilökohtaisen edun tavoittelua, väärinkäytöksiä tai rikollista toimintaa. Henkilökohtainen tai lähipiirin etu ei saa vaikuttaa päätöksentekoon tai sen valmisteluun millään tasolla. Helsinki ilmoittaa vielä olevansa kansainvälisesti aloitteellinen toimija globaalin vastuun kantamisessa paikallisesti. Kokonaisvaltaisen taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen kestävyuden varmistaminen on kasvavan kaupungin tärkeimpiä periaatteita.

*Tampereen kaupungin eettiset toimintaperiaatteet.*⁷³ Tampereen eettiset periaatteet on kiitetty neljään eettiseen toimintaperiaatteeseen: ”Toimimme avoimesti ja läpinäkyvästi. 2. Edistämme toiminnassamme oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaisuutta. 3. Käyttämme kunnioittavasti ja pidämme huolta toisistamme. 4. Noudatamme hyvän hallinnon ja johtamisen periaatteita.”

*Turun kaupungin eettiset ohjeet.*⁷⁴ Turun eettiset ohjeet edellyttävät kaikessa toiminnassa rehellisyyttä, oikeudenmukaisuutta, yhdenvertaista kohtelua sekä avoimuutta.

*Imatran kaupungin eettiset ohjeet*⁷⁵ (2019). Imatran periaatteiden laadintaan ovat osallistuneet esimiehet, henkilöstö ja konsernin johtoryhmässä yhtiöiden toimitusjohtajat. Myös valtuustoryhmiltä on asiasta pyydetty lausunnot.

72 Kaupunginhallitus hyväksyi eettiset ohjeet 2019.

73 Tampereen kaupunginvaltuusto hyväksyi toimintaperiaatteet 2018. Samalla otettiin käyttöön hulevesimaksu ja koiraverosta luovuttiin.

74 Turun kaupunginhallitus hyväksyi vuonna 2018.

75 Imatran kaupunginvaltuusto hyväksyi ohjeet strategialinjaustensa yhteydessä 2019.

IMATRAN KAUPUNGIN EETTISET OHJEET

Läpinäkyvyys. Toimintamme ja päätöksentekomme on julkista ja läpinäkyvää.

Kunnioitus ja yhdenvertaisuus. Kohtelemme kaupungin työntekijöitä, asiakkaita ja yhteistyökumppaneita kunnioittavasti ja yhdenvertaisesti. Emme hyväksy syrjintää, häirintää tai epäasiallista käytöstä.

Puolueettomuus ja yksilön vastuu. Jokainen kaupungin työntekijä on vastuussa toimimaan ja käyttäytymään asemansa edellyttämällä tavalla, kaupungin edun mukaisesti. Henkilökohtainen etu ei saa vaikuttaa millään tasolla päätöksentekoon.

Omaisuuksien ja tiedon vastuullinen käyttö. Käytämme julkista omaisuutta ja tietoa vastuullisesti ja säännösten mukaan.

Ympäristövastuu. Kaiken toimintamme tulee olla ympäristönäkökulmasta tarkasteltuna kestävä.

Hyvä hallinto. Noudatamme lakeja ja asetuksia sekä hyvän johtamisen ja hallintotavan periaatteita.

Useilla, ellei kaikilla yliopistoilla, on eettiset periaatteensa. Ne painottuvat useimmiten lähes yksinomaan tutkimusetiikkaan. Esimerkkeinä *Helsingin yliopiston tutkimusetiikka* ja *Jyväskylän yliopisto – tutkimusetiikka*. Laajemmat kuin pelkästään tutkimusetiikkaan liittyvät eettiset periaatteet ovat valmisteilla esimerkiksi Taideyliopistossa. Oulun yliopistolla on myös *Koulutuksen eettiset periaatteet*.

Teosto – vastuullisuusraportti. Esimerkki aivan muulta alalta kuin edelliset on Teoston vastuullisuusraportti, joka on dokumentoitu Teoston verkkosivuilla. Raportti lienee tois- taiseksi ainoa laatuaan. Teosto toteaa, että vastuullisuus näkyy siinä, että organisaatio huolehtii tekijänoikeuksien toteutumisesta ja niiden kollektiivisesta hallinnoinnista laadukkaasti ja tehokkaasti. Koko toiminta perustuu luottamukseen ja luottamus puolestaan rakentuu vastuulliselle toiminnalle. Teoston toimintaa koskevaan jaksoon sisältyvät kuvaukset muun muassa arvoista, toimintaperiaatteista ja Teoston toiminnasta suhteessa sidostyhmiin, oikeudenomistajiin, musiikin käyttäjäasiakkaisiin, omaan henkilöstöön, poliittisiin päättäjiin, viranomaisiin, suureen yleisöön ja muihin tekijänoikeuden organisaatioihin nähden. Muut jaksot kertovat organisaation taloudellisesta vastuusta, ympäristövas- tuusta ja sosiaalisesta vastuusta.⁷⁶

⁷⁶ Teoston verkkosivuilla mainitaan, että yhteiskuntavastuun raportoinnissa on pyritty noudattamaan GRI (Global Reporting Initiative) viitekehystä. GRI on parikymmentä vuotta sitten perustettu kansainvälinen aloite kestävästä kehityksestä palvelevan raportoinnin kehittämiseksi.

Toimialakohtaisia eettisiä ohjeistuksia

*Korruptio ja eettisyys kunnassa.*⁷⁷ Kuntaliiton eettiset ohjeet keskittyvät korruption kitkemiseen. ”Korruptio ja eettisyys” on tiivis esitys korruptiosta käsitteenä ja korruption ilmeneemisestä kuntasektorilla. Julkaisussa käydään läpi kunnan valvontajärjestelmää sekä tuodaan esiin kunnallishallinnon perusarvot ja niistä johdetut eettiset periaatteet.

*MTL:n eettiset periaatteet viestintätoimistoille.*⁷⁸ MTL on kehittänyt viestintätoimistoille periaatteet, joiden avainsanat ovat asiakaslähtöisyys, luottamus, integriteetti, kunnioitus, rehellisyys, yksityisyys, sidonnaisuudet, läpinäkyvyys, avoimuus ja vastuullisuus. *MTL:n eettiset säännöt*⁷⁹ perustuvat viiteen keskeiseen arvoon, jotka ovat rehellisyys ja avoimuus, kunnioitus, kohtuullisuus, luotettavuus, ja erinomainen ammatillinen osaaminen.

Suomen Keskuskauppakamarin yhteydessä toimii Mainonnan eettinen neuvosto (MEN) on lautakunta, joka antaa lausuntoja siitä, onko tietyn tuotteen tai palvelun mainonta tai muu markkinointitoimenpide hyvän tavan mukaista ottaen huomioon Kansainvälisen kauppakamarin markkinointisäännöt (aiemmalta nimeltään Mainonnan kansainväliset perussäännöt).

Museotyön eettiset säännöt. Myös museoalalla on Suomessa eettiset säännöstönsä. Näihin kuuluvat ICOM – Suomen komitea ry:n museotyön eettiset säännöt⁸⁰. Säännöt kattavat museotyön kaikki vaiheet. Museoliitto on julkaissut museotyön säännöistä oman verkkojulkaisunsa Museoetiikka 2.0. Puheenvuoroja ja keskustelunavauksia. Se lähtee museotyön kahdeksasta säännöstä; museoetiikan esittely on julkaisussa artikkelin muodossa.

*Hyvä säätiötapa.*⁸¹ Hyvä säätiötapa sisältää säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunnan ohjeet.

*Rakennusalan eettiset ohjeet.*⁸² Rakennusalan eettisten ohjeiden peruseriaatteet ovat yhdenvertaisuus ja tasapuolisuus, työturvallisuus ja terveys, ekologia ja ympäristön puhtaus. Rakennusala eli rakentaminen ja rakennustuoteteollisuus yhteensä työllistää Suomessa noin 250 000 henkilöä.

77 Kuntaliiton julkaisu 2018.

78 Markkinoinnin, teknologian ja luovuuden liitto MTL ry. MTL:n hallitus hyväksyi periaatteet 2017. MTL:n jäsenet ovat viestintätoimistoja, jotka ovat sitoutuneet noudattamaan MTL:n eettisiä periaatteita.

79 MTL kertoo, että sen eurooppalainen yhteistyöverkko on European Association of Communication Agencies EACA. EACA on julkistanut eettiset säännöt nimellä The Code, jotka on luonnosteltu yhteistyössä Institute of Communication Ethics’in kanssa 2004. MTL:n omat kansalliset säännöt on laadittu ne huomioon ottaen.

80 ICOM on vuonna 1946 perustettu Kansainvälinen museoneuvosto, joka toimii Unescon yhteydessä.

81 Säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunta ry.

82 Rakennusteollisuus RT ry.

*Viestinnän eettiset ohjeet.*⁸³ Viestinnän eettinen neuvottelukunta ottaa kantaa organisaatioiden viestintä- ja tiedotustoiminnan eettisiin kysymyksiin, neuvoo niihin liittyvissä asioissa ja tulkitsee hyvää viestinnän tapaa. Viestinnän eettisen neuvottelukunnan kannanotot perustuvat Viestinnän eettisiin ohjeisiin. Näiden ohjeiden arvot viestintäalan ammattilaisille ovat avoimuus ja vuorovaikutteisuus, rehellisyys, luotettavuus ja arvostus.

*Yhdenvertainen musiikkiala.*⁸⁴ Yhdenvertainen musiikkiala – perusteet teeseille tasa-arvon ja diversiteetin edistämiseksi musiikkialalla luotiin Musiikki & Media -tapahtuman yhteydessä 2017. Musiikkialan ammattilaisista koostunut työryhmä on työstänyt teesit. Teesit sisältävät kuusi hyvin muotoiltua lupausta, joita allekirjoittaneet organisaatiot sitoutuvat noudattamaan. Teeseillä pyritään edistämään musiikkialan yhteistä, tasa-arvoista tulevaisuutta. Hankkeessa mukana olevat järjestöt ovat kutsuneet mukaan kaikki musiikkialan ammattilaiset allekirjoittamaan ja jakamaan teesit. Teesin on allekirjoittanut tähän mennessä noin 120 musiikkialan yritystä, yhdistystä ja muun muassa konserttien järjestäjää.

*Ohjeistus seksuaalisen häirinnän ehkäisyyn elokuva- ja tv-alalla.*⁸⁵ Ohjeistukseen on liittynyt 21 alan organisaatiota – kaikki keskeiset alan ammattilaisten yhdistykset, tukioorganisaatiot ja koulutusorganisaatioita. Ne sisältävät hyvin laaditun määritelmän siitä, mitä seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan⁸⁶. Tätä seuraa esimerkkiluettelo niistä toimenpiteistä, joiden avulla seksuaalinen häirintä tuotannoissa estetään.⁸⁷ Näiden jälkeen ovat toimintaohjeet seksuaalista häirintää kohtaavalle, esimiehille ja seksuaalisesta häirinnästä epäillylle tai syytetylle.

83 Viestinnän eettinen neuvottelukunta (VEN), vuodesta 2015 lähtien toimiva keskusteluelin. VENin taustajärjestöt ovat Viestinnän asiantuntijoiden ammattijärjestö Viesti ry, ProCom – Viestinnän ammattilaiset ry, Markkinoinnin, teknologian ja luovuuden liitto MTL sekä Julkisen alan tiedottajat JAT.

84 Hanketta on koordinoitunut Music Finland. Aloitteessa ovat olleet mukana Teosto, Gramex, Suomen Muusikkojen liitto, Suomen Musiikintekijät, Suomen Musiikkikustantajat, Suomen Säveltäjät, IFPI, IndieCo, Musiikin edistämissäätiö, LiveFIN sekä Music Finland.

85 SES helmikuu 2018. Elokuvatuottajat kokosivat työryhmän ohjeistusta valmistelemaan. Ohjeistusta valmistelemaan kutsutussa työryhmässä olivat edustettuina Elokuvatuottajat ry, Suomen elokuvaohjaajaliitto SELO, Suomen Näytelmäkirjailijat ja Käsikirjoittajat/Käsikirjoittajien kilta, Teatteri- ja mediatyöntekijöiden liitto, Suomen Näyttelijäliitto, Aalto-yliopiston Elokuvataiteen ja lavastustaiteen laitos, Arcada, Metropolia ja Suomen elokuvasäätiö. Ryhmään osallistui myös työturvallisuus- ja työsuojeluasiantuntija.

86 Ohjeistuksen mukaan: ”Seksuaalinen häirintä tarkoittaa ei-haluttua seksuaaliluonteista fyysistä, sanallista tai muuta käyttäytymistä. Valta-asemassa olevan tulee käyttäytyä erityisen vastuullisesti. Seksuaalista häirintää on esimerkiksi fyysinen koskettelu, seksuaalista kanssakäymistä koskevat ehdotukset tai vaatimukset seksuaalisesti vihjailevat eleet tai ilmeet, härskit puheet, kaksimielliset vitsit sekä vartaloa, pukeutumista tai yksityiselämää koskevat huomautukset tai kysymykset seksuaalisesti värityneet aineistot, viestit tai puhelut vakavimmillaan kyseessä voi olla raiskaus tai sen yritys. Nämä koskevat myös rekrytointi- ja casting-tilanteita.”

87 Toimenpiteitä ovat esimerkiksi johdon selkeä ilmaus siitä, että työpaikalla ei hyväksytä seksuaalista häirintää (nollatoleranssi); hyvän työkäytännön pelisäännöt, käydään läpi työntekijöiden kanssa mikä on yrityksessä sekä tuotannon kaikilla osa-alueilla hyväksyttävää ja ei-hyväksyttävää; tuotannon erityispiirteiden läpikäynti tuotannon alussa; jos mukana on esimerkiksi alastonkohtauksia tai improvisoimista, tilanteet käydään läpi etukäteen ja kysytään osallisten suostumus; yrityksessä ennalta laaditut menettelytavat, joilla seksuaaliseen häirintään puututaan asianmukaisesti ja tehokkaasti; esimiesten kouluttaminen seksuaalisen häirinnän havaitsemiseen, selvittämiseen ja poistamiseen.

Koulutusmateriaaleja

*Virkamiesetiikkaa koskeva koulutuspaketti.*⁸⁸ Valtiovarainministeriö ja oikeusministeriö ovat julkaisseet virkamiesetiikkaa koskevan koulutuspaketin. Virastoille tarkoitettu puolen päivän mittainen paketti sisältää virkamiesetiikan ja korruption torjunnan perusopit ja antaa virkamiehille välineitä eettisesti kestävään toimintaan. Paketti sisältää koulutuspäivän malliohjelman. Valtiovarainministeriön yhteydessä toimii valtion virkamieseettinen neuvottelukunta (joka on esitelty aikaisemmin (s. 32–33). Neuvottelukunnan tehtävänä on käsitellä virkamiesetiikkaan liittyviä asioita ja antaa valtion virastojen pyynnöstä lausuntoja virkamieseettisistä kysymyksistä.

Opetushallitus – elämäkatsomustiedon oppikirjan eettinen ongelma -osio. Lapsia ja nuoria ei eettisten kysymysten esiin nostamisessa pidä unohtaa. Opetushallitus on laatinut/ tuottanut tukimateriaalia kouluille ja oppilaitoksille elämäkatsomustiedosta. *Miina ja Ville etiikkaa etsimässä* -oppikirja on Opetushallituksen kustantaman elämäkatsomustiedon oppikirjasarjan kolmas osa.⁸⁹

Oppikirjan Eettinen ongelma -osio liittyy erityisesti opetussuunnitelman ihmisenä kasvamisen aihekokonaisuuteen. Luvussa käsiteltävät kysymykset tukevat aihekokonaisuuden tavoitteita oppia 1) ymmärtämään omaa fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista kasvua sekä omaa ainutkertaisuutta, 2) arvioimaan toimintansa eettisyyttä ja tunnistamaan oikea ja väärä, 3) tunnistamaan oma oppimistyyli ja kehittämään itseä oppijana sekä 4) toimimaan yhteisön jäsenenä.

Aihekokonaisuuden keskeiset sisällöt ovat seuraavat:

- fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen kasvuun vaikuttavat tekijät, tunteiden tunnistaminen ja käsittely
- oikeudenmukaisuus, tasa-arvo
- opiskelutaidot ja pitkäjänteinen, tavoitteellinen itsensä kehittäminen
- toisten huomioon ottaminen, oikeudet ja velvollisuudet ryhmässä, erilaiset yhteistoimintatavat.

Etiikkaa ja moraalia käsittelevä osio liittyy niin ikään kulttuuri-identiteetin ja kansainvälisyyden aihekokonaisuuteen, jonka keskeisistä sisällöistä osio auttaa käsittelemään ihmis-oikeuksien ja ihmisryhmien välisen luottamuksen ja onnistuneen yhteistyön edellytyksiä. Luku sivuaa myös viestinnän ja mediataitojen aihekokonaisuutta ja tukee erityisesti sen ja

⁸⁸ Valtiovarainministeriö ja oikeusministeriö 2019.

⁸⁹ Oppikirjan tekijät ovat Satu Honkala, Antti Tukonen ja Ritva Tuominen.

mediataitojen aihekokonaisuutta sekä erityisesti tavoitetta kehittää mediakriittisyyttä ja eettisten ja esteettisten arvojen tunnistamista viestinnässä.

Eettisiä ongelmia käsittelevä luku tukee myös vastuuta ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta koskevan aihekokonaisuuden hahmottumista auttamalla oppilasta ymmärtämään, että yksilö rakentaa valinnoillaan sekä omaa tulevaisuuttaan että yhteistä tulevaisuuttamme.⁹⁰

90 Koko oppikirjan kuvaus seuraa Opetushallituksen verkkosivujen esitystä.

6 Selvityksen sidosryhmä- ja asiantuntijakeskustelut

Selvitystyön aikana ei virusepidemian takia ollut mahdollista järjestää avoimia keskustelutilaisuuksia. Tästä syystä keskustelut sidosryhmien kanssa oli käytävä sarjana puhelinkeskusteluja tai -haastatteluja. Monet keskustelut olivat perusteellisia ja osoittivat, että eettisiä kysymyksiä mietitään kentällä paljon.

Seuraavassa on tiivis yhteenveto selvitystehtävän toteutuksen aikana käydyistä sidosryhmäkeskusteluista.

Henkilöistä, joiden kanssa keskusteluja on käyty, on luettelo selvityksen liitteessä 1.

Asiantuntijoiksi on liitteenä olevassa luettelossa ryhmitelty ne keskustelijat, jotka eivät toimi taiteen tai kulttuurin ja kulttuuripolitiikan kohteena olevassa varsinaisessa toimintakentässä.

Sidosryhmien edustajia ovat toimintakentällä toimivien organisaatioiden ja yhteisöjen edustajat. Tiedon ja käsitysten hankinnan systematisoimiseksi ja varmistamiseksi oli tarpeellista muodostaa keskustelujen rakennetta keskustelurungolla, jota keskustelujen pohjana käytettiin soveltuvin kohdin (liite 2).

Asiantuntijakeskustelut

Asiantuntijakeskusteluista ei ole tehty yhteenvetoa. Asiantuntijakeskusteluissa saadut tiedot ja löydökset ovat vaikuttamassa tekstiin kautta koko selvitykseen ja siinä oleviin ehdotuksiin.

Sidosryhmäkeskustelut

Yleistä

Keskusteluissa kulttuurialojen edustajien kanssa vahvistui se johtopäätös, joka oli tehty jo opetus- ja kulttuuriministeriön järjestämässä keskustelutilaisuudessa 9.1.2020, että kulttuurialojen eettinen toimielin on tervetullut ja tärkeä hanke ja että on kaikki syy harkita sellaisen perustamista.

Etiikka on kulttuurinen asia, kulttuuriasia. Kulttuurin alojen tulisi olla eturintamassa esi-merkkinä eettisestä toiminnasta.

Esitettiin arvio, että työtä kyllä löytyy tässä asiassa ja tällä kentällä. Elintä luotaessa pitäisi kuitenkin varoa synnyttämästä lisää varoja syövää hallintobyrokratiaa. Samoin pitää varoa ylenpalttisia lupauksia. Pitää välttää sitä, että syntyy odotuksia kaikkien kulttuurin ja taiteen alojen ikaikaisten ongelmien tai vääryyksien ratkaisemisesta. Muutoinkin vanhojen tapausten käsittelyä pitäisi välttää. Vanhojen korjaamattomien asioiden käsittely saattaisi lamauttaa elimen tai heikentäisi sen käyttökelpoisuutta ja toimintakykyä.

Myös ylenpalttista kaitsentaa tai holhoamista pitäisi välttää. On muistettava taiteen vapaus ja taiteellinen vapaus, sananvapaus. Eettisten kysymysten tarkastelu ei saa ulottua taiteen sisältöön. Taide voi olla myös rumaa ja käsitellä tai kuvata epäeettisiä asioita.

Myös opetus- ja kulttuuriministeriöllä pitäisi olla omat eettiset ohjeensa kulttuuripoliittisille toimille ja rahoituspäätöksille. Myös hyvän hallinnon arviointi on eettispohjaista. Kaikki taiteen ja kulttuurielämän rahoitukseen osallistuvat pitäisi saada mukaan eettisten periaatteiden ja eettisten toimintakäytänteiden piiriin, siis myös kunnat ja säätiöt.

Perustaminen pitäisi toteuttaa niin, että kulttuurin ja taiteen kentän organisaatiot eivät koe olevansa syytettyjen penkillä. Ei saisi syntyä tunnelmaa, joka viittaisi siihen, että kulttuurin aloilla ollaan erityisen epäeettisessä tilassa. Heikoimmassa asemassa kentällä ovat todennäköisesti freelancerit, itsensä työllistäjät ja yksinyrittäjät.

Monella sektorilla odotetaan ohjeita siitä, kuinka toimitaan oikein. *"Ei ole ollut ohjeita siitä, mikä tässä on oikein tai väärin". "Täytyy olla jokin kanava".*

Toimielimen perustaminen ei saisi vähentää tai poistaa sitä vastuuta, joka on kulttuurin ja taiteen alojen toimijoilla, joilla on myös kyky ja resurssit huolehtia toimintansa eettisyydestä kaikissa suhteissa.

Toimielimellä tulisi olla ja sen tulisi toiminnallaan saavuttaa auktoriteettia. Lopputuleman pitää olla, oli se mikä tahansa, etteivät toimenpiteet ole vain kosmeettisia. Toimielimen

tulisi tavoitella hyvän työkuulttuurin periaatteita ja edistää kulttuurialojen toimijoiden yhteiskuntalupauksia ja -sitoumuksia.

Toimielin ei saisi olla sen paremmin tuomioistuin kuin edunvalvontaelinkään. Mikäli toimielimeen kuuluu myös neuvottelukunta tai neuvosto, sen jäsenten pitäisi olla henkilökohtaisessa asiantuntijaominaisuudessaan, johon kuuluu mahdollisen oman alan tuntemus. Jäsenillä ei pidä olla velvollisuutta "ajaa" jonkin toimija- tai ammattiryhmän etua.

Eettisten kysymysten kirjo kulttuurin aloilla on erittäin laaja. Eettisiin periaatteistoihin kuuluvat kulttuuripolitiikan eri toimijoiden virkamiesetiikka, sukupuolien välinen ja muu tasa-arvo, yhdenvertaisuus, eri häirinnän muodot, eri syrjinnän muodot, sopimusten tekeminen ja vaatimus sopimusten kohtuullisuudesta sekä vähemmistöjen, alkuperäiskansaan kuuluvien henkilöiden ja maahanmuuttajien asemaan liittyvät eettiset kysymykset. Tämän päivän eettisiä asioita ovat myös ympäristöstä, ilmastosta ja kestävästä kehityksen edellytyksistä huolehtiminen.

Monilla aloilla on rakenteellisia ongelmia, joihin liittyy myös se, että rakenteita puuttuu. Rakenteettomilla aloilla ja hankkeissa pelataan näkymättömillä valtaseiteillä. Valta-asemia on toki organisaatioissakin. Systeemin puutteita liittyy siihen, miten asioita on organisoitu. Johtovastuussa olevien osaamattomuus altistaa ongelmille ja kärjistää niitä, samoin käytettävissä olevien resurssien niukkuus. Tähän vaikuttavat opitut toimintatavat ja niiden taakse kätkeytyvät asenneongelmat.

Työlainsäädäntö ei kata monia ongelmatilanteita. Varsinkaan apurahoilla rahoitetussa toiminnassa eivät useimmiten päde työsuhteisiin liittyvät velvollisuudet. Tämän yksi ilmeneismuoto on se, että esimerkiksi aluehallintoviraston työsuojelutarkastuksessa tulevat näkyviin vain työsuhteisiin liittyvät ongelmat. Toimivalta ei ulotu itsensä työllistäjiin, projekti-työntekijöihin eikä yrittäjiksi katsottuihin.

Työehtosopimukset voivat tuottaa säännelystä ympäristöstä muodostuvaa turvaa. Kaikilla aloilla, esimerkiksi näyttelijöillä, ei kuitenkaan ole kaikki työn tekemisen tilanteet kattavaa työehtosopimusta.

Kuntasektori on valtion ja säätiöiden ohella erittäin tärkeä toimija. Olisi parasta, jos toimielin voisi luoda myös laajasti yhtenäisiä sääntöjä, joita kuntasektorillakin voitaisiin sitoutua noudattamaan. Kuntasektorin "hoidossa" olevalta kulttuurin kentältä pitää voida odottaa yhtä eettisiä toimintakäytäntöjä ja periaatteita kuin muiltakin.

Toimielimen toimialan ja tehtävien tulisi ulottua myös joihinkin osiin koulutuksen kentästä. Näihin kuuluvat taiteen ja kulttuurin koulutusta tekevät koulutusorganisaatiot, muun muassa yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen asianomaiset koulutussektorit.

Huomion kohteina pitäisi olla organisaatioiden opettajakunnan toiminta, opiskelijat ja oppilaat ja harjoittelijatkin.

Toimielimen tulisi myös organisoida omaa työtänsä sektorikohtaisesti niin, että eri toimialojen sektorikohtaiset erityispiirteet tulevat otetuiksi huomioon. Jos perustetaan esimerkiksi neuvottelukunta, se voisi organisoida valmistelevaa työtään alakohtaisiin jaostoihin.

Oikeudellinen muoto

Sidosryhmäkentällä vaikuttava melko vähän kiteytyneitä ajatuksia siitä, millainen tulisi olla elimen oikeudellinen tai organisaatiomuoto.

Esitettiin vahva käsitys, että kulttuurialalla on mahdotonta perustaa sellainen elin, joka olisi kulttuurialan organisaatioiden yhteenliittymä, media-alan julkisen sanan neuvoston tapaan. Taiteen ja kulttuurin kentät ovat liian laajat, niillä on suuri määrä organisaatioita eikä ole olemassa kattavaa kattojärjestösystemiä. Moni katsoi, että itsesääteily ei myöskään riitä.

Asiamiesmalli vaatisi monialaisuutta ja erityiskysymysten ymmärtämistä. Valtuutettu-malli tai neuvottelukunta saattaisivat olla realistisia. Neuvottelukunnan pääsihteerillä voisi olla valtuutettujen tehtäviä muistuttavia piirteitä.

Moni keskustelija katsoi, että viranomaisen pitäisi olla toimielimen perustajana. Opetus- ja kulttuuriministeriö voisi asettaa elimen ja nimetä sen jäsenet. Tuotiin esille, että toimielimen osoitteen pitäisi olla ministeriö, auktoriteetti. Esille tuli myös ajatus, että taidoneuvosto voisi nimetä jäsenet.

Tehtävät

Moni piti yhtenä tärkeimmistä kysymyksistä sitä, mitkä olisivat mahdollisen toimielimen tehtävät. Tehtävien määrittelyä ja rajaamista pidettiin tärkeänä. Ne vaativat laajaa keskustelua. Olisi tärkeää, että olisi elin, joka voi lausua eettisistä kysymyksistä, riippumatta siitä, onko mukana valitusten käsittely.

Jos tehtävissä on mukana mahdollinen valitus- tai kantelumenettely, toimielimellä tulisi olla riittävän laaja osaaminen tapausten ohjaamiseksi eri kysymyksissä toimivaltaisten viranomaisten tai elimien käsiteltäväksi (oikeuslaitos, lastensuojelu, sosiaaliviranomaiset, työlaainsäädännön velvoitteet ja elimet). Tämän pitäisi tapauksesta riippuen sisältää mahdollisuus myös ohjata käsittely sovittelu-, välitys- tai välimiesmenettelyyn – tai asianomaisen ammattijärjestön mahdollisen käsittelymekanismin piiriin.

Valitus- ja kantelumenettelyn olemassaolo loisi eräänlaisen yhden luukun periaatteen. Jos kentän toimija ei tiedä, mitä tehdä epäkohdan korjaamiseksi, hän voisi ottaa toimitukseen yhteyttä. Toimielin voisi ohjata asian toimivaltaiselle viranomaiselle tai elimelle tai käsitellä tapausta itse.

Toiminnan ja tehtävien painotuksen pitäisi kuitenkin monien, ehkä useimpien, keskustelijoiden mielestä olla ennaltaehkäisevässä toiminnassa.

Jos eettisen toimielimen perustaminen merkitsee samalla kentälle uusia velvoitteita, tulisi olla riittävän pitkä siirtymäkausi velvoitteiden toteuttamiseen. Kentällä on paljon pieniä organisaatioita, joille lisätehtävät voivat olla vaikeita tai ylivoimaisia toimijoiden jatkuvan resurssipulan takia.

Ennaltaehkäisevä toiminta

Monien kulttuurien sidosryhmien edustajien käsitykset painottuvat toimielimen ennaltaehkäisevään toimintaan epäeettisen toiminnan ja käyttäytymisen ehkäisemiseksi. Ennaltaehkäisevän toiminnan tärkein funktio on tietoisuuden lisääminen eettisistä kysymyksistä. Tietoisuuden lisääntyminen johtaa käyttäytymisen muutoksiin ja tarkemmin harkittuun toimintaan.

Keskusteluissa painotettiin ylätason ohjeiden tärkeyttä.

Toimielimen pitäisi olla neuvoo-antava, hyviä ohjeita antava elin. Tämä rooli olisi suunnattu sekä kulttuuripolitiikan alojen viranomaisiin että kentän toimijayhteisöihin ja niiden jäsenistöihin. Elin voisi kiteyttää ja antaa eettisiä periaatteita.

Sen tehtäviin pitäisi kuulua kentän neuvonta, koulutus ja suositusten antaminen.

Valtion omaa roolia korostettiin myös toimielimen tehtävistä käydyissä keskusteluissa. Elin voisi myös antaa ehdotuksia opetus- ja kulttuuriministeriölle tai Taiteen edistämiskeskukselle.

Toimielimen toiminnan jalkautusprosessi on tärkeä. Tehtävistä ja toimintatavoista riippuen, toimielimen perustaminen voisi (optimaalisesti) laukaista liikkeelle ison keskusteluprosessin, liikekannallepanon, jonka fokuksessa olisivat kentän yksittäisten toimijoiden ja toimijayhteisöjen arvot ja etiikka. Tällainen prosessi voisi lisätä tietoisuutta eettisistä kysymyksistä ennennäkemättömällä tavalla. Asioiden ääneen lausuminen lisäisi eettisten kysymysten yleistä ymmärrystä.

Toimielimen tulisi katsoa eteenpäin. Jo toimielimen perustaminen nostaa esiin eettisten kysymysten ja toimintatapojen tärkeyttä, lisää keskustelua ja tekee koko eettisten kysymysten asiaa näkyvämmäksi.

Vaikka sidosryhmäkeskustelujen yhteenveto ennaltaehkäisevästä toiminasta jää tässä lyhyeksi, se ei osoita tämän käsitellyn asiakysymyksen vähäistä tärkeyttä, vaan sitä, että sen kokivat kaikki keskustelukumppanit riidattomasti tärkeimmäksi tai ainakin ehdottoman tärkeäksi asia-alueeksi.

Ennaltaehkäisevä toiminta on tärkeämpi kuin mahdollisuus käsitellä yksittäisiä tapauksia jälkikäteen.

Jälkikäteinen toiminta

Enemmistö keskusteluihin osallistuneista katsoi, että jälkikäteinen epäeettisen toiminnan yksittäistapausten käsittelymahdollisuus pitäisi sisältyä toimielimen tehtäviin. Pitäisi olla olemassa valitusmahdollisuus tai kantelumenettely epäeettisestä katsotusta tai väitetystä toiminnasta/kohtelusta. Toimielin voisi olla se monen kaipaama ulkoinen elin, joka voi tarkastella konkreettista yksittäistapausta neutraalisesti ja objektiivisesti.

Sen sijaan usea ilmaisi skeptisyyttä siitä, että valituksen tai kantelun voisi tehdä nimettömänä. Tähän tulisi suhtautua varoen, ja asiat voivat olla arkaluonteisia. Usea lausui myös sen käsityksen, että olisi selkeää, jos anonyymiä mahdollisuutta valituksen tai kantelun tekemiseen ei lainkaan olisi. Toisaalta, voisi olla myös menettely, joka ei ole kokonaan anonyymia; nimettömän pyynnön käsittelyyn ottamisessa voisi olla harkinnanvaraisuutta. Tällöin käsittely ei olisi kokonaan anonyymia; välimuotona voisi olla joillakin kriteereillä ”vaikeutettu menettely”. Esimerkiksi, ennen käsittelyyn ottamista tapauksen yleistä merkitystä ja kantavuutta arvioitaisiin, ja toimielin saattaisi ottaa tapauksen käsittelyyn muuntaen sen elimen omaksi aloitteeksi.

Nimetönkin asian käsittelyyn saattaminen saattaa merkitä suurta henkistä tukea huonosta kohtelusta kärsivälle henkilölle.

Esitettiin kuitenkin myös argumentteja ja epäilyjä siitä, voitaisiinko yksittäisiä tapauksia koskevasta valitus- tai kantelumenettelystä saada ylipäättään toimiva. Millä pelisäännöillä tutkittaisiin ja ratkaistaisiin eettisiä kysymyksiä asioissa, joista ei ole lainsäädäntöä tai selviä noudatettavia sääntöjä kentällä, jolla vain osalla kentän toimijoista on omia eettisiä ohjeita? Niissä kysymyksissä ja aloilla, joihin soveltuu työlainsäädäntö ja joilla mahdollisesti on työehtosopimuksia, on luonnollisesti sääntönsä ja käsittelymenettelynsä. Näissä on ammatillisilla järjestöillä iso rooli.

Tuli esiin myös pohdintaa siitä, että valitusten tai kantelujen käsittelyssä tutkintaa tekevillä henkilöillä pitäisi olla valtava tietomäärä, lainsäädäntöjen osaaminen sekä kyky ja osaaminen taustatarkistusten tekemisessä ja tähän liittyvissä menettelytavoissa. Toimielin voi joutua lähes ylivoimaisiin tilanteisiin todistelun hankinnan vaikeutuessa. Lisäksi voi olla vaikea löytää riittävän riippumattomia ihmisiä mahdollisen toimielimen jäseniksi. Elimen tulee voida säilyttää integriteettinsä ja saavuttaa ja säilyttää auktoriteettinsa.

Oikeutta pitäisi ihmisille kuitenkin suoda ja saada.

Toisaalta myönnetään, että toimielimen perustaminen ja eettisten kysymysten voimakas esiin ottaminen ja asiaa koskeva keskustelu voivat lisätä ihmisten rohkeutta ottaa tuoreeltaan esiin kokemansa epäeettinen ja ahdistava epäoikeudenmukainen kohtelu. Tämä voisi toteutua myös sellaisissa tilanteissa, joissa on alisteisia tai haavoittuvia asemia ja valtasuhteita, esimerkiksi rahoituksesta ja palkkiosta määräämisen kohdalla.

Yksittäisissä tapauksissa voi olla kysymys myös sellaisista tilanteista, joissa toiminnan vetäjällä ei ole työnantajaosaamista tai projektin tai tiimin johtamisosaamista. Tilannetta voi vaikeuttaa myös se edelläkin mainittu seikka, että toiminnan tai hankkeen rahoitus on usein niukka. Tämä johtaa huomion takaisin ennaltaehkäiseviin toimiin ja siihen, kuinka laajaa neuvonnan, suositusten ja koulutuksen järjestämisen tulisi olla. Koulutuksen pitäisi ulottua kaikkiin työn tekemisen muotoihin, työlainsäädännön velvoitteisiin ja myös epätyypillisiin työsuhteisiin, itsensä työllistäviin henkilöihin ja toimimiseen esimerkiksi apuraha-rahoituksella hankkeissa työsuhteiden ulkopuolella.

Toimielintä perustettaessa on varottava, että ei anneta käsitystä, että kaikki eettiset ongelmat ratkeavat, jos tulee valitus- tai kantelumenettely. Toimielimelle pitää jättää mahdollisuus sekä ottaa tapauksia käsittelyyn että olla ottamatta käsittelyyn.

Toimielin voisi lausua yksittäisistä tapauksista mielipiteitä tai antaa niistä lausumia.

Mikäli toimielimelle tulee valituksia tai kanteluita tutkiva ja ratkaiseva tehtävä, ratkaisun tekemisvaiheessa asian käsittelyssä tulee olla kulttuurin ja taiteen toimialojen ulkopuolelta muodostettu kokoonpano, tai ainakin riittävä määrä jäseniä näiden alojen ulkopuolelta.

Keskusteluissa esitettiin kysymys, voisivatko mahdolliset sanktiot tai moitteet olla määrääkäsia. Jos moite tai huomautus on seuraamuksena toimielimen päätösvalikoimassa, moite saattaa heittää elinikäisen varjon henkilöön ja vaikeuttaa hänen ammatillista uraansa. Vielä lausuttiin, että jos toimielimen käsittelyn johtopäätöksenä on moite, sillä pitää voida olla nimetty kohde.

Mahdollinen sanktio epäeettisestä toiminnasta voisi olla valtionosuusjärjestelmässä tai valtionavustuksien kriteereissä. Valtionavustussysteemissä voisi olla tästä ehtoja. Ehtoihin voisi sisältyä sitoutuminen joihinkin eettisiin ohjeisiin tai periaatteisiin ja esimerkiksi vaatimus eettisen itsearvioinnin tekemisestä.

Joidenkin eettisten ohjeiden tai periaatteiden tulisi olla "sitovia" suhteessa esimerkiksi opetus- ja kulttuuriministeriöön ja muihin julkisen rahoituksen myöntäjiin. Niiden noudattamisen tulisi olla välttämätön ehto julkiselle rahoitukselle.

Lisäksi, jos toistuvia väitteitä syrjinnästä tai muusta esitetään, opetus- ja kulttuuriministeriö tai Taiteen edistämiskeskus voisivat pyytää asiasta selvityksen. Jos selvitys olisi hyväksyttävä, tekisi valtionavustusviranomaisen "vapauttavan" päätöksen hyväksyessään selvityksen. Äärimmäinen sanktio olisi julkisen tuen epääminen.

Keskusteluissa esitettiin myös kysymys, miksi jotain tällaista ehtoa ei jo ole valtionavustusjärjestelmässä.

Kulttuurin ja taiteen aloilla on myös yritystoimintaa, joihin ei kohdistu valtionavustuksia. Miten nämä toimijat saadaan eettisten kysymysten liikekannallepanoon mukaan? Keinona voisi olla yritysten sitoutuminen hyviin käytäntöihin, josta muodostuisi kilpailuetu. Myös yritysten hyvän hallinnon arviointi on eettispohjaista. Joissakin asioissa on käytössä sertifi- kaatti hyvien käytäntöjen noudattamisesta.

Jos toimielimen rakenteessa on neuvottelukunta tms., keskusteluissa aprikoiitiin, miten löytyvät henkilöt, jotka voivat tutkia valituksia ja arvioida toisten toiminnan eettisyyttä.

Lopuksi, monella voi olla ajatus, että kaltoin itsensä kohdelluksi tunteva henkilö näkee, että ei ole muita keinoja kuin – eräänlaisena jälkikäteenä keinona – nostaa tapaus esiin julkisuudessa. Tämä voi pohjautua toiveeseen, että yleisen mielipiteen paine voisi tuoda asiaan ratkaisun tai helpotusta. Usein käy kuitenkin niin, että asioiden julkinen ruodinta vain pahentaa tilannetta. Toimielimen perustaminen ja olemassaolo saattaisi onnistuessaan luoda kokonaan uudenlaisen reitin tai kanavan kysymysten käsittelylle.

Toimivalta

Toimielimen mahdollisesta toimivallasta käydyissä keskusteluissa tuotiin esiin, että erityisesti valitusten tai kanteluiden käsittely on arkaluonteinen tehtävä. Se tapahtuu monesti valta – riippuvuussuhde – talous – akselilla. Tällaisessa toiminnassa arvioidaan ihmisiä ja heidän tekojaan ja käyttäytymistään. Arviointi voi vaikuttaa ihmisten työnsaantiin ja ammatillisen edistymisen mahdollisuuksiin.

Tuotiin esiin käsitys, että toimielimelle ei tarvittaisi (varsinaista) (uutta) toimivaltaa. Toimielimen perustamisen yhteydessä ei säädettäisi uutta eettisten asioiden substanssia koskevaa lainsäädäntöä. Elin lausuisi sille esitetyistä kysymyksistä silloin, kun lausumiselle on edellytyksiä. Näin se vaikuttaisi yleiseen mielipiteeseen. Vakavat tapaukset pitäisi siirtää oikeuslaitokselle.

Toimielimen päätösten ja kannanottojen pitäisi olla ei-sitovia ohjeita ja suosituksia. Toimielin muodostaisi käsityksiään ja antaisi painokkaita lausuntoja.

Toimielimen pitäisi voida tarkastella kaikkien kulttuurin ja taiteen toimijoiden toimintaa ja toimenpiteitä, mukaan luettuna sekä kentän toimijoiden toiminta että julkista rahoitusta myöntävien organisaatioiden toiminta ja soveltamat kriteerit ja perusteet.

Mitkä toimivaltuudet ovatkin, ne pitäisi toimielintä perustettaessa kirjoittaa auki.

Rahoitus

Monet toivat esiin sen, että ei ole mahdollista kerätä taiteen ja kulttuurin kentän organisaatioilta rahoitusosuuksia perustettavan toimielimen toimintaan. Julkisen sanan neuvoston toimintakenttää vastaavia edellytyksiä ei kulttuurin kentässä ole.

Rahoituksen pitäisi tulla valtion talousarviosta. Toimielimen organisaation tulisi olla kevyt eikä sen rahoitus saisi nakertaa jo valmiiksi niukkoja taiteen tuen resursseja valtion talousarviossa.

Seuranta

Seurannan pitää olla tärkeä osa järjestelmää. Seuranta edellyttää tarkastelu- ja mittauskriteerien muodostamista.

Jokin osa mittauskriteerien muodostamisesta voisi perustua julkisen rahoituksen kriteereihin, joita pitäisi kehittää edelleen.

7 Ehdotukset⁹¹

Yleistä

Eettisen toimielimen perustaminen taiteen ja kulttuurin aloja varten on tämän selvityksen perusteella tarpeellista ja perusteltua. Edellä esiteltyjen eettisten toimielinten mallien ja käytyjen sidosryhmäkeskustelujen arviointi johtaa seuraaviin perusteisiin ja kriteereihin ratkaisumallin valinnassa.

Ratkaisumallin valinnan perusteiksi ja kriteereiksi muodostuivat:

- Uuden pienen irrallisen toimielimen perustaminen ei ole tarkoituksenmukaista ja ajan hengen mukaista.
- Toimielin tulee näin ollen sijoittaa jonkin olemassa olevan opetus- ja kulttuuriministeriön alaisen viranomaisen yhteyteen.
- Toimielintä ei voida muodostaa kentän järjestöjen ja yhteisöjen omasta toimesta; pysyväksi tarkoitettua toimintaa ei myöskään voida rahoittaa laajan kentän epävarmalla rahoituksella.
- Tähänastisissa keskusteluissa on laajasti esitetty, että valtion tulee olla läsnä toimielimen perustamisessa.
- Tätä tukee se, että valtio on perustanut useita eettisiä kysymyksiä käsitteleviä toimielimiä.

91 Selvityksen toimeksiannossa esitetyt kysymykset:

1. Millainen kulttuurialan toimielimen tulisi olla oikeudelliselta muodoltaan
2. Keiden toimijoiden (viranomaiset, yhteisöt, muut toimijat) tulisi perustaa kulttuurialan eettinen toimielin?
3. Mitkä olisivat kulttuurialan eettisen toimielimen tehtävät?
4. Mikä olisi kulttuurialan eettisen toimielimen toimivalta?
5. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen toiminnan rahoitus olisi mahdollista ja tarkoituksenmukaista rahoittaa?
6. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen hallinto olisi tarkoituksenmukaista järjestää?
7. Miten kulttuurialan eettisen toimielimen toiminnassa voitaisiin varmistaa, että yksittäinen henkilö voi tarvittaessa nimettömänä tuoda esiin kokemansa epäkohdat?
8. Miten mahdollinen yhteistyö muiden alojen eettisiä asioita käsittelevien toimielinten tai vastaavien kanssa olisi mahdollista järjestää?
9. Muut mahdolliset selvitystyön aikana esille tulevat asiat.

- Toimielimen koon ja resurssien tulee vastata sitä, minkä mittaluokan kysymykseksi sen tehtävään kuuluva ala nähdään.
- Toimielimen eettisen tarkastelukulman pitää olla lähtökohtaisesti laaja.
- Varsinkin toiminnan alkuvaiheessa toimielimen tehtäväkenttään tulee kuulua taiteen ja kulttuurin alojen eettisten periaatteiden ja ohjeiden identifiointi ja dokumentointi.
- Perustamistavan pitää olla joustava, sen pitää sallia tehtävien ja käytettävissä olevien resurssien määrän kehittäminen toiminnasta saatavan kokemuksen mukaisesti.
- Toimielimen tulee olla toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton.
- Rahoituksen tulee tulla valtion talousarviosta, niin kuin monen muunkin eettisiä kysymyksiä käsittelevän elimen rahoitus.

Se, että toimielimen tulee toiminnassaan olla itsenäinen ja riippumaton, merkitsee sitä, että asianomainen ministeriö eikä mikään muukaan taho voi edellyttää, mikä kanta toimielimen tulee jossakin asiassa tai kysymyksessä omaksua.

Se, että toimielimen tarkastelukulman tulee olla lähtökohtaisesti laaja, tarkoittaa sitä, että sen harkintaan kuuluu koko eettisten kysymysten kirjo. Toimielin voi itse sille kertyvän kokemuksen pohjalta rajata aikanaan kysymyksiä, joita se tarkastelee.

Toimielimen perustaminen ja sen oikeudellinen muoto

Ehdotus on, että opetus- ja kulttuuriministeriö perustaa kulttuurialojen eettisen toimielimen ja sijoittaa sen Taiteen edistämiskeskuksen yhteyteen ja osaksi Taiteen edistämiskeskusta (Taike).

Toimielimen sijoittaminen mihinkään muuhun ministeriön alaiseen viranomaiseen ei ole luontevaa. Tämä ei estä sen harkitsemista, että toimielin perustettaisiin opetus- ja kulttuuriministeriön yhteyteen – mutta käsivarren mitan päähän – samoin kuin tutkimuseettinen neuvottelukunta tai tekijänoikeusneuvosto. Luontevin konteksti on kuitenkin ministeriön alainen virasto, Taiteen edistämiskeskus. Tällä ratkaisulla on monia etuja, joita käsitellään jäljempänä.

Taike on lähinnä se opetus- ja kulttuuriministeriön alainen viranomainen, joka on ja voi olla – ei vain taiteen vaan myös koko kulttuurisektorin yleistoimivaltainen viranomainen.

Taiteen edistämiskeskukselta annetun lain 3 §:n mukaisesti keskuksen tehtävänä on:

1. edistää taidetta kansallisesti ja kansainvälisesti;

2. edistää kulttuuria kansallisesti ja kansainvälisesti siltä osin kuin se ei kuulu muun viranomaisen tehtävään; (...)

Keskukselle on siis sen kapea-alaisemmasta nimestä huolimatta säädetty yleistä toimivaltaa kaikissa kulttuurin edistämisen tehtävissä. Eettisen näkökulman ja eettisen aspektin esiin nostaminen on kiistatta kulttuurin edistämistehtävä. Taiteen edistämiskeskuksen nimi voisikin sanojen päällekkäisyydestä huolimatta olla taiteen ja kulttuurin edistämiskeskus. Tätä ei kuitenkaan tässä selvityksessä ehdoteta. Sen harkinta voi tulla kysymykseen Taiteen edistämiskeskuksen tehtävien ja rakenteen jatkoharkinnassa.

Taiteen edistämisen julkisen, valtion piirissä olevan hallinnon rakentamisen ensimmäinen vaihe oli 1960-luvulla (perustaminen) ja sen toinen vaihe alkoi 2000-luvun alussa, ja taidehallinnon kehittäminen jatkunee. Yhtenä osana tätä pitäisi olla koko kulttuurihallinnon kehittäminen siten, että opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virastorakenne täydentyisi mutta byrokratia ei kasvaisi. Tämä ei estä uusien tärkeiksi tunnistettavien tehtävien omaksumista.

Taiteen edistämiskeskuksessa sijaitseva ja sen osana oleva taideneuvosto ei olisi sopiva taiteen ja kulttuurin eettisen toimielimen tehtävien hoitamiseen. Neuvosto on perustettu nimenomaan taiteen edistämisen tehtäviä varten ja on näin ollen liian kapea-alainen elin. Eettisiä kysymyksiä käsittelevän toimielimen tulisi eettisiä kysymyksiä arvioidessaan olla käsivarren mitan päässä sekä Taikesta että Taideneuvostosta.

Taiteen ja kulttuurin alojen eettinen toimielin perustettaisiin siis lailla, muuttamalla Taiteen edistämiskeskukselta annettua lakia ja lisäämällä siihen perussäännökset eettisestä toimielimestä. Tarpeelliset muut säännökset annettaisiin asetuksella. Lisäksi Taiteen edistämiskeskus tekisi tarpeelliset muutokset työjärjestykseensä.

Eettisen toimielimen perustaminen Taiteen edistämiskeskuksen yhteyteen vahvistaisi Taikkea ja sen roolia taiteen ja kulttuurin yleisviranomaisena opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalalla.

Kulttuurialojen eettinen toimielin olisi tämän ehdotuksen mukaisesti viranomaistoiminto.

Esimerkkinä ja mallina tälle olisivat useat valtion laeilla ja asetuksilla perustamat eettiset toimielimet, jotka myös ovat viranomaistoimintoja.

Eettisessä toimielimessä olisi kulttuurialojen eettinen neuvosto ja sihteeri. Kulttuurialojen eettisessä neuvostossa olisi taide- ja kulttuurialojen ulkopuolelta tulevia jäseniä, ainakin puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja, mahdollisesti esimerkiksi kaksi muutakin jäseniä. Loput jäsenet valittaisiin ja tulisivat taiteen ja kulttuurin eri toimialoilta. Koko elimen koko olisi optimaalisesti 12 jäsentä.

Sihteeristö olisi suppea, pääsihteerin ja yksi tai kaksi asiantuntijavirkamiestä sekä tarpeellinen tekninen ja hallinnollinen avustajaresurssi – yksi henkilö. Muu hallinnollinen tuki tulisi Taiteen edistämiskeskuksesta.

Toimielintä koskevissa säännöksissä säädettäisiin eräiden muiden toimielinten perustamissäännösten tapaan, että se olisi toimialansa eettisiä kysymyksiä käsitellessään toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton. Tästä säädettäisiin säännöksillä, joilla järjestellään neuvoston ja/tai sen pääsihteerin tehtävät ja asioiden ratkaisovalta. Riippumattomuus ja itsenäisyys toteutuisivat suhteessa Taiteen edistämiskeskukseen, sen johtajaan ja Taideneuvostoon ja muihinkin tahoihin nähden. Hallinnollisesti toimielin ja sen virkamiehet olisivat osa Taiteen edistämiskeskuksen hallintoa ja virkamiehistöä.

Esimerkkinä tällaisesta vastuunjaosta voidaan viitata Kansalliseen audiovisuaaliseen instituuttiin (KAVI) ja KAVIn johtajan ja kuvaohjelmaluokittelun vastuualueen johtajan väliseen ratkaisuvallan jakoon. Vastuualueen (apulais)johtaja ja hänen yksikkönsä ovat KAVIn yleishallinnon alaisia, mutta mediakasvatuksen ja kuvaohjelmaluokittelun kysymyksissä asianomainen apulaisjohtaja on itsenäinen.⁹²

On kaikki syy ehdottaa myös siitä, että opetus- ja kulttuuriministeriö, osana uuden toimielimen perustamista käynnistää yhteydenpidon ja neuvottelut Kuntaliiton kanssa, samoin kuin säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunnan kanssa.

Tässä neuvonpidossa selvittäisiin, olisiko Kuntaliitossa ja säätiöiden yhteisössä kiinnostusta nostaa esiin taiteen ja kulttuurin alojen eettiset kysymykset tähänastista voimakkaammin. Näiden neuvottelukumppanien kanssa voitaisiin selvittää, onko halukkuutta ja edellytyksiä laajempien yhtenäisten eettisten periaatteiden ja sääntöjen identifiointiin, dokumentointiin ja käyttöön ottamiseen kaikkien taiteen ja kulttuurin edistämiseen osallistuvien organisaatioiden toimialoilla.

Tämä aiheutuu siitä, että on syytä luoda linkki eettisten periaatteiden muodostamisen ja niiden noudattamisen – ja julkisen ja yksityisen taiteen ja kulttuurin rahoituksen – välille.

92 Valtioneuvoston asetus Kansallisesta audiovisuaalisesta instituutista (712/2013):

1 § Organisaatio

Kansallisessa audiovisuaalisessa instituutissa on elokuva-arkistoinnin, radio- ja televisioarkistoinnin, audiovisuaalisen kulttuurin edistämisen sekä mediakasvatuksen ja kuvaohjelmaluokittelun vastuualueet. Muista organisaatioyksiköistä voidaan määrätä instituutin työjärjestyksessä. Vastuualueiden nimistä määrätään työjärjestyksessä.

4 § Johtajan tehtävät

Johtaja johtaa ja kehittää instituutin toimintaa sekä vastaa toiminnan tuloksellisuudesta ja tavoitteiden saavuttamisesta. Johtajan tulee lisäksi seurata yleistä kehitystä audiovisuaalisen kulttuurin, arkistoinnin ja mediakasvatuksen alalla.

5 § Ratkaisuvallta

Kuvaohjelmalain (710/2011) mukaiset asiat instituutissa ratkaisee esittelystä mediakasvatuksen ja kuvaohjelmaluokittelun vastuualueen apulaisjohtaja.

Osa rahoituksen ehdoista voisi muodostua ehdoista, jotka liittyvät siihen, ovatko rahoituksen saajat sitoutuneet noudattamaan yleisesti hyväksytyjä eettisiä periaatteita ja ohjeita.

Tehtävät ja toimivalta

Toimielimen tehtävänä olisi taiteen ja kulttuurin alojen eettisten periaatteiden ja ohjeiden kokoaminen, kiteyttäminen ja tunnetuksi tekeminen ja eettisten kysymysten käsittely. Tämä pitäisi sisällään myös yksittäisten toimintatapojen tai menettelyjen eettisyyden tutkinnan esitetyn valituksen tai kantelun perusteella ja niistä mielipiteen tai lausunnon antaminen.

Neuvottelukunnan tai neuvoston tehtävänä voisi asettamista koskevien säännösten ja päätöksen mukaisesti olla:

1. tehdä aloitteita sekä antaa lausuntoja ja suosituksia taiteen ja kulttuurin alojen eettisistä kysymyksistä sekä toimia päätöksenteon tukena;
2. koota eettisiä periaatteita ja ohjeita ja välittää tietoa taiteen ja kulttuurin alojen eettisistä kysymyksistä koulutuksen, neuvonnan ja julkaisujen avulla;
3. antaa taiteen ja kulttuurin kentän toimijoiden pyynnöstä lausuntoja eettisistä kysymyksistä; käsitellä taiteen ja kulttuurin alojen toimijoiden sille esittämiä valituksia tai kanteluita mahdollisesta epäeettisestä menettelystä ja antaa näistä lausuntonsa;
4. edistää etiikkaa koskevaa julkista keskustelua;
5. suorittaa harkintansa perusteella opetus- ja kulttuuriministeriön sille antamat eettisiä kysymyksiä koskevat muut tehtävät.

Eettisen toimielimen toimivalta olisi neuvoa-antavaa, muun muassa suhteessa opetus- ja kulttuuriministeriöön ja Taiteen edistämiskeskukseen. Sen päätökset, hyväksymät ohjeet ja kannanotot olisivat ei-sitovia ja suositusluonteisia.

Kuten edellä on sanottu, toimielin olisi eettisiä kysymyksiä käsitellessään itsenäinen ja riippumaton. Uutta substanssikysymyksiin liittyvää toimivaltaa ei laissa tai asetuksessa lueteltujen tehtävien lisäksi olisi tarpeen säännöksillä muodostaa.

Molemmat edellä sanotut seikat ovat luonnollinen seuraus muun muassa siitä, että toimielimen käsittelyssä tai asioiden tutkinnassa normipohja muodostuu ei-sitovista periaatteista ja ohjeista. Erilaisia eettisiä periaatteita ja ohjeita on tällä hetkellä vain joillakin taiteen ja kulttuurin kentän toimijoilla.

Opetus- ja kulttuuriministeriön arvioitavaksi jää se, mihin vedetään eettisen toimielimen tarkastelun piiriin kuuluvien alojen raja suhteessa korkeakoulutukseen ja tieteen kenttään, yleissivistävään koulutukseen, ammatilliseen koulutukseen, liikunnan ja urheilun aloihin ja nuorisopolitiikan kenttään.

Toinen rajanvetosuunta on eettisen toimielimen työkentän rajaaminen suhteessa jo olemassa olevien eettisten toimielimien toimintaan. Monen olemassa olevan eettisen toimielimen toiminnassa ja toimintakäytännössä on kokemuksia ja toimintamuotoja, joista tämä toimielin voisi ottaa mallia.

Ehdotuksena on vielä, että toimielin tekisi aloitteen tietojen ja kokemusten vaihtamista varten yhteisen epävirallisen keskustelufoorumin muodostamisesta Suomessa jo olemassa oleville eettisille elimille, niiden puheenjohtajille ja pääsihteereille tai vastaaville, ja laajempien seminaarien muodossa myös jäsenille.

Ennaltaehkäisevä toiminta

Taiteen ja kulttuurin alojen eettisen toimielimen tärkein tehtäväalue olisi ennaltaehkäisevä toiminta. Tähän ei kuuluisi mahdollisten konkreettisten tapausten, valitusten tai kantelujen käsittely.

Tämä tehtäväalue muodostuisi muun muassa taide- ja kulttuurialojen eettisten periaatteiden identifiointista, kokoamisesta ja dokumentoinnista. Tehtävä ei ole ylivoimainen mutta se on tärkeä: vain pienellä osalla taiteen ja kulttuurin kentän toimijaorganisaatioita on omat eettiset periaatteensa tai ohjeensa.

Eettisten periaatteistojen kokoaminen ja kehittäminen voisi johtaa myös standardien tai yleisempien suuntaviivojen muodostamiseen siitä, mitkä periaatteet edustavat hyviä käytäntöjä tai hyviä ja yleisesti hyväksyttäviä ehtoja. Niiden kokoamisessa ja muotoilemisessa pitäisi ottaa huomioon se, että taiteen ja kulttuurin eri aloilla on alaspesifisiä seikkoja, jotka pitää ottaa huomioon, jotta kaikkien erityisalojen toimijat kokisivat periaatteet ja ohjeet omikseen.

Periaatteet voivat olla ammattieettisiä tai yleisempiä eettisiä linjauksia.

Yksi mahdollinen työväline voisi olla muistilistojen kokoaminen siitä, mitä kaikkien minkä tahansa nyt puheena olevan alan eettisten periaatteiden tai ohjeiden tulee ainakin sisältää.

Tärkeä osa uuden toimielimen toiminnan alkuvaihetta olisi eettisten periaatteiden ja ohjeistojen laadinnan käynnistäminen ja tukeminen koko taiteen ja kulttuurin alojen organisaatiokentässä. Kaikkien organisaatioiden ja yhteisöjen tulisi laatia eettiset periaatteistonsa tai ohjeistonsa tai liittyä johonkin alan laajempaan eettiseen ohjeistoon. Niitä, joilla

ei ole eettisiä dokumentoituja periaatteita tai jotka eivät ole liittyneet mihinkään eettiseen koodiin, tulisi velvoittaa laatimaan määräajassa omat eettiset ohjeensa tai liittymään johonkin lähialan eettiseen ohjeistoon.

Tämän prosessin tulisi olla todellinen pohdinta- ja keskusteluprosessi, johon sekä kentän organisaatioiden hallitusten että jäsenistöjen tulisi osallistua.

Osa tätä etiikan esiin nostamisen prosessia on se, että alojen toimijaorganisaatiot myös päätöksillään sitoutuisivat laatimiinsa ja hyväksymiinsä periaatteisiin ja ohjeisiin.

Jotkut periaatteet saattavat olla niin tärkeitä, että ne katsottaisiin ”pakollisiksi”. Kaikkien toimijoiden pitäisi sitoutua vähintään niihin. Tätä sitoutumisprosessia voitaisiin tukea ottamalla eettisten velvoitteiden noudattaminen mukaan julkisen rahoituksen ehtoihin.

Koko prosessia tukevia toimintoja olisivat koulutus ja seminaaritoiminta, tehokas tiedottaminen, neuvonta ja julkaisujen ja koulutusmateriaalin tuottaminen.

Näin eettisten kysymysten vahva esiin nostaminen taiteen ja kulttuurin aloilla johtaisi tehokkaaseen jalkauttamiseen, eräänlaiseen eettiseen ”liikekannallepanoon”.

Kaikki puheena olevien kenttien toimijat aktivoitaisiin. Toimielimen toiminnan kaksi tai kolme ensimmäistä vuotta muodostaisivat siirtymäkauden.

Tietoisuus ja ymmärrys eettisistä kysymyksistä ja niiden tärkeydestä lisääntyisi kohinalla. Kampanja vähentäisi ymmärtämättömyydestä tai tietämättömyydestä tapahtuvia eettisten periaatteiden vastaisia toimintoja, toimintamalleja ja käyttäytymistä. Eettiset uloskirjoitetut ja lausutut ohjeet ja periaatteet vahvistaisivat tätä.

Ihmiset haluavat yleensä elämässään, toimissaan ja töissään toimia oikein.

Jälkikäteinen toiminta

Toinen uuden eettisen toimielimen mahdollinen tärkeä toimintamuoto on jälkikäteinen toiminta, konkreettisten epäeettiseksi väitettyjen toimien, toimintakäytäntöjen tai käyttäytymistapausten käsittely ja tutkinta.

Konkreettisten tapausten käsittely ennaltaehkäisevään toimintaan verrattuna on kompleksinen ja arkaluontoinen alue. Asiakysymysten käsittely voi olla vaikeaa. Lisäksi asioiden käsittelyä vaikeuttaa eettisten kysymysten – etiikan normipohjan – ei-sitovuus. Kysymys on siitä, millaisia päätöksiä ylipäätään voidaan tehdä ei-sitovien normien perusteella ja millaisia seuraamuksia tällaisten normien rikkomisesta voidaan asettaa.

Jotkut eettiset periaatteet ja ohjeet voivat olla niin yleisesti hyväksytyjä, vakiintuneita ja ymmärrettäviä, että niitä koskevien normien rikkomista voidaan käsitellä ja periaatteiden pohjalta tehdä ratkaisuja. Taiteen ja kulttuurin kentän toimijoiden piirissä ei kuitenkaan ole vielä laajasti vahvistettu minkään eettisten normien "sitovuutta" sitoutumisella noudattamaan niitä.

Kulttuurin kentillä tarvitaan siis sovellettavien periaatteiden "kodifointia" ja laajaa sitoutumista niihin. Useiden lainsäädäntöjen tuntemus voi tukea myös eettisten normien perusteella tapahtuvaa arviointia ja päätöksentekoa (ainakin valtionavustuslaki, laki valtion rahoituksesta, hallintolaki, muut sovellettavat lait, jotka ohjaavat viranomaisten toimintaa, ja lisäksi mahdolliset valtionavustuspäätöksissä asetetut ehdot).

Yksittäisten eettisten periaatteiden ja ohjeiden rikkomistapausten käsittely pannaan viereille niin, että epäeettiseksi väitettyä kohtelua kärsinyt henkilö, uhri tekee asiasta tällaisten tapausten käsittelyä varten asetetulle toimielimelle kantelun (valituksen tai ilmianto). Vaatimukset tällaisten tapausten käsittelyn menettelytavassa muistuttavat käsittelyä oikeudellisissa prosesseissa. Yksi tärkeimmistä vaatimuksista on vastapuolen kuuleminen.

Kantelumenettelyn avaaminen eettiseen toimielimeen tai sen yhteyteen asettaa asioiden käsittelijöille suuren lainsäädäntöjen tuntemusta ja menettelyosaamista koskevan vaatimuksen sekä asiantuntemusvaatimuksen.

Aivan oman haasteensa kantelumenettelyyn lisää asiakysymysten todistelun ja taustatarkistusten vaikeus.

Päätös kantelun tutkinnasta sen onnistuessa voi olla vapauttava tai kantelun kohteelle annettu ei-sitova päätös. Jäljempänä palataan niihin mahdollisiin päätöstyyppeihin, joihin kantelun käsittely voi johtaa.

Edellä sanottu johtaa useiden ehtojen asettamiseen konkreettisten tapausten käsittelylle. Se johtaa muun muassa siihen johtopäätökseen, että kun uudelle eettiselle toimielimelle asetetaan yksittäisten tapausten käsittelytehtävä, tulee samalla omaksua ehdollisuutta toimielimen harkintavaltaan – tai käsittelykynnys, tutkintakynnys.

Harkintavaltaan sisältyisivät muun ainakin seuraavat asiat:

Eettisellä toimielimellä tulisi olla ensinnäkin harkintavalta tapauksen (kantelun) käsittelyyn ottamiselle. Se voisi myös jättää asian käsittelyyn tai tutkintaan ottamatta.

Toimielin voisi käsitellä asiaa itse tai siirtää asian neuvoston joko kutakin asiaa varten asettaman tai pysyvämmäksi asetetun jaoston käsittelyyn, joka toimisi toimensaan ja päätöksenteossaan asianomaisena toimielimenä.

Jos hyväksytään myös kantelun tai valituksen käsittely nimettömän kantelun perusteella, toimielimellä tulisi olla mahdollisuus harkita kantelun esiharkinnan pohjalta käsittelyn muuntamista toimielimen omasta aloitteesta tehtäväksi tutkinnaksi. Kriteerinä tässä harkinnassa olisi ennen käsittelyyn ottamista sen arviointi, onko asialla riittävää yleistä merkitystä ja kantavuutta.⁹³

Nimettömän kantelun mahdollisuuden avaaminen avaa välittömän vaaran perusteettomista, vahingonteon tarkoituksessa tehdyistä valituksista. Tämä ongelma johtaa pohdintaan siitä, mikä tarve on yhteiskunnallisesti ja inhimillisesti merkittävämpi: mahdollisuus oikeuden saamiseen kaltoin kohtelusta vai vahingonteon riski, kantelun kohteen mahdollisen maineen, ammatin ja uran meno pilalle. Tätä kärjistää se tunnettu tosiseikka, että syyttömyys on aina vaikea tai mahdoton todistaa.

Edellä kuvatun eettisen kampanjan ja kantelumahdollisuuden avaamisen tulisi johtaa siihen, että rohkaistaan omalla nimellä tehtäviä valituksia. Tavoiteltaisiin kulttuurin ja asenteen muutosta niin, että omalla nimellä toimimisesta tulee epäeettistä kohtelua kokeneiden henkilöiden kohdalla normaali ja hyväksyty käytäntö. Tätä tukisivat myös ammatilliset työelämän järjestöt.

Toimielimen pitäisi voida siirtää tai ohjata toimivaltaisille viranomaisille tapaukset, joihin sisältyy epäiltyä lainvastaista toimintaa.

Tapauksesta riippuen toimielin voisi siirtää tai ohjata tapauksen käsittelyyn myös sovittelumenettelyssä. Toimielimellä voisi olla tätä varten mahdollisuus asettaa ad hoc-pohjalta tai pysyvämmiin sovitteluelimenä toimiva jaosto.

93 Esimerkiksi oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies vastaanottavat myös nimettömänä esitettyjä kirjelmia tai kanteluita. Nämä instituutiot tai toimielimet voivat arvioida näissä esitettyjä asioita ja niiden yleistä merkittävyyttä, laajakantoisuutta tai esitetyn asian vakavuutta. Ne voivat muuttaa asian – tutkintakynnyksen näin ylittyessä – omasta aloitteesta tehdyksi tutkinnaksi. Esimerkiksi tutkimuseettinen neuvottelukunta ja julkisen sanan neuvosto eivät ota käsiteltäviksi nimettömiä tehtäviä ilmoituksia tai kanteluita.

Toimielimen olisi syytä laatia menettelytavoistaan työjärjestys. Tällöin mallia olisi haettava valituksia tai kanteluita käsittelevien muiden toimielimien menettelytapasäännöistä. Muun muassa hallintolakia noudatettaisiin soveltuvin osin joka tapauksessa. Edellä mainittu mahdollisuus, että neuvosto ei tutki jotain asiaa, vaan asettaa ad hoc -pohjalta tai pysyvemmän käsittelyelimen, jaoston tai paneelin, vapauttaisi eettisen neuvoston kapasiteetin yleisempien eettisten kysymysten käsittelyyn.

Toimielimellä tulisi olla mahdollisuus pidättää jokin kantelu, asia tai kysymys käsiteltäväksi koko neuvoston täysistunnossa.

Millaisia voivat olla eettisen toimielimen päätökset yksittäistapauksissa ottaen huomioon, että päätöksiä tehdään soveltaen ei-sitovia eettisiä periaatteita ja ohjeita? Mahdolliset seuraamukset voivat olla vain ei-sitovia: moite, huomautus tai ohjaava lausuma. Tai, kuten edellä on todettu, siirtäminen käsiteltäväksi toimivaltaiseen muuhun toimielimeen tai viranomaiseen.

Toimielimen käsittelykynnyksen tai tutkintakynnyksen tulisi sisältää myös ajallinen aspekti. Toimielimellä pitäisi olla mahdollisuus jättää käsittelemättä vanhat tapaukset. Toimielimen pitäisi itse voida asettaa aikaraja tätä varten.

Toimielimen päätöksistä ei olisi valitusmahdollisuutta. Päätöksiin ei siis liitettäisi valitusosoitusta. Jos toimielimen tietoon tuodaan seikkoja, joiden perusteella voidaan päätellä, että päätös on tehty virheellisillä perusteilla, toimielimellä pitäisi olla velvollisuus itsekäisyyteen. Käsitellyn asian voisi myös esittää uudelleen toimielimen käsiteltäväksi; tällöin toimielimellä pitäisi olla harkintavalta – jättää käsittelyyn ottamatta – tai ottaa uudelleen käsittelyyn, jos tuodaan esiin uusia asiaan vaikuttavia seikkoja.

Edellä oleva johtuu siitä, että päätökset ovat ei-sitovia, suositusluonteisia.

Koko eettinen liikekannallepano voisi olla julkisen rahoituksen mekanismilla tehostettu. Sitoumus noudattaa alan eettisiä periaatteita ja ohjeita – tai sitoutumatta jättäminen – vaikuttaisi mahdollisuuteen saada valtionavustus tai rahoitus, tai voisi vaikuttaa sen suuruuteen. Tämä kuitenkin edellyttää, että valtionavustuksen haku- ja myöntämismenettelyyn on sisällytetty kriteeri, vaatimus siitä, että kukin toimija on sitoutunut eettisten periaatteiden noudattamiseen. Se edellyttää lisäksi, että eettisiä periaatteita koskevat ohjeet ovat riittävän selvät.

Lisäksi, milloin tahansa – riippumatta mahdollisista valituksista tai kanteluista – opetus- ja kulttuuriministeriöllä tai esimerkiksi Taiteen edistämiskeskuksella on mahdollisuus valituksen tai julkisen keskustelun perusteella esittää selvityspyyntö valtion rahoitusta saaneelle

toimijalle. Selvitys voisi johtaa siihen, että tyydyttävän selvityksen jälkeen tehdään päätös, että selvitys ei anna aihetta enempään – tai että ryhdytään toimenpiteisiin esimerkiksi moitittavan toimintakäytännön kitkemiseksi.

Yksi suositeltava mahdollisuus olisi avata kantelumenettely / valitusmenettely vasta esimerkiksi kahden vuoden siirtymäkauden jälkeen, jolloin sekä kaikkia taiteen ja kulttuurin aloja koskevat keskeiset eettiset periaatteet että suuri määrä alakohtaisia periaatteita olisi kiteytetty, ja niitä olisi tehty tehokkaasti tunnetuiksi. Monet järjestöt olisivat sitoutuneet noudattamaan kodifioituja periaatteita ja ohjeita. Lisäksi olisi jo muodostettu kantelu- eli menettelytavat muun muassa toimielimen työjärjestyksellä.

Hallinto, resurssit ja rahoitus

Eettinen toimielin olisi hallinnollisesti elimellinen osa Taiteen edistämiskeskusta.

Toimielimessä olisi neuvosto, pääsihteeri, kaksi asiantuntijavirkamiestä ja tarpeellinen avustava henkilö. Pääsihteeri olisi neuvoksen tasoinen virka ja kaksi asiantuntijavirkaa olisivat ministeriön muiden asiantuntijavirkojen (hallitussihteeri jne.) tasoisia.

Pääsihteerillä olisi neuvoston asioiden valmisteluvastuu ja esittelijän tehtävä. Pääsihteerillä voisi olla myös toimielimen työjärjestyksessä määriteltyjä erityisiä tehtäviä, kuten käsiteltäviksi tulevien asioiden ja kysymysten ennakoarvointi, joka saattaisi johtaa asian jättämiseen käsittelyyn ottamatta tai tutkimatta. Pääsihteerillä voisi olla myös erityinen tehtävään ja vastuuseen liittyvä nimike, esimerkiksi ”kulttuurialojen eettinen asiamies”.

Toimielimellä pitäisi olla mahdollisuus käyttää ulkopuolisia asiantuntijoita projektityössä ja selvityksissä, toimeksiantopohjalta, laajan ulkopuolisen asiantuntemuksen käyttöön saamiseksi. Tämä koskee erityisesti toimielimen kahta tai kolmea ensimmäistä toimintavuotta, jolloin toiminnalle on saatava vaikuttavuutta. Samoin ulkopuolisten asiantuntijoiden käyttö myötävaikuttaisi osaamisen kerryttämiseen toimielimeen.

Toimielimen rahoituksen tulisi sisältyä opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan valtion talousarviossa olevaan Taiteen edistämiskeskuksen määrärahaan. Alkuvuosina toimintataraohoitusta on syytä olla enemmän kuin myöhemmin.

Resurssien vuotuinen euromääräinen tarve voidaan arvioida seuraavaksi:

Palkkamenot	250 000–270 000 euroa
Muut toimintamenot, sisältää asiantuntijoiden käyttämisen	150 000–200 000 euroa
Yhteensä	400 000–470 000 euroa

Seuranta

Taiteen ja kulttuurin alojen eettisen kehityksen seuranta, arviointi ja tutkimus ovat Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämistätiön Cuporen luonnollisia tehtäviä. Myös eri alojen ammatilliset järjestöt voivat esimerkiksi kyselytutkimuksilla itse seurata alansa eettistä kehitystä ja sitoutumista eettisiin periaatteisiin.

Tällä tutkimuslohkolla on epäilemättä omat ongelmakohtansa, esimerkiksi luotettavien tulosten saamisessa. Seurannan ja tutkimustoiminnan kriteerien ja mittareiden muodostaminen samoin kuin menetelmävalinnat, kuten haastattelujen ja kyselyjen käyttö ja mahdollisuus desk top-selvityksiin, ovat tutkijoiden jokapäiväistä leipää. Yksi mahdollisuus on, että eettinen toimielin käynnistää alan toimijaorganisaatioille ja yhteisöille muun ohella vapaaehtoisen ”eettisen kertomuksen” toimittamismenettelyn.

Liite 1. Asiantuntijat ja sidosryhmien edustajat

Asiantuntijat

Anna Gau	Hallitusneuvos	Valtiovarainministeriö, valtion virkamieseettinen neuvottelukunta
Rainer Hiltunen	Va. Yhdenvertaisuus valtuutettu	Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto
Kari Hoppu	Professori, puheenjohtaja	Aalto-yliopisto, Kauppakorkeakoulu, Elintarvikeketjun liiketapalautakunta, Keskuskauppakamari
Eero Hyvönen	Puheenjohtaja	Julkisen sanan neuvosto
Juha Itkonen	Puheenjohtaja, kirjailija	Taideneuvosto
Teemu Japissan	Pääsihteeri	Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry
Anita Kangas	Professori	Jyväskylän yliopisto
Jukka Maarianvaara	Tasa-arvovaltuutettu	Tasa-arvovaltuutetun toimisto
Maija Miettinen	Pääsihteeri	Sosiaali- ja terveysalan neuvottelukunta, sosiaali- ja terveysministeriö
Marjo Mäenpää	Johtaja	Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätö sr, (CUPORE)
Elina Pekkarinen	Lapsiasiavaltuutettu	Lapsiasiavaltuutetun toimisto
Mikko Puumalainen	Apulaisoikeuskansleri	Oikeuskanslerinvirasto
Minna Ruuskanen	Vanhempi oikeuskanslerinsihteeri	Oikeuskanslerinvirasto
Mikko Sarja	Esittelijäneuvos	Eduskunnan oikeusasiamiehen toimisto
Sanna-Kaisa Spoof	Pääsihteeri	Tutkimuseettinen neuvottelukunta
Paula Tuovinen	Johtaja	Taiteen edistämiskeskus
Mauri Ylä-Kotola	Professori, puheenjohtaja	Lapin yliopisto, Suomen taideakatemian säätiö sr

Sidosryhmien edustajat

Kai Amberla	Toiminnanjohtaja	Finland Festivals
Elina Anttila	Ylijohtaja	Museovirasto, Kansallismuseo
Tuomas Auvinen	Taiteen suunnittelun korkeakoulun dekaani	Aalto-yliopisto
Karola Baran	Toiminnanjohtaja	Teatteri- ja mediatyöntekijöiden liitto ry
Tove Ekman	Toiminnanjohtaja	Suomen kulttuuri- ja tiedeinstituutit ry
Petri Halonen	Toiminnanjohtaja	Lyhty ry
Virpi Hämeen-Anttila	Puheenjohtaja, kirjailija	Forum Artis ry
Katri Kaalikoski	Koulutuspäällikkö, kulttuuriala	Humanistinen ammattikorkeakoulu HUMAK
Gita Kadambi	Pääjohtaja	Suomen Kansallisooppera ja -baletti
Teemu Kalliala	Toiminnanjohtaja	Audiovisual Producers Finland – APFI ry
Anna Koskela	Vastaava toimittaja	Suomen tanssi- ja sirkustaiteilijat STST ry, Liitos-lehti
Hanna Kosonen	Toiminnanjohtaja	Suomen Säveltäjät ry
Elina Kuusikko	Toiminnanjohtaja	Suomen Näyttelijäliitto ry
Kimmo Levä	Pääsihteeri	Suomen Museoliitto ry
Rauha Maarno	Toiminnanjohtaja	Suomen kirjastoseura ry
Rosa Meriläinen	Pääsihteeri	Kulta ry
Teuvo Merttiniemi	Työpajatoiminnan henkilöstö-vastaava	Lyhty ry
Satu Miettinen	Taiteiden tiedekunnan dekaani	Lapin yliopisto
Mika Myllyaho	Pääjohtaja	Suomen Kansallisteatteri
Olli Nurminen	Neuvottelujohtaja	Palta ry
Suvi Oinonen	Toiminnanjohtaja	Suomen kirjailijaliitto ry
Jari Perkiömäki	Rehtori	Taideyliopisto
Risto Ruohonen	Pääjohtaja	Kansallisgalleria

Tommi Saarikivi	Toiminnanjohtaja	Suomen Teatterit ry
Lasse Saarinen	Toimitusjohtaja	Suomen Elokuvasäätiö
Risto Salminen	Toimitusjohtaja	Säveltäjän tekijänoikeustoimisto Teosto ry
Johanna Sandberg	Verksamhetsledare	Finlands Svenska Författareförening rf
Viivi Seirala	Toiminnanjohtaja	Taiteen perusopetusliitto
Johanna Selkee	Erityisasiantuntija	Suomen Kuntaliitto
Aleksi Valta	Toiminnanjohtaja	Suomen lastenkulttuurikeskusten liitto ry
Annukka Vähäsöyrinki	Toiminnanjohtaja	Suomen Taiteilijaseura ry
Lauri Väkevää	Professori, vararehtori	Taideyliopisto
Ahti Vänttinen	Puheenjohtaja	Suomen Muusikkojen Liitto ry
Helena Värri	Toiminnanjohtaja	Suomen Sinfoniaorkesterit ry

Liite 2. Kulttuurialan eettinen toimielin (keskustelurunko)

Ehdotuksen rakentaminen

Julkisen sanan neuvosto
 Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)
 Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE)
 Valtion virkamieseettinen neuvottelukunta
 Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry
 Valtuutettu-malli (Lapsiasiat, tasa-arvo, yhdenvertaisuus)
 Viranomaisen yhteydessä: Taiteen edistämiskeskus

Perustamistapa

Perustamissopimus, yhdistys
 Asetus
 Laki ja asetus
 Laki ja asetus
 Yhdistys, sopimuksilla
 sitoutumiset
 Laki ja asetus
 Laki ja asetus

Toimielin

Organisaatiomuoto

- minkä mallin mukaan?
- perustaja(t)

Tehtävät

- eettisten periaatteiden kehittäminen
- tapausten käsittely
- tiedottaminen, koulutus, neuvonta
- materiaalin tuottaminen, muuta

Päätökset ja toimivalta

- toimivaltuudet
- sovellettavat periaatteet, lainsäädännöt (valtionavustuslaki ja muut sovellettavat lait)
- millainen päätöksentekomenetelmä
 - millaisia päätöksiä
 - valituksen tai kantelun perusteella; mahdollisuus valituksen esittämiseen nimettömänä
 - vastapuolen kuuleminen
 - millaisia omia päätöksiä / suosituksia

- seuraamukset
 - huomautus, moite, ohjaava lausuma jne.
 - siirtäminen toimivaltaisten elinten / viranomaisten käsiteltäväksi

Hallinto ja resurssit

- hallinto
- henkilöressurssien määrä
- talous/budjetti, rahoitus/ rahoittaja(t)

Seuranta

- seuranta, arviointi, tutkimus

Liite 3. Yhteenveto OKM:n keskustelutilaisuudesta 9.1.2020

Yleiskeskustelu

Keskustelussa esitettiin mm. seuraavia näkökohtia:

- Taiteen alan oma koodisto (taiteen pyhyys ym.) tuottaa osaltaan eettisiä ongelmia. Keskeistä on keskustelu alan eettisestä normistosta ja mahdollisuus (paikka) käsitellä siihen liittyviä kysymyksiä ja ongelmia.
- Av- ja elokuva-ala on ollut paljon esillä, mutta ongelmat koskettavat kaikkia aloja. Teema on myös kansainvälisesti paljon esillä.
- Me too -liike on nostanut ongelmia pintaan, mutta (ongelmista) vaikeamisen kulttuuri ei ole hävinnyt edes sen myötä. Alaa leimaa mustien listojen pelko... ja todellisuus.
- Taiteen ja kulttuurin ala on jälkijunassa suhteessa muihin aloihin teeman käsittelyssä. Monilla muilla aloilla on jo eettisiä kysymyksiä ja ongelmia käsitteleviä elimiä tai toimijoita.
- Miksi ala on jäljessä? Suurin syy on pelko. Kyse on intohimoalasta, jossa kilpaillaan koulutukseen pääsystä, työpaikoista ja töissä pysymisestä. Missään näissä tilanteissa ei ole "varaa" ryhtyä hankalaksi. Lisäksi alaa leimaavat lyhyet työsuhteet ja pätkätyöt ym. väliin putoavat työn tekemisen muodot, joissa ei ole sosiaaliturvaan liittyviä verkostoja. Kun työpaikassa vain käväisee, ei jaksa, viitsi, ehdi tai uskalla ottaa ongelmia esille.
- Haasteet ja ongelmat koskevat myös alan koulutusta ja esim. harjoittelukäytänteitä (mm. av-alalla). Monet toimivat jo opiskelun aikana ammatillisesti.
- Hankalaksi leimautuminen on keskeinen syy, miksi ongelmia pelätään nostaa esiin, samoin pelko että esim. ei saada avustuksia jatkossa. Myös vaiva, joka ongelma-asioiden eteenpäin viemisestä tulee, vaikuttaa.
- Ei ole hyvä, jos ongelmien käsittely esiin noustessaan jää yksityishenkilöiden välisten väitteiden varaan ja/tai mediassa käsiteltäviksi. Mutta kun yksittäinen väärinkohtelua kokenut henkilö joutuu valtarakenteen kanssa vastakkain ja henkilö kokee, että päätös on väärä, hänen ainoa mahdollisuutensa on viedä asia julkisuuteen – ellei ole jotain elintä tai toimijaa "välissä". Juuri tämän vuoksi olisi hyvä olla ulkopuolinen taho, joka selvittäisi ongelmatilanteita.
- Julkisesti rahoitetuissa tuotannoissa ihmiset tulevat usein ensimmäistä kertaa toimimaan yhdessä. Näissä tuotannoissa ei ole luottamushenkilöitä eikä niissä noudateta välttämättä edes minimiehtoja.
- Yhteiset pelisäännöt ovat tärkeitä. Niitä on olemassa tai valmisteltu kulttuurin alan eri toimijoiden keskuudessa mutta alaa laajemmin tai yhteisesti

koskevat pelisäännöt puuttuvat. Ongelma on myös se, että usein ohjeita ym. lukee organisaatioissa se, joka ei ole päättävässä asemassa. Haaste on, miten päättävässä asemassa olevat henkilöt saadaan sitoutumaan eettisen toiminnan aktiiviseen edistämiseen.

- Esimerkiksi Suomen elokuvasäätiön ohjeistukset on otettu alalla hyvin vastaan. Lisäksi on aktiivisesti informoitu, että jos alalla tapahtuu väärinkäytöksiä tai vastaavaa tuotannoissa, joissa SES on rahoittajana, voi ottaa yhteyttä työnantajaan, mutta tällaisia ilmoituksia ei ole tullut. Tämän voi tulkita vihjeeksi siitä, että tarvittaisiin ulkopuolinen elin tällaisia tapauksia varten. Lisäksi on otettava huomioon, että ongelmia voi olla muissa kuin SES:n tukemissa tuotannoissa, mm. tv-tuotannoissa.
- Museoalallakin seksuaalinen häirintä on selvityksen mukaan yhtä yleistä kuin muillakin aloilla. Museoalalla on myös omia erityispiirteitään, kuten esim. se, kuka päättää näyttelyistä, mitä museokokoelmat, niiden historia ja tausta kertovat ym. isoja asioita museoalan näkökulmasta. Eettisyys on ajateltava hyvin laajasti, ei vain sukupuolihäirintänä tms. On mm. syytä tunnistaa, että on eri asia käsitellä alojen sisäisiä eettisiä sääntöjä kuin rahoittajan ominaisuudessa tapahtuvaa toimintaa.
- On rakenteellisia kysymyksiä, joita pitää muuttaa ja on esim. tarve listata asioita, mikä kaikki on häirintää, syrjintää tms.
- Pitää olla järeämpää toimintaa kuin vain ohjeita ja sääntöjä.
- Toimet ovat vaikuttavampia, jos ohjeet yms. tulevat valtion taholta.
- Pitäisikö tai onko mahdollista liittää rahoituksen myöntöpäätöksiin eettisyyttä koskeva kysely?

Toimintamalleihin liittyvä osuus

Keskustelussa eettisiä kysymyksiä taiteen ja kulttuurin alalla käsittelevän elimen tai toimijan perustaminen sai vahvan kannatuksen. Esitettiin mm. seuraavia näkemyksiä:

- Olemassa olevat viranomaistoimijat, esim. tasa-arvovaltuutettu tai AVI, eivät sovellu alan eettisten kysymysten käsittelyyn, ne ovat ”liian suuria” tai käsittelevät eri tyyppisiä asioita kuin esim. projektiluonteisissa töissä olevien ongelmia.
- Kun aloja on paljon, tulee elimen organisointi ja toiminta olemaan hankala.
- Korkeakouluissa nämä asiat ovat enemmän pinnalla. TENK toimii hyvin, toiminta perustuu luottamukseen. Opetuspuolella ei ole vastaavaa elintä.
- Rajaus on tärkeää: mitä asioita ko. elin käsittelee sekä suhde jo olemassa oleviin elimiin, valtuutettuihin yms.
- Taideala olisi helpompi hahmottaa myös eettisen toiminnan näkökulmasta, mutta kulttuuriala on laajempi kokonaisuus.

- Julkisilla toimijoilla on jo aktiivinen yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ym. edistämismisvelvollisuus, se pitää muistaa. Elimen pitäisi toimia niin, että se edistää kaikkien alan toimijoiden tietoisuutta näistä asioista. Haasteena voi olla myös, miten edustetaan pienempiä toimijoita (kuin jotka tässä keskustelutilaisuudessa ovat paikalla).
- Suhteessa valtuutettuihin yms. ko. elin voi konsultoida. Toiminta on resursoitava erityisesti alussa hyvin ja sen oltava joustava.
- Koulutus, ennaltaehkäisy ja koordinointi ovat ainakin ilmiselviä elimen toimintoja.
- Koulutuksia pitää toistaa ja toistaa. Esimerkiksi työnantajavelvoitteita ei tunneta nykyisellään riittävästi.
- Elimen pitäisi kattaa laaja ala ja pitäisi olla hyvin resursoitu.
- Taideneuvoston piirissä on keskusteltu asiasta, mutta tehtävä tuntuu sille liian isolta ja se söisi liikaa sen roolia ja profilia. Taideneuvoston rooli on muutenkin mietinnässä.
- Kulttuuria kaikille -palvelu olisi yksi mahdollinen paikka, johon toiminto voitaisiin sijoittaa, koska se käsittelee jo nyt yhdenvertaisuus-, tasa-arvo- yms. asioita.
- JSN-mallissa hyvää, että se olisi alan omaa toimintaa, mikä sitouttaisi toimijoita, mutta taustayhteisön löytäminen voi olla vaikeaa.
- Se, että toimija olisi alan sisällä, voi olla sekä huono että hyvä asia. Voisi johtaa siihenkin, että jotkin jättäytyvät toiminnan ulkopuolelle. Mikä alan sisäinen toimija pystyisi edustamaan kaikkia alan toimijoita?
- Pitäisi yhdistää sopivalla tavalla alan sisäisyys ja ulkopuolisuus. Pitää päästä joka tapauksessa pois eettisten kysymysten liiasta henkilöitymisestä silloin, kun ongelmia ilmenee.
- Neuvottelukunta-mallissakin on oltava jokin taustayhteisö. Valtio tulee mukaan asettamalla ko. elimen.
- Ennaltaehkäisy yms. toimisi neuvottelukunta-mallissa oikein hyvin. TENK:n itsearviointityökalut ovat hyviä.
- Vaarana on, että kynnyks yhteydenotoille tulee liian korkeaksi.
- Taiteen virastomallissakin pitäisi olla tukena jokin neuvottelukunta, joten mallista voisi tulla liian raskas. Ja voisiko virasto käsitellä itseään koskevia asioita, joita myös voi tulla esiin?
- Neuvottelukuntamalli olisi parempi kuin esimerkiksi virastomalli tai se, että toiminto olisi Taideneuvoston yhteydessä.
- Toiminnon on oltava erillisenä Taikesta, koska ko. elin olisi liian lähellä avustuksen myöntämistä. Ei näyttäisi hyvältä kentällä. Helposti kävisi myös niin, että resurssit tähän toimintoon eivät riittäisi.

- SUEK-malli olisi liian raskas kulttuurin alalle. On epätodennäköistä löytää tahoa, joka lähtisi tällaista toimijaa perustamaan, ja se edellyttäisi rahoitusta valtiolta enemmän kuin muut mallit.
- Valtuutettu-malli ei olisi liian lähellä mitään yksittäistä alaa ja olisi sikäli toimintakykyinen, mutta senkin yhteyteen tarvittaisiin neuvottelukunta.
- Kaikissa malleissa toiminnan julkisuus on mietittävä erityisen tarkkaan.

Opetus- ja kulttuuriministeriö

Undervisnings- och kulturministeriet

Ministry of Education and Culture

Ministère de l'Éducation et de la Culture

ISBN: 978-952-263-899-1 (PDF)

ISSN: 1799-0351 (PDF)